ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

3

TOMUL 33

IULIE—SEPTEMBRIE

1982

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 33 Nr. 3 iulie—septembrie 1982

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 33 N° 3 juillet—septembre 1982

SOMMAIRE

SIMPOZIONUL INTERNAŢIONAL „OAMENII DE ŞTIINŢĂ ŞI PACEA"

În zilele de 4—5 septembrie 1981 s-au desfăşurat la Bucureşti, sub înaltul patronaj al preşedintelui Republicii Socialiste România, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, lucrările Simpozionului internaţional „Oamenii de ştiinţă şi pacea".

La simpozion au participat 68 de oameni de ştiinţă din 32 de ţări : laureaţi ai Premiului Nobel, preşedinţi ai unor academii de ştiinţe, alte personalităţi ştiinţifice de prestigiu din lumea contemporană. Au luat parte de asemenea directori generali ai unor organizaţii internaţionale.

La deschiderea simpozionului a fost prezentat mesajul preşedintelui Republicii Socialiste România, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, adresat participanţilor.

Exprimînd înalta concepţie a secretarului general al Partidului Comunist Român, preşedintele R. S. România, asupra problemelor păcii şi securităţii internaţionale, destinderii şi dezarmării, cooperării şi înţelegerii între popoare în cadrul eforturilor pentru făurirea unei noi ordini economice internaţionale, a răspunderii oamenilor de ştiinţă faţă de soluţionarea sarcinilor naţionale şi globale prin punerea celor mai avansate cuceriri ale revoluţiei tehnico-ştiinţifice contemporane exclusiv în serviciul dezvoltării paşnice a popoarelor, adresînd savanţilor din întreaga lume chemarea de a-şi uni rîndurile în lupta împotriva pericolului pe care îl prezintă crizele, confruntările şi războiul pentru soarta omenirii, mesajul preşedintelui Nicolae Ceauşescu a orientat întregul curs al simpozionului.

În cuvîntul participanţilor au fost susţinute ideile directoare ale mesajului preşedintelui României.

În încheierea lucrărilor, participanţii au adoptat un apel către oamenii de ştiinţă din întreaga lume, care, reflectînd ideile fundamentale ale mesajului tovarăşului Nicolae Ceauşescu, a propus constituirea unui Comitet de iniţiativă pentru organizarea Congresului mondial „Oamenii de ştiinţă şi pacea".

Ca o continuare firească a acestei prestigioase reuniuni internaţionale a fost constituit Comitetul Naţional Român „Oamenii de ştiinţă şi pacea", care a ales, în unanimitate, în calitatea de preşedinte al comitetului şi preşedinte al Biroului Executiv al comitetului pe tovarăşa academician doctor inginer Elena Ceauşescu, prim-viceprim-ministru al guvernului R. S. România, preşedintele Consiliului Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie, ilustru om politic şi savant de renume internaţional.

S C I V A, tomul 33, nr. 3, Bucureşti, iulie—septembrie 1982, p. 265—266

Comitetul Naţional Român ,,Oamenii de ştiinţă şi pacea" a adoptat un bogat plan de manifestări ştiinţifice menit să ilustreze contribuţia oamenilor de ştiinţă din ţara noastră la eforturile poporului român, alături de toate popoarele lumii, pentru salvgardarea păcii.

Comitetul Naţional Român ,,Oamenii de ştiinţă şi pacea" desfăşoară acţiuni pe plan internaţional, în vederea pregătirii Congresului mondial ,,Oamenii de ştiinţă şi pacea". Comitetul va fi reprezentat de asemenea la sesiunea specială a Adunării generale a Organizaţiei Naţiunilor Unite consacrată dezarmării.

ÎNCEPUTURILE ISTORIEI GETO-DACILOR ÎN OPERA LUI VASILE PÂRVAN

(de la indoeuropeni la geto-dacii din a doua epocă a fierului)

DE
SEBASTIAN MORINTZ

Vasile Pârvan a manifestat încă din anii studenţiei (1901—1903) un viu interes pentru istorie. A avut şi şansa de a avea profesori istorici de mare valoare ca Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul şi Ioan Bogdan. Pârvan se evidenţiază ca un student excepţional, dovedind o capacitate deosebită în cercetarea istoriei. Primele sale studii, publicate ca student, tratează probleme de istorie medie şi modernă [1]. Licenţiat în istorie, în 1904, obţine în acelaşi an o bursă pentru specializare în Germania. Timp de aproape cinci ani (1904—1909) studiază în universităţile din Jena, Berlin şi Breslau (azi Wroclaw în R. P. Polonă). Încă din vremea studiilor în Germania publică lucrări valoroase de istorie antică a României [2]. La sfîrşitul anului 1908 obţine titlul de doctor la Universitatea din Breslau susţinînd teza *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Keiserreiche*. În 1909 este numit profesor suplinitor la catedra de istorie veche şi epigrafie de la Universitatea din Bucureşti, rămasă vacantă prin moartea lui Grigore Tocilescu. În 1910 este confirmat în acest post cu titlul de agregat şi numit, tot în locul lui Grigore Tocilescu, director al Muzeului naţional de antichităţi. În 1911 este ales membru corespondent al Academiei Române, iar în 1913 membru activ [3]. În 1911 V. Pârvan începe o intensă activitate de cercetări de teren şi de valorificare a monumentelor antice din Dobrogea. În acelaşi an publică studiul *Cetatea Tropaeum*. În anii 1911—1914 efectuează săpături arheologice la Ulmetum (Pantelimonu de Sus), pentru ca imediat după aceea, tot în 1914, să înceapă săpăturile în cetatea Histria, care se vor continua pînă la începutul războiului, în 1916. Concomitent cu săpăturile de la Histria, în 1915, face cercetări la Tomis şi, prin elevii săi, la Callatis[4].

În anul 1915 îşi ia ca ajutor la Muzeul naţional de antichităţi pe Ioan Andrieşescu, primul specialist român în domeniul arheologiei preistorice, întors de curînd de la studii din Germania [5], şi se organizează în cadrul muzeului o secţie de preistorie [6].

Războiul a întrerupt aproape total activitatea ştiinţifică, abia în 1921 a reuşit Pârvan să reia cercetările de la Histria. În acelaşi an a fost ales vicepreşedinte al Academiei Române şi director al Şcolii române din Roma. În 1923 îi apare lucrarea *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, care a fost şi rămîne deosebit de apreciată pentru forma şi conţinutul său.

[1] Radu Vulpe, Studii — Revistă de istorie, 10, 1957, 3, p. 8—9.
[2] *Ibidem*, p. 12.
[3] *Ibidem*, p. 15.
[4] *Ibidem*, p. 19—21.
[5] *Ibidem*, p. 20.
[6] H. Metaxa, *Vasile Pârvan, Note bio-bibliografice*, în *In memoriam V. Pârvan*, Bucureşti, 1928, p. 47.

SCIVA, tomul 33, nr. 3, Bucureşti, iulie—septembrie 1982, p. 269—301

Am prezentat în forma cea mai succintă evoluţia cercetătorului Vasile Pârvan şi ascensiunea sa pînă la cele mai înalte poziţii către care putea năzui un om de ştiinţă şi am menţionat principalele sale lucrări ştiinţifice pentru a-i evidenţia pregătirea şi preocupările înainte de realizarea operei la care ne vom referi în studiul de faţă.

Istoricul preocupat pînă în 1915 numai de antichităţile greco-romane începe să manifeste interes şi pentru arheologia preistorică. Ulterior este atras tot mai mult de rezultatele colaboratorului său de la muzeu, I. Andrieşescu [7]. Se convinge de necesitatea acestei activităţi pentru studierea istoriei străvechi, respectiv pentru cunoaşterea originilor îndepărtate ale poporului român. Acest gînd l-a determinat pe Pârvan să se străduiască şi să obţină în Universitate un loc legitm pentru preistorie, unde putea fi valorificată pregătirea lui I. Andrieşescu. Acesta devine docent şi apoi conferenţiar. Cei mai asidui ascultători ai cursului său au fost elevii lui Pârvan. Însuşi Pârvan asistă un an întreg la orele de preistorie ale ajutorului său de la muzeu [8]. După ce la început încurajase numai activitatea de cercetare a preistoriei, începînd din 1922 Pârvan participă direct [9]. Se fac atunci cercetări de suprafaţă în Cîmpia Română şi se identifică numeroase aşezări preistorice, Pârvan dispunînd să se înceapă săpături în aşezarea de la Piscu Crăsani de pe Ialomiţa, apoi la Sultana şi Coconi, pe Mostiştea, iar în anii următori în alte aşezări getice, la Zimnicea, Tinosu, Mînăstirea, Poiana, în cele din epoca bronzului de la Monteoru, Băicşti-Aldeni, Lechinţa de Mureş şi într-o serie de aşezări neolitice [10].

,,Săpăturile de la Piscul Crăsanilor'' au fost publicate de I. Andrie-, şescu, în forma unui raport descriptiv, în «Memoriile Academiei Române »[11]. Vasile Pârvan urma să prezinte totodată un comentariu istoric al rezultatelor obţinute acolo, intenţionînd apoi ca şi pentru celelalte aşezări geto-dace din Cîmpia Română, cînd vor fi săpate, să întocmească adaosuri similare. Însă, pe măsură ce îşi scria consideraţiile pentru Piscul Crăsanilor, s-a văzut în faţa unui domeniu de istorie naţională care îi deschidea perspective nebănuite. Cuprins de entuziasm pentru cercetarea acestui tărîm încă nedesţelenit, s-a lăsat atras din problemă în problemă, pînă ce a trebuit să constate că depăşise cu mult comentariile unei simple aşezări getice din Bărăgan, pentru a se vedea ajuns în însuşi miezul măreţei istorii a poporului geto-dac. Deşi o bună parte din ce scrisese fusese deja tipărit în coli şi aştepta restul, a ţinut să-şi ducă osteneala pînă la sfîrşit. Astfel s-a născut *Getica : o protoistorie a Daciei*, apărută în 1926, după o muncă uriaşă de peste trei ani'' [12].

---

[7] Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 27.

[8] I. Andrieşescu, *Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1927, p. 13.

[9] Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 27.

[10] *Ibidem.*

[11] I. Andrieşescu, *Piscul Crăsani*, în ARMSI Ser. III, tom. III, 1924, mem. 1, p. 1—111 şi pl. I—III.

[12] Vasile Pârvan, *Getica; o protoistoric a Daciei*, Bucureşti, 1926 (851 pagini, 462 figuri, 43 planşe şi 4 hărţi), apărută de fapt în 1927, are următorul cuprins: Introducerea; I. *Migraţii cimmeroscythe; sec. X — VI a Chr.*; II. *Geţii din Carpaţi de la Spargapeithes la Decebalus;* III. *Cultura getică (după ştirile literare antice);* IV. *Săpăturile de la Crăsani;* V. *Expansiunea getică între 900 şi 500 a Chr.;* VI. 1. *Vîrsta fierului în Dacia. Hallstattul;* VI. 2. *Vîrsta fierului în Dacia. La Tène-ul;* VII. *Concluzii; Résumé.*

În ultimii ani ai vieţii sale (1923—1927) concomitent cu redactarea *Geticelor*, Pârvan a scris peste o duzină de articole pe diverse teme de istorie veche şi arheologie, a editat primele două volume ale revistei *Dacia : recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, (vol. I, 1924 ; vol. II, 1925), îndeplinindu-şi totodată cu cinste înaltele atribuţii cu care fusese onorat la Universitate, Academie, Muzeu şi la Şcoala română din Roma.

Ultima lucrare a lui Pârvan a fost volumul *Dacia : An outline of the early civilizations of the Carpato-Danubian countries*, Cambridge, 1928, care cuprinde cinci capitole, respectiv cinci prelegeri ţinute în aprilie 1926 la Universitatea din Cambridge [13].

Contribuţia lui Pârvan la începuturile istoriei geto-dacilor se referă în mai mică măsură la epoca bronzului şi în foarte mare măsură la prima epocă a fierului (Hallstatt), care precede epoca propriu-zisă a geto-dacilor (La Tène sau a doua epocă a fierului). Asemenea probleme, care au preocupat pe Pârvan numai în ultima parte a vieţii, sînt tratate în volumele *Getica* şi *Dacia*.

Înainte de a discuta conţinutul celor două lucrări ale lui Pârvan referitoare la problema care ne preocupă, considerăm necesar a prezenta aprecierile făcute asupra lor începînd cu înseşi gîndurile exprimate de autor în *Getica*.

Cartea sa este ,,întîia încercare de a scrie *proto-istoria* Daciei, în cele douăsprezece secole care s-au scurs între vremea « miceniană » şi cea « romană » a Daciei'' (p. 647). ,,Încercarea noastră prezentă de a scrie protoistoria Daciei în vîrsta fierului e un început care desigur va provoca o întreagă literatură ; noi înşine, îndată ce săpăturile continui pe care le punem la cale pretutindeni în ţară, cu egală atenţie pentru toate vîrstele pre şi protoistorice, vom reface din temelii cartea de acum'' (p. 648).

Despre dificultăţile realizării lucrării sale, Pârvan menţionează : ,,Nu există pînă azi [. . .] nici o cercetare pe teren privitoare la cetăţile noastre protoistorice, *castellieri*, din Dacia'' (p. 370). ,,Studiile de amănunt asupra tipologiei şi cronologiei bronzului carpato-danubian sînt—mai ales pentru regiunile de la sudul şi estul Carpaţilor — încă insuficiente pentru a putea încerca azi, fie chiar şi numai în linii mari, o protoistorie completă a patriei noastre în mileniul al II-lea a Chr'' (p. 289). ,,Dacia nu a fost cercetată în chip egal de intensiv pe întreg teritoriul ei [. . .] chiar în Transilvania [. . .] avem în special descoperiri de *depozite* şi *comori*, iar nu inventare de aşezări şi morminte'' (p. 682).

,,Evident săpăturile viitoare vor aduce ştiri bogate şi poate chiar neaşteptate. Totuşi e de datoria noastră să nu lăsăm neîncercată încă de pe acum sinteza, care, oricît de necompletă ar fi, e absolut necesară şi e cerută nu numai de cei ce vor să se informeze mai exact decît acum patruzeci de ani asupra trecutului nostru protoistoric, dar chiar de specialiştii cari vor să se devoteze studiului acestei epoci încă foarte obscură şi pentru dînşii'' (p. 391).

Pentru o mai bună înţelegere a operei lui Pârvan prezentăm textual cele relatate în 1957 de istoricul Radu Vulpe, unul dintre cei mai apropiaţi elevi ai lui Pârvan, referitor la modul în care a fost elaborată *Getica* [14].

[13] A fost reeditată în româneşte sub îngrijirea lui Radu Vulpe în 1937, 1957, 1958' 1967 şi 1972 *(Dacia: Civilizaţii străvechi în regiunile carpato-danubiene)*. Ediţia a V-a, 1972. la care ne vom referi în articolul de faţă, e intitulată: *Dacia. Civilizaţiile antice din ţările carpato-danubiene.*

[14] Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 28–29.

„În planul ei, *Getica* se resimte de împrejurările în care a fost realizată. Deoarece autorul nu a gîndit această carte de la început cu caracterul și în proporțiile pe care avea să i le dea pînă la urmă, capitolele ei apar mai mult ca o serie de studii juxtapuse decît ca părțile unei succesiuni organice. Considerațiile despre Piscul Crăsani de la care s-a pornit au devenit cap. IV, lipsit de legătură directă cu capitolele alăturate. Cititorul care nu cunoaște istoricul lucrării va fi surprins de o atît de minuțioasă stăruință asupra unei singure stațiuni într-o sinteză asupra întregii culturi getodace, chiar dacă pe atunci acea stațiune fusese singura cercetată cu preocupări științifice complete. Admirabilele capitole I—III tratînd despre „Migrațiile cimmero-scythe, sec. X—VI a Chr.", despre „Istoria geților de la Spargapeithes la Decebal" și despre „Cultura getică", trebuiau să alcătuiască o simplă introducere dar prin bogăția informației, bazată pe notele culese de Pârvan în tinerețe la Berlin, prin amploarea discuțiilor, prin originalitatea concluziilor au devenit elementul esențial al cărții. Capitolul despre Piscul Crăsanilor putea chiar să fie abandonat sau măcar comprimat, dar era prea tîrziu. În « Memoriile Academiei Române » unde trebuia să apară lucrarea tocmai acest capitol fusese înregistrat ca subiect principal. Cum era grabă, lucrarea a mers la tipar așa. Dar pasiunea lui Pârvan pentru problemele referitoare la strămoșii autohtoni ai poporului român nu se putea opri aici. Pe de altă parte, o presimțire, justificată de suferințe fizice care începuseră să-i zdruncine organismul, îi crea teama că altă ocazie de a realiza o sinteză asupra protoistoriei dace nu va mai avea. Și atunci s-a hotărît să meargă pînă la capăt, adăugînd un al cincilea capitol, despre „Expansiunea getică între 900 și 500 a Chr." și capitolul VI, „Vîrsta fierului în Dacia", care, ocupînd jumătate din întreaga carte, reprezintă o încercare de valorificare istorică a întregului material arheologic cunoscut pînă atunci în țara noastră, mai ales în Transilvania cu privire la perioadele Hallstatt și Latène. Munca depusă pentru acest capitol din urmă, care îi cerea autorului o rapidă și profundă adaptare la o specialitate nouă, a fost enormă. Vasile Pârvan a studiat amănunțit tot materialul și toată literatura arheologică respectivă, scrisă în bună parte în limba maghiară pe care cu aptitudinile sale poliglote el a învățat-o în acest scop. Cartea s-a încheiat cu un al șaptelea capitol, de „concluzii" și cu un amplu rezumat în limba franceză. Pârvan și-a dat seama, firește, de insuficiența unității de plan a cărții. De aici titlul latinesc plural de *Getica* prin care se înțelege tocmai ideea de juxtapunere a unor capitole separate care au ca notă comună preocuparea despre protoistoria geților".

Efectul apariției *Geticelor* a fost uluitor. Lucrarea era voluminoasă, prezenta o mare cantitate de material arheologic în cea mai mare parte inedit în literatura de specialitate românească, o copleșitoare documentare bibliografică, trata probleme referitoare la perioade, unele foarte puțin, altele deloc cunoscute. *Getica* realiza imaginea istorică a mileniului I î.e.n., cum în mod obiectiv nu putuse realiza *Dacia înainte de romani* [15],

[15] „Domeniul în care și-a cîștigat un merit cu totul deosebit a fost studiul antichităților greco-romane în România. Debutul său în istorie veche și arheologie l-a constituit cunoscuta lucrare *Dacia înainte de romani*, care, prin proporții și conținut, reprezintă prima mare încercare de realizare a istoriei Daciei preromane. Lucrarea cuprinde un vast material istoric, filologic și arheologic (în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 326).

din 1880, a lui Grigore Tocilescu. *Contribuție la Dacia înainte de romani* [16] a lui I. Andrieșescu, din 1912, tratase la un înalt nivel științific exclusiv epoca neolitică. O lucrare amplă de analiză și sinteză istorico-arheologică, ca *Getica*, nu se mai realizase pentru sud-estul Europei.

În afară de cele arătate, *Getica* era opera lui Vasile Pârvan, savant demult consacrat în țară și străinătate, eminent profesor, una dintre personalitățile cele mai proeminente ale culturii românești.

În aceste împrejurări s-a ivit moartea sa fulgerătoare, care a prilejuit un mare număr de articole (biografie, comemorări, studii) scrise de colegi, elevi, prieteni și admiratori dintre care mulți figuri de prestigiu în știința și cultura românească, precum și istorici consacrați din străinătate. Evocîndu-se presonalitatea lui Vasile Pârvan, se evidențiau calitățile sale excepționale, precum și bogata și valoroasa sa operă științifică, care culmina cu *Getica*[17].

Opera istorică a lui Vasile Pârvan și în special *Getica* au fost elogiate de toți cei care s-au referit la ea, indiferent dacă o puteau aprecia sau nu în mod competent.

Nu putem prezenta aici, și credem că nici n-ar fi necesar, toate aprecierile făcute, în unanimitate la superlativ, cu prilejul morții sale sau curînd după aceea. Vom reproduce numai impresiile unor arheologi și a unor istorici ai antichității. Prezentarea se va face în ordinea apariției lucrărilor respective.

I. Andrieșescu apreciază *Getica* ca ,,formidabila lucrare de sinteză, dar și de genială îndrăzneală'' [18] ... ,,*Getica* îmbrățișează întreaga protoistorie a Europei sud-estice''.

,,Întemeiată pe o îndelungată și minuțioasă revizuire a știrilor antice cari, fragmentare și disparate, sînt totuși numeroase [...] marea lucrare are în plus meritul de a cuprinde și întreg materialul arheologic protoistoric al regiunilor de la Dunărea de Jos, inclusiv cel unguresc. E o comoară de fapte, foarte multe cu totul noi sau privite altfel decît mai înainte; comoară de considerațiuni întemeiate pe ele ca și de largi priviri sintetice, desprinse din stăpînirea suverană a unui material pe cît de întins și bogat, pe atît de inegal și variat [19].

Într-un articol cuprinzător cu privire la activitatea științifică a lui Vasile Pârvan, Scarlat Lambrino, profesor la catedra de epigrafie și istorie antică a Universității din București (1927—1944) scria următoarele: ,,Într-o sforțare uriașă spiritul său puternic strînge într-un mănunchi toate știrile literare antice, toate rezultatele aflătoare în publicații române și străine care se ocupau cu un amănunt al protoistoriei regiunilor dunărene, toate rezultatele săpăturilor conduse de el și ne dă *Getica*, acea admirabilă operă de sinteză care încununează fecunda lui activitate științifică.

---

[16] Împreună cu Vasile Pârvan este considerat creatorul școlii arheologici românești. I. Andrieșescu ,,a scos preistoria românească din perioada sa romantică și i-a indicat direcția de dezvoltare ca știință'' (în *Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 34), vezi și D. Berciu, *Contribuția lui Ion Andrieșescu la preistoria Daciei și a sud-estului european*, București, 1945.

[17] H. Metaxa, *op. cit.*, menționează 70, dar numărul articolelor referitoare la viața și activitatea lui Vasile Pârvan, apărute în 1927 și în anii următori este impresionant de mare, vezi Al. Zub, *Vasile Pârvan, Biobibliografie*, București, 1975.

[18] I. Andrieșescu, *Vasile Pârvan*, București, 1927, p. 15.

[19] *Ibidem*, p. 16.

Ea cuprinde istoria anterioară stăpînirii romane a poporului aceluia care a stăpinit platoul Carpaţilor şi cîmpiile înconjurătoare. Un întreg mileniu de istorie a acestei regiuni este lămurit şi cîştigat pentru ştiinţă"[20].

Lucrări care să analizeze problemele de bază ale *Geticelor* n-au apărut în anii următori, deşi Pârvan considera lucrarea sa „un început care desigur va provoca o întreagă literatură". Aparent surprinzător, acest fapt nu s-a produs. Existau însă cauze atît obiective, cît şi subiective. *Getica* era copleşitoare prin mulţimea datelor şi a problemelor. Era greu atunci sau chiar imposibil pentru oricine — poate cu excepţia lui Andrieşescu — să discute cu competenţă conţinutul *Geticelor*. Lipsea probabil şi curajul pentru o asemenea iniţiativă, dar cu siguranţă mai era şi altceva. Prin cultura şi erudiţia sa, prin hărnicia şi comportarea sa, prin felul de a-şi comunica gîndurile, Pârvan îşi fascinase elevii şi colaboratorii. Acestora le era imposibil să aprecieze critic opera magistrului. În 1934 vraja a fost uşor tulburată, dar numai pentru un cerc foarte restrîns. Este vorba de apariţia lucrării tînărului arheolog, elev al lui Vasile Pârvan, Ion Nestor, care în anii 1928—1932 studiase în Germania, la Berlin şi Marburg, cu savanţi dintre cei mai iluştri. Lucrarea *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 1932 (extras din *22. Bericht der römisch-germanischen Kommission*, 1933; apărută de fapt în 1934 (p. 11—184, cu 41 figuri şi 27 planşe)[21]. Cartea lui Ion Nestor a fost bine apreciată şi a constituit multă vreme baza de informare pentru străinătate. Fiind o lucrare de strictă specialitate apărută numai în limba germană, cu o difuzare redusă, ea a fost accesibilă în ţara noastră numai specialiştilor.

Capitolul al VIII-lea al lucrării lui I. Nestor, intitulat *Bronzul tîrziu şi Hallstatt-ul pînă la sciţi*, începe cu o scurtă discuţie privind *Getica* (p. 104—109). I. Nestor consideră *Getica* o realizare de mare valoare, monumentală, care redă cu intuiţii geniale evoluţia istorică de la sfîrşitul epocii bronzului şi pînă în vremea romană, îmbinînd într-un spirit strict ştiinţific informaţiile istorice scrise cu datele arheologice. Totodată I. Nestor îşi exprimă mîndria de a fi elev al lui Vasile Pârvan.

Studiul critic al *Geticelor*, analiza principalelor elemente (concepţie, surse de informare şi contribuţii originale), datorat unui specialist în arheologie preistorică, bun cunoscător al problematicii ştiinţifice la nivelul etapei în care se realizase *Getica*, este de cel mai mare interes pentru înţelegerea operei lui Pârvan. În acest scop considerăm necesar să reproducem în traducere două mari pasaje din cartea lui I. Nestor:

„Punctul de plecare al analizelor paleoetnologice ale lui Pârvan a fost în mod natural invazia sciţilor la Dunărea Mijlocie şi de Jos şi informaţiile antice referitoare la ea, mai ales acelea ale lui Herodot. Baza unei substrucţii arheologice, a unor anumite considerente istorice, le-a avut în cercetările lui P. Reinecke asupra cronologiei Bronzului în « Ungaria » şi asupra antichităţilor scitice de acolo".

---

[20] S. Lambrino, *Vasile Pârvan — Eruditul, Organizatorul* în *In memoriam V. Pârvan*, p. 18.

[21] Lucrarea i-a fost cerută ca o dare de seamă asupra cercetătorilor din România: Primele capitole (paleoliticul, mezoliticul şi neoliticul) au fost prezentate ca teză de doctorat la Universitatea din Marburg. Este prima care prezintă o imagine generală — pe baze ştiinţifice concrete şi cu problematica corespunzătoare la nivelul cunoştinţelor din 1932.

„În studiul său asupra cronologiei bronzului în Ungaria, Reinecke încheie faza sa finală IV în secolul al IX-lea a Chr., poate chiar în jurul lui 900 a Chr. Într-o altă lucrare despre « Noi antichităţi scitice în Ungaria » analizează mai îndeaproape sîrşitul epocii bronzului maghiar în legătură cu descoperirile scitice din Ungaria propriu-zisă şi din Transilvania, cunoscute în număr mai mare în acea vreme. Pentru a găsi în cadrul evoluţiei culturale un loc netăgăduitei ocupări scitice a regiunilor amintite, Reinecke a despărţit istoria spaţiului de la vest de Dunăre, unde şi după încheierea epocii bronzului evoluţia culturală s-a desfăşurat în legătură intimă cu Europa centrală, adică cu centrul culturii Halstatt, de aceea a teritoriilor de la est de Dunăre, unde invazia scitică din jurul anului 700 a întrerupt legăturile cu vestul. În felul acesta îşi explica lipsa unor descoperiri cu adevărat hallstattiene la est de Dunăre (etapa sa C) şi indica prin aceasta că epoca bronzului a durat acolo pînă la invazia scitică".

„La aceste gînduri ale lui Reinecke, in pofida unor neconcordanţe şi contradicţii, totuşi corecte, se ataşează Pârvan. El preia presupunerea unei mai mult sau mai puţin ample întreruperi a legăturilor « Ungariei de est » cu vestul, cu prilejul invaziei scitice şi încearcă să identifice populaţia purtătoare a culturii de la sfîrşitul epocii bronzului a regiunilor Dunării şi Carpaţilor distrusă de sciţi. Ideea conducătoare este astfel aceeaşi la Pârvan şi Reinecke, prin mişcarea cimeriană (înainte de 700) cultura ultimei perioade a epocii bronzului (=Hallstatt A—B) din Ungaria şi Transilvania este tăiată de apus şi rămîne o cultură a epocii bronzului pînă către 700 cînd sciţii aduc fierul. Reinecke lasă ultima etapă a epocii bronzului din teritoriile amintite să meargă paralel cu etapele Hallstatt A şi B, pentru a ocupa etapa Hallstatt C cu cercul său traco-cimerian, care a fost înlocuit abia în jur de 700 cu cultura scitică. Pârvan atribuia descoperirile cercelului traco-cimerian a lui Reinecke perioadei IV a epocii bronzului şi le lăsa să dureze pînă la 700. Ca purtători ai culturii sfîrşitului epocii bronzului din Ungaria de răsărit, Transilvania şi România veche, Pârvan indică, bazîndu-se pe speculaţii mai vechi ale lui H. Schmidt şi valorificînd anumite informaţii ale lui Herodot, pe traci, pe care îi consideră traci de nord, spre deosebire de tracii de sud din Peninsula Balcanică şi îi numeşte deja cu numele clasic de mai tîrziu daci, respectiv geţi" [22].

„Imaginea pe care o dă Pârvan asupra cursului evoluţiei istorice este de apreciat în esenţă corespunzătoare; ea nu este decît în parte nouă. Argumentaţia sa arheologică, pentru procese istorice dealtfel corect recunoscute, lasă de multe ori într-o lumină falsă cantitatea descoperirilor. În foarte multe cazuri relaţiile preistorice sînt simplificate prea mult prin generalizări. Astfel Pârvan îi lasă pe sciţi să inunde într-un front larg întreaga Dacie, el exagerează puţin în acest punct schematizarea fenomenului făcută de Reinecke. Dacă după aceea apără totuşi continuitatea culturii daco-getice pînă în epoca Latène, ajunge de multe ori la contradicţii interne, deoarece, din cauza cercetării lacunare a multor regiuni şi grupe culturale, n-a putut să contureze, în mersul evenimentelor, deosebirile regionale. Parţial aceste contradicţii provin şi din faptul că Pârvan

[22] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, Berlin 1933, p. 105—106.

a recunoscut, treptat, în mod corect multe relații, dar a menținut opiniile false, în capitolele scrise mai înainte ale cărții sale. El a lucrat parțial cu schemele mai vechi ale lui Reinecke, pe care în parte le combate, fără să știe că Reinecke renunțase deja la ele. Polemica lui Pârvan împotriva datării înalte a perioadei « ungare » IV a lui Reinecke (1899), devine fără obiect dacă ne gîndim că Reinecke însuși în 1924, [. . .] considera pentru etapa Reinecke A a epocii Hallstatt (=perioada IV în Ungaria) aproximativ anul 1000 ca moment de început. În anul 1925 Reinecke a circumscris, un cerc cultural prescitic care se întinde din sudul Rusiei și pînă în Pannonia, pe care l-a numit nord-tracic = cimerian; este din nou același lucru ca la Pârvan, la care este nord-tracic = getic''.

,,Pârvan discută amănunțit în *Getica* sa tot materialul epocii sale hallstattiene getice, care i-a fost accesibil, cu care ocazie se face mai evidentă tendința de reconstituire a stadiului culturii getice decît cerința de a ordona materialul cronologic și pe grupe culturale. Relațiile cu culturile hallstattiene timpurii ale Europei centrale și ale Italiei de nord, pe care deja Reinecke, L. Marton și Hoernes le-au clarificat în liniile lor esențiale, sînt tratate în mod amănunțit. În afară de aceasta, Pârvan încearcă, sprijinindu-se pe valoroasele lucrări premergătoare ale lui L. Marton, să demonstreze o orfevrărie getică între 800—600. El atribuie acesteia acele descoperiri care au fost considerate de Reinecke documente ale cercului său traco-cimerian, care astfel nu pot fi curat getice'' [23].

Curînd după apariție, tot în 1934, cartea lui I. Nestor este recenzată de Radu Vulpe. Considerăm util să reproducem cîteva paragrafe din recenzie, respectiv acelea în care se fac aprecieri generale asupra lucrării lui I. Nestor și în mod special la discuția lui Nestor asupra *Geticelor* [24].

,,Lucrarea d-lui Nestor, reprezentînd pentru prima dată [. . .] faptele de preistorie românească din punctul de vedere legitim și competent al cercetătorilor români, [. . .] scoțînd în relief particularitățile civilizațiilor care au înflorit altă dată în Dacia, contribuie la progresul răspîndirii cunoștințelor asupra uneia din regiunile europene cu cea mai interesantă preistorie [. . .] această lucrare e de un indiscutabil folos și pentru cititorii români, putînd servi ca mijloc de orientare în complexul problemelor privitoare la trecutul cel mai vechi al țării noastre'' [25].

,,Capitolele despre epoca fierului încep cu o dare de seamă despre ultimele două subdiviziuni din *Getica* lui Vasile Pârvan. Nu poate fi decît apreciată obiectivitatea cu care d-l Nestor, fost școlar al regretatului istoric, caută a judeca partea arheologică a acestei opere capitale de protoistorie. Credem însă că cele cîteva obiecțiuni pe care le aduce lui Pârvan ca preistorician, chiar cînd au oarecare temei, prezintă o importanță cu totul secundară. Ca dovadă e că însuși d-l Nestor, în restul părții privitoare la epoca de Fier din lucrarea d-sale, nu merge decît pe liniile esențiale trasate de autorul *Geticelor*, recunoscînd tot timpul greutățile deosebite ale întunecoasei protoistorii getice. Pe alocuri severitatea criticei față de Pârvan este vădit exagerată'' [26].

---

[23] *Ibidem*, p. 107—108.
[24] Radu Vulpe, Revista istorică română, 4, 1934, p. 310—320.
[25] *Ibidem*, p. 311.
[26] *Ibidem*, p. 313.

Desigur nici Nestor în lucrarea sa nu putea, la numai şapte ani după *Getica*, să avanseze prea mult în direcţia rezolvării problemelor tratate de Pârvan. La observaţia că Nestor a mers „pe liniile esenţiale ale autorului *Geticelor*" trebuie făcută precizarea că Nestor mergea în parte pe liniile lui Pârvan, care la rîndul său mergea în parte pe liniile altor arheologi şi în special ale lui P. Reinecke, dar şi faptul că Nestor opera cu metode noi, proprii arheologiei preistorice moderne. Acestea i-au permis să definească pentru prima dată culturile epocii bronzului din România şi să contribuie la clasificarea tipurilor de obiecte de bronz pentru ca acestea să devină puncte de sprijin pentru o cronologie mai precisă, condiţie esenţială pentru stabilirea unei evoluţii istorice reale.

După lucrarea lui I. Nestor nu mai putem semnala nici o altă încercare de a prezenta şi analiza *Getica* în ansamblu sau, ceea ce ne-ar interesa în lucrarea de faţă, problematica istoriei geto-dacilor dinaintea celei de-a doua epoci a fierului. Indirect problema geţilor din Hallstattul tîrziu a fost atinsă în mai multe rînduri cu ocazia discuţiilor purtate asupra sciţilor [27].

Prezentăm în continuare, în ordinea apariţiei lor, principalele lucrări care într-o formă sau alta au utilizat, au discutat sau au adus anumite opinii în problemele expuse pentru prima dată de Pârvan în *Getica* şi *Dacia* cu privire la traco-geţii din perioadele anterioare celei de-a doua epoci a fierului.

În remarcabila sa lucrare de sinteză *Istoria românilor*, vol. I, Constantin C. Giurescu [28] a tratat „epoca preistorică" într-o formă extrem de redusă. De fapt a menţionat cîteva descoperiri din paleolitic, neolitic şi epoca bronzului şi a prezentat sumar cîteva opinii cu privire la vechimea geto-dacilor admiţînd ideea că „[...] dacii sau geţii au locuit în ţinuturile noastre de pe la 1800 înainte de Christos [...]" [29]. Deşi *Getica* îi putea oferi un material extrem de bogat cu privire la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului, C. C. Giurescu n-a utilizat acest material şi a preferat să urmărească firul istoriei începînd cu primele informaţii istorice scrise (Herodot) [30]. Este greu de înţeles dacă istoricul a intenţionat să procedeze astfel sau dacă n-a fost dificil chiar şi pentru el să sintetizeze copleşitoarea bogăţie de date şi idei încă insuficient sistematizate din *Getica*.

În volumul I, partea I (*Strămoşii, înainte de romani*, 267 p), 1936, din grandioasa sa sinteză *Istoria românilor*, în 11 volume, Nicolae Iorga tratează istoria străveche şi protoistoria Daciei pînă în ajunul primelor contacte cu romanii. Utilizînd o vastă bibliografie, de la primele scrieri antice greceşti şi pînă la lucrările de specialitate contemporane, eruditul istoric, prezintă, într-o largă viziune, multiple aspecte ale istoriei străvechi şi protoistorice (aşezări, ocupaţii, limbă, artă, obiceiuri, credinţe etc.) În consideraţiile sale privind realităţile de la „mari înălţimi", Iorga trece

---

[27] Dorin Popescu, *Sciţii în Transilvania*, Transilvania, 74, 1943, 3—4, p. 1—20, cu toată bibliografia.

[28] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, Bucureşti, în cinci volume, apărute în cinci ediţii, prima în 1935, ultima în 1946. Prin preciziunea datelor şi claritatea expunerii s-a bucurat de o largă popularitate.

[29] *Ibidem*, vol. I, 1946, p. 28.

[30] *Ibidem*, p. 31.

uşor peste întregi perioade. Dealtfel problema unei cronologii necesare pentru stabilirea succesiunii reale a fenomenelor istorice îl preocupă destul de puţin.

Pentru epoca bronzului şi a fierului opera lui Pârvan este prea puţin utilizată. Combătînd anumite idei ale lui Pârvan, Iorga nu se bazează pe o mai bună cunoaştere a datelor arheologice sau istorice.

Fără a afirma categoric existenţa „tracilor geto-daci'' încă din neolitic, Iorga îşi formulează opinia în privinţa vechimii tracilor astfel: „Trebuie să ne oprim deci la realitatea unei lumi statornice de veche aşezare".

„Autohtonia, legătura cu pămintul pe care-l ocupă şi azi, prin urmaşii lor, a tracilor [. . .] nu poate fi tăgăduită. Nu vedem pe cine ar fi înlocuit ei pe o hartă aşa de vastă, de la Vistula la Bug şi de la Carpaţii nordici în Arhipelag şi în Asia Mică şi pe ce drumuri, din ce impuls, în ce stare de spirit şi cu ce idei de viitor în minte ar fi putut veni. Dealtfel, un asemenea fapt ar fi lăsat urme în legende, şi nu le găsim; nume de la vechea populaţie ar fi rămas şi nu le descoperim'' [31].

Acest paragraf ilustrează nu numai o opinie a marelui istoric, ci şi modul de a argumenta o asemenea opinie, e adevărat într-un domeniu care nu-i era familiar.

În 1937 a apărut pentru prima dată în româneşte *Dacia, civilizaţiile străvechi din regiunile carpato-danubiene* [32], sub îngrijirea lui Radu Vulpe, care a efectuat şi traducerea după manuscrisul în limba franceză rămas de la Pârvan. (În 1928 lucrarea apăruse în limba engleză la Cambridge.) Forma apărută în 1937 a fost reeditară cu adnotaţii tot de Radu Vulpe în 1957, 1958, 1967 şi 1972. Adnotaţiile au sporit de la o ediţie la alta în raport cu progresele realizate de cercetările arheologice. Toate ediţiile au fost lipsite de comentarii de fond.

În studiul *Sciţii în Transilvania, starea cercetărilor arheologice*, apărut în 1943 [33], Dorin Popescu, elev al lui Vasile Pârvan, completează lista descoperirilor de tip scitic la care Pârvan nu se referise în *Getica*, s-au care apăruseră după lucrarea lui Pârvan. Sînt prezentate diferite opinii cu privire la intensitatea şi semnificaţia descoperirilor scitice din Transilvania (Rostovţev, Gordon Childe, I. Nestor, N. Fettich, M. Roska etc.) şi apreciază că „chiar dacă Pârvan nu a utilizat toate descoperirile [. . .] concluziile la care a ajuns sînt încă totuşi valabile".

La Transylvanie dans l'antiquité, de C. Daicoviciu, apărută în 1945, tratează sumar preistoria, mult mai detaliat epoca dacică şi cea romană. Pentru prima epocă a fierului autorul se sprijină pe *Getica* lui Pârvan, la care adaugă cîteva descoperiri şi concluzii ale unor studii mai noi.

După moartea lui Pârvan cercetările arheologice au continuat dar nu într-o măsură care să determine progrese în cunoaşterea tuturor epocilor în toate regiunile ţării. O pondere mai mare au avut cercetările privind epoca neolitică, a doua epocă a fierului şi epoca romană.

---

[31] Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea I, Bucureşti, 1936, p. 120.

[32] Volumul are următorul cuprins: I. *Carpato danubienii şi villanovienii;* II. *Carpato-danubienii şi sciţii;* III. *Carpato-danubienii şi grecii;* IV. *Carpato-danubienii şi celţii;* V. *Carpato-danubienii şi romanii*. Capitolele I, II şi IV sintetizează pentru problemele respective conţinutul *Geticelor*. Capitolul III este reprodus cu unele adaosuri după *La pénetration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*. Capitolul V este inedit.

[33] Dorin Popescu, vezi nota 27.

Dintre lucrările apărute între 1927 şi 1949, care au adus contribuţii importante pentru cunoaşterea epocii bronzului şi a primei epoci a fierului menţionăm *Arheologia preistorică a Olteniei*, D. Berciu, 1939.

Eliberarea ţării noastre în 1944 şi instaurarea puterii populare au creat condiţii incomparabil mai favorabile cercetărilor ştiinţifice decît în trecut. Anul 1949 a marcat începutul unei perioade de mare avînt în cercetarea arheologică românească. Activitatea arheologică a fost organizată şi coordonată de Academia R.P.R.

Pe baza unei tematici cuprinzătoare cercetările au fost efectuate în obiective arheologice din toate epocile şi au cuprins toate regiunile. Abia acum s-a realizat visul lui Pârvan de cercetare integrală a istoriei străvechi, vechi şi medii în ţara noastră.

Săpăturile făcute în intervalul dintre 1949 şi 1960 la Poiana, Stoicani şi Bîrseşti (Moldova), Popeşti (Muntenia), Balta Verde-Gogoşu, Basarabi şi Ferigile (Oltenia) şi Teiuş (Transilvania) dau mai mult conţinut primei epoci a fierului, atît de puţin cunoscută atunci cînd Pârvan a redactat *Getica*.

În 1954 a apărut articolul lui C. Daicoviciu, *Poziţia antiştiinţifică a istoriografiei burgheze române cu privire la daci* (comunicare ţinută la Sesiunea Academiei R.P.R., din decembrie 1953) [34]. Autorul analizează poziţia marilor istorici şi arheologi români Gr. Tocilescu, A. D. Xenopol, N. Iorga, V. Pârvan şi I. Andrieşescu cu privire la daci. Adoptînd el însuşi de curînd concepţia marxistă, o aplică într-o manieră excesiv de critică în aprecierea operei savanţilor menţionaţi. Asupra unor observaţii îndreptăţite ale istoricului C. Daicoviciu vom reveni.

În 1957 Radu Vulpe publică articolul *Activitatea ştiinţifică a istoricului Vasile Pârvan*, care cuprinde date esenţiale privind viaţa şi opera marelui istoric. Am reprodus mai sus din acest articol mari pasaje cu privire la împrejurările în care a fost redactată *Getica*. Reţinem aici cîteva din aprecierile lui Radu Vulpe la aceeaşi lucrare: „Rolul ei în îndrumarea cercetărilor ulterioare asupra culturii getice a fost capital" [35].

„După 30 de ani, « Getica » îşi păstrează toată însemnătatea. Trăinicia diferitelor ei părţi este însă inegală. Pe cînd capitolele istorice, cu deosebire al II-lea şi al III-lea, vor servi multă vreme ca bază solidă de studii, partea de sistematizare arheologică din cap. al VI-lea este, prin natura sa, foarte sensibilă la noile progrese ale cercetărilor şi nu va putea fi folosită decît ţinîndu-se seama de aceste progrese, care au modificat unele din constatările lui Pârvan, iar pe cele mai multe le-a îmbogăţit. Este, dealtfel, o situaţie pe care o prevăzuse el însuşi" [36].

„Opera publicată a lui Vasile Pârvan reprezintă şi cantitativ şi calitativ un nepreţuit tezaur".

„Lucrările lui Vasile Pârvan au putut fi cercetate din toate punctele de vedere, au fost confruntate cu cele mai noi descoperiri şi în lumina celor mai severe metode, au fost analizate, amendate. Bilanţul criticii, însă, le-a rămas în esenţă favorabil [...] lucrările lui Pârvan îşi menţin,

[34] C. Daicoviciu, *Studii şi referate privind istoria României*, Bucureşti, 1954, vol. I, p. 160–179.
[35] Radu Vulpe, Studii — Revistă de istorie, 10, 1958, p. 29.
[36] *Ibidem*, p. 29–30.

în general, valoarea și utilitatea din momentul cînd au apărut și [...] impun respect prin concepția științifică superioară, prin informația vastă și conștiincioasă, prin spiritul critic fin și prin originalitatea care le stau la bază. Unele din ele, ca « Getica », rapoartele de săpături, culegerile de inscripții, reprezintă, fiecare, un *vade-mecum*, indispensabil la tot pasul".

Făcînd asemenea aprecieri R. Vulpe nu analizează în fond opera istorică a lui Vasile Pârvan, deși el afirmă că ,,cei mai autorizați din urmașii lui au socotit întotdeauna ca un omagiu adus amintirii lui datoria de a găsi erorile ori lipsurile operei sale și de a le îndrepta. El însuși ar fi făcut-o cu implacabila sa probitate, dacă ar fi trăit" [37].

Tot în 1957 Vladimir Dumitrescu, elev al lui Vasile Pârvan, publică articolul *Vasile Pârvan (1927—1957). La treizeci de ani de la moartea magistrului*. Reținem din acest articol: ,,În așteptarea unei revizuiri critice a întregii opere a lui Vasile Pârvan, trebuie să recunoaștem fără înconjur că, pentru scurta perioadă în care s-a desfășurat activitatea lui creatoare, ea a fost într-adevăr excepțională" [38]. Deci la 30 de ani după apariția *Geticelor* problema unei revizuiri critice a operei lui Pârvan era încă o chestiune de viitor.

O contribuție importantă în sensul reevaluării critice a operei lui Pârvan aduce în 1958 Dorin Popescu. În studiul *Problema sciților în Transilvania în opera lui Vasile Pârvan* [39], analizează stadiul problemei utilizînd toată literatura de specialitate existentă la data respectivă. Lucrarea a fost determinată în mare măsură de modificarea concepției cu privire la relațiile dintre sciți și traco-geți în arheologia sovietică. Autorul confruntă părerile unor specialiști ca Pârvan, Rostovțev, M. Roska, Párducz care admit nu numai influența, ci și prezența sciților în spațiul carpatic, cu cele ale unor arheologi sovietici în frunte cu A. I. Meliukova, care explică elementele scitice din lumea tracică numai prin ,,incursiuni izolate" și mai ales prin ,,legături culturale și probabil etnice existente încă din epoca bronzului" (A. I. Meliukova).

Dorin Popescu observă un fapt esențial și anume că între cele două poziții nu există o contradicție reală în privința aportului redus al sciților în cultura getică, ci în privința efectului lor — neînsemnat sau de-a dreptul dezastruos — în evoluția istorică a geților.

Între anii 1949 și 1960 se remarcă unele progrese în cercetarea sfîrșitului epocii bronzului și a primei epoci a fierului (Hallstatt) valorificate printr-o serie de lucrări (monografii, studii, rapoarte) dintre care menționăm: M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova* [40]; idem, *Cetățuia de la Stoicani* [41]; idem, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani* [42]; K. Horedt, *Cercetările arheologice de la Hoghiz-Ugra și Teiuș* [43]; D. Berciu și Eug. Comșa,

[37] *Ibidem*, p. 34.

[38] Vladimir Dumitrescu, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 16.

[39] Dorin Popescu, SCIV, 9, 1958, 1, p. 9—32.

[40] SCIV, 4, 1935, 3—4, p. 443 și urm.

[41] Materiale, 1, 1953, p. 132—144, 154—155.

[42] *Ibidem*, p. 157—211.

[43] *Ibidem*, 798—812.

Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950) [44]; Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Bîrsești* [45]; Alexandru Vulpe, *Cimitirul din prima epocă a fierului la Ferigile* [46]; Radu Vulpe, *Șantierul arheologic Popești* [47].

Rezultatele intenselor cercetări arheologice din țara noastră inițiate în 1949, precum și progresele în cercetarea celorlalte epoci ale istoriei noastre favorizau, făcînd chiar necesară, redactarea unui tratat de *Istoria României*, mai complet decît cele realizate individual de marii noștri istorici din trecut. Primul volum, apărut în 1960, operă a unui colectiv de 20 de specialiști,cuprindea în aproape 900 de pagini, istoria de la paleolitic pînă la formarea poporului român. Toate epocile au fost mai bine conturate, fiecare avînd un conținut bogat. I. Nestor a oferit pentru prima dată o imagine sintetică dar cuprinzătoare a epocii bronzului, cu toate elementele ce o caracterizează (periodizare, evoluție istorică, toate culturile într-o formă extrem de concisă, economie, organizare socială, artă, religie) [48]. D. Berciu a valorificat și sintetizat întreaga documentare arheologică cu privire la prima epocă a fierului [49]. Limita dintre epoca bronzului și epoca fierului a fost fixată la aproximativ 1150 î.e.n. În cadrul primei epoci a fierului s-au deosebit trei etape distincte, prima Hallstatt A—B (1150—800) corespunzătoare perioadei Bronz IV în *Getica*, iar ultima Hallstatt D (550—450, la Dunărea de Jos, pînă la 300 în interiorul arcului carpatic), corespunzătoare perioadei de contacte cu populațiile scitice. Totuși nici în 1960 — după 33 de ani de la apariția *Geticelor* — documentarea arheologică existentă n-a permis, în mod obiectiv, realizarea unei imagini satisfăcătoare asupra evoluției istorice din epoca hallstattiană. Progrese ceva mai mari se făcuseră doar în cunoașterea Hallstattului tîrziu (D) deși opiniile în problema scitică erau contradictorii. Pentru perioadele Hallstatt A, B, C, *Getica* n-a putut fi folosită, iar pentru perioada D n-a fost suficient valorificată. Trebuie subliniat progresul în realizarea unei cronologii mai precise (prezentată de M. Petrescu-Dîmbovița) prin stabilirea unei succesiuni de serii tipologice de obiecte de bronz, din secolul al XIII-lea (sfîrșitul epocii bronzului) și pînă în secolul al IX-lea (sfîrșitul Hallstattului timpuriu) [50].

Așa cum prevăzuse R. Vulpe capitolele II și III din *Getica* lui Pârvan au fost utile pentru redactarea capitolelor referitoare la istoria geto-dacilor din a doua epocă a fierului.

După 1960 s-au realizat mari progrese în cercetarea epocii bronzului și mai ales a primei epoci a fierului. S-au scris lucrări care sporesc documentarea și clarifică în mai mare măsură evoluția istorică din mileniile II și I î.e.n. Menționăm aici numai lucrările de sinteză și monografiile ce se referă la cele două epoci.

---

44 Materiale, 2, 1956, p. 251—289.

45 Materiale, 3, 1957, p. 117 și urm.; 5, 1959, p. 355 și urm.; 6, 1959 p. 231 și urm.; 7, 1960, p. 201 și urm.; Dacia, N. S., 1, 1957, p. 117 și urm.

46 Materiale, 5, 1959, p. 363 și urm.; 6, 1959, p. 237 și urm.; 7, 1960, p. 219 și urm.; Dacia, N. S., 4, 1960, p. 181 și urm.

47 SCIV, 6, 1953, 1—2, p. 239 și urm.; Materiale, 3, 1957, p. 227 și urm.; 5, 1959, p. 337 și urm.; 6, 1959, p. 307 și urm.; 7, 1960, p. 321 și urm.

48 *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 90—132.

49 *Ibidem*, p. 137—147, 149—160.

50 *Ibidem*, p. 147—149.

În monografia *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna*, apărută în 1961, Vladimir Dumitrescu prezintă cea mai mare necropolă de tip Gîrla Mare din România.

În 1965 apare sinteza *Din istoria Dobrogei*, vol. I, *Geți și greci la Dunărea de Jos* (D. M. Pippidi, D. Berciu). În prima parte a volumului, „Băștinașii" (p. 13—136), D. Berciu sintetizează rezultatele cercetărilor arheologice dintre 1949 și 1965. Pentru prima dată avem imaginea evoluției istorice a traco-geților din Dobrogea dintre secolele XI—II î.e.n.

În 1966 a apărut cartea lui D. Berciu *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, care prezintă istoria străveche, inclusiv perioada geto-dacilor. Pentru perioadele care ne preocupă aici sînt valorificate descoperiri noi și importante mai ales pentru perioada hallstattiană timpurie (Hallstatt A—B = Bronz IV în *Getica*).

În 1967 a apărut *Necropola hallstattiană de la Ferigile* a lui A. Vulpe, prin care avem o imagine mult mai clară asupra perioadei hallstattiene tîrzii.

În 1970 a apărut sinteza *Istoria poporului român* (sub redacția acad. Andrei Oțetea), în care I. Nestor prezintă concis „Epoca pietrei", „Epoca aramei și a bronzului" și „Epoca fierului" la nivelul cercetării din acel moment. În continuare Radu Vulpe prezintă „Geto-dacii" și „Dacia romană și Scythia Minor".

În 1970 și respectiv în 1975 au apărut volumele I și II ale lucrării lui A. Vulpe, *Die Axte und Beile in Rumänien*, în colecția *Prähistorische Bronzefunde*, München.

În 1972 R. Vulpe reeditează a cincea oară *Dacia, civilizațiile*.. a lui V. Pârvan (a patra ediție apăruse în 1967) din nou fără comentarii, ci doar cu adnotări.

În 1977 a apărut sinteza lui M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, utilă prin informarea foarte bogată și în final cu bibliografia completă pe epoci și pe probleme.

Tot în 1977 a apărut lucrarea aceluiași autor *Depozitele de bronzuri din România*. În introducere este expusă evoluția unui secol de cercetări și contribuții a numeroși specialiști. Trebuie să subliniem că la această activitate perseverentă și competentă s-a adăugat aceea de peste trei decenii a autorului care ne-a prezentat o lucrare fundamentală pentru studiul epocii bronzului și primei epoci a fierului din țara noastră.

În 1978 au apărut lucrarea lui Tiberiu Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei — Cultura pretracică și tracică*, și a lui Sebastian Morintz *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, vol. I — *Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, iar în 1980 lucrarea lui Nicolae Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României — Așezarea Wietenberg de la Derșida* și a lui Valentin Vasiliev, *Sciții agatîrși pe teritoriul României*.

La aceste volume se adaugă numeroase studii ce tratează probleme diferite cu privire la sfîrșitul epocii bronzului și la întreaga epocă hallstat-

tiană [51], contribuind la sporirea documentării și la lămurirea problemelor ridicate pentru prima dată de Pârvan în *Getica*. Ele completează și modifică imaginea pe care ne-a oferit-o *Getica*.

În asemenea împrejurări ne propunem să analizăm acea parte a operei istorice a lui Vasile Pârvan, care se referă la evoluția istorică corespunzătoare constituirii acelui grup etno-cultural, care în ultimele secole ale mileniului I î.e.n. și în primele secole ale mileniului I e.n. a stăpînit întreg spațiul carpato-ponto-dunărean, jucînd un rol deosebit de important în istoria sud-estului Europei, grup ce constituie temelia formării poporului român. Intenția noastră dificilă, dacă nu și prea îndrăzneață, ar putea părea tardivă dacă nu chiar inutilă, în etapa actuală, cînd, cu toate lipsurile de care sîntem conștienți, tabloul istoric al ultimelor trei milenii dinaintea erei noastre este în linii generale schițat. În prezent putem urmări, aproape în totalitatea sa, evoluția istorică din neolitic și pînă la geto-daci, grație unei activități îndelungate în cadrul căreia *Getica* reprezintă un moment culminant. Prin activitatea sa excepțional de bogată și variată, personalitatea lui Vasile Pârvan a devenit aproape legendară. Din totalitatea realizărilor sale sub multiple aspecte (de savant, profesor, inițiator și organizator al cercetărilor arheologice din țara noastră) în primul rînd a fost apreciată *Getica*, iar din mulțimea celor care, în

---

[51] A. D. Alexandrescu, *La nécropole du bronze recent de Zimnicea (dép. de Teleorman)*, Dacia, N. S., 17, 1973, p. 77 și urm.; idem, *Sépultures du premier Âge du Fer a Zimnicea (dép. de Teleorman)*, Dacia, N. S., 22, 1978, p. 115 și urm.; M. Davidescu, *Un tezaur de podoabe tracice descoperit la Hinova-Mehedinți*, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 7 și urm.; Vladimir Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi (Dép. de Dolj, Oltenie)* Dacia, N. S., 12, 1968, p. 177 și urm.; Ioan Emödi, *Necropola de la sfîrșitul epocii bronzului de la Igrița*, SCIVA, 31, 1980, 2, p. 229 și urm.; A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, ArhMold, 2—3, 1964, p. 143 și urm.; K. Horedt, *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat din Transilvania*, Muzeul Bruckenthal, Studii și comunicări, 13, 1967, p. 138 și urm.; idem, *Die Verwendung des Eisens in Rumänien bis in 6. Jahrhundert u.u.z.*, Dacia, N. S., 8, 1964, p. 119 și urm.; Mircea Ignat, *Découvertes du Hallstatt thrace dans le département de Suceava*, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 99 și urm.; C. Kácsó, *Contributions à la connaissance de la culture de Suciu de Sus à la lumière des recherches faites à Lăpuș*, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 45 și urm.; M. László, *Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu*, SCIV, 24, 1973, 4, p. 575 și urm.; idem, *Über den Ursprung und die Entwicklung der frühhallstattzeitlichen Kulturen in der Moldau*, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 89 și urm.; idem, *Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României*, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 17 și urm.; Sebastian Morintz, *Quelques problèmes concernant la periode ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, Dacia, N. S., 8, 1964, p. 101 și urm.; idem în colaborare cu Niță Anghelescu, *O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni*, SCIV, 21, 1970, p. 375 și urm.; idem în colaborare cu Petre Roman, *Un nou grup hallstattian în sud-vestul României — Insula Banului*, SCIV, 22, 1969, 3, p. 393 și urm.; Emil Moscalu, *Die frühhallstattzeitlichen Gräber von Meri (Gem. Vedea, Kr. Teleorman)*, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 77 și urm.; M. Rusu, *Die Vorbreitung der Bronzehorte in Transilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 177 și urm.; idem, *Considerații asupra metalurgiei aurului în Transilvania în Bronz D și Hallstatt A*, ActaMN, 9, 1972, p. 29 și urm.; Zoltan Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul, Transilvaniei*, Brașov, 1966; idem, *Beiträge zur Kenntnis der Frühhallstattzeit und zum Gebrauch, des Eisens in Rumänien*, Dacia, N. S., 10, 1966, p. 209 și urm.; Ion Stratan și Alexandru Vulpe, *Der Hügel von Susani*, PZ, 52, 1977, p. 28 și urm.; Al. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi-Kultur)*, Dacia, N. S., 9, 1965, p. 105 și urm.; idem, *Traci și iliri la sfîrșitul primei epoci a fierului în Oltenia*, SCIV, 13, 1962, 2, p. 319 și urm.; Al. Vulpe, *Zur Chronologie der Ferigile-Gruppe*, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 81 și urm.; Eugenia Zaharia, *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie, Fouilles et trouvaills de Mediaș, 1958*, Dacia, N. S., 9, 1965, p. 83 și urm.

majoritate oameni de cultură, i-au elogiat activitatea, precum și acei care nu i-au apreciat favorabil concepțiile filozofice, nimeni n-a ezitat să considere *Getica* drept o lucrare monumentală și fundamentală.

Sîntem conştienţi de răspunderea pe care ne-o asumăm, încercînd să analizăm o parte și anume cea mai dificilă prin natura sa, a operei lui Pârvan, cu atît mai mult cu cît asemenea operație se efectuează pentru prima dată. Am apreciat la locul potrivit discuțiile deosebit de utile privind anumite probleme de metodă și conținut ale lui I. Nestor în 1932 și ale lui Dorin Popescu în 1958.

Ne vom referi numai la problemele mari ale evoluției istorice din perioadele anterioare celei denumite geto-dace (a doua epocă a fierului sau La Tène). Vom prezenta mai întîi problemele încercînd se redăm cît mai fidel ideile lui Pârvan pentru ca apoi să le discutăm în aceeași ordine. Ne vom referi la : 1. Vechimea indoeuropenilor și respectiv a tracilor ; 2. Conținutul perioadei Bronz IV — Hallstatt I ; 3. Rolul cimerienilor în istoria tracilor ; 4. Rolul sciţilor ; 5. ,,Expansiunea getică între 900 şi 500 a Chr." ; 6. Deosebirea dintre tracii nordici de cei sudici ; 7. Aspecte social-economice în Hallstattul Daciei.

1. a. Concepţia lui Pârvan cu privire la vechimea tracilor reiese din pasajele pe care le reproducem mai jos :

,,Prin anii 1000 a Chr. înflorea în ţinutul dintre ultimele prelungiri ale Alpilor, deoparte, Carpaţii Nordici cu Galiţia şi Bucovina de alta, în sfîrşit regiunea către Nistru şi Dunărea de Jos ca limită de est și sud, ultima și cea mai dezvoltată formă a civilizaţiei Bronzului. Creatorii ei erau un popor unitar, a cărui naționalitate se va defini ușor, în cele ce urmează. În continuitate cu acest popor, locuiau, de la Nistru (Herodot, IV, 11) și pînă la Don și în ţinutul Cubanului (Herodot, IV, 12), ocupînd tot ţărmul nordic al Mării Negre, cimerienii. Aceştia — după toate semnele — par a fi traci. Civilizația bronzului reprezentată de ei era foarte asemănătoare celeia din masivul carpatic. Se pare că ei locuiau aici încă de prin al 16-lea veac a. Chr. De asemenea resturile arheologice arată că, cel puţin de pe la începutul mileniului al II-lea, locuiesc în Carpaţi cu civilizaţia originală a epocii bronzului acel neam al cărui nume încă nu l-am spus" *(Getica*, p. 2—3).

,,Ca şi în sudul elenic, poporul de jos s-a lăsat mai mult influenţat de cultele străvechi locale, ale ***aborigenilor preindoeuropeni*** din cea mai veche perioadă a neoliticului. Tracii indoeuropeni așezîndu-se în Carpaţi peste populaţia locală au primit firește în conlocuirea cu ea diferite gînguri şi forme ale vieții acesteia. Treptat ca şi în Grecia au desnaționalizat-o [. . .]" *(Getica*, p. 295), idee formulată aproape identic în *Dacia*, *civilizațiile*. . ., p. 52). ,,[. . .] tracii de nord [. . .] locuiau în Carpaţi cel puţin de la jumătatea mileniului al II-lea a Chr [. . .]" *(Dacia*, p. 68).

Pârvan considera deci că străvechile populaţii eneolitice au fost suprapuse de indoeuropenii traci, că aceştia au locuit în Carpaţi cu o civilizaţie originală a bronzului încă de la începutul mileniului al II-lea (în altă parte cel puţin de la mijlocul mileniului al II-lea). Pârvan se sprijinea în această chestiune pe opiniile unor mari savanţi contemporani (Max Ebert, Hubert Schmidt, Eduard Meyer).

2. a. *Getica* începe propriu-zis tratarea amănunţită a istoriei Daciei cu perioada Bronz IV, respectiv de la data de aproximativ 1000 î.e.n. La

baza periodizării lui Pârvan a stat sistemul cronologic elaborat de P. Reinecke în 1899 [52]. Spre deosebire de Reinecke, care a încadrat perioada Bronz IV între 1150—850, Pârvan a considerat mai potrivită pentru Dacia datarea Bronzului IV între 1000 și 700, urmată de perioada Fier I (Hallstatt) între 700 și 300 (*Getica*, p. 292). Sub influența lui Reinecke, care în 1924 şi-a modificat sistemul său cronologic [53], încheind epoca propriu-zisă a bronzului la anul 1000 (cu perioada Bronz D) cînd a fixat începutul Hallstattului, Pârvan a adus unele nuanţări periodizării sale iniţiale. Astfel perioadei Bronz IV (1000—700) îi corespunde în vestul și sud-vestul României Hallstatt I, după care urmează perioada Fier I (Hallstatt II) între 700 și 300 î.e.n. (*Getica*, p. 675). În sumarul cărții intervalul de timp dintre 1000 şi 300 apare ca „Vîrsta fierului în Dacia. Hallstattul" (*Getica*, p. 851).

Încercăm, în continuare să redăm conținutul perioadei Bronz IV așa cum l-a conceput Pârvan, sprijinindu-ne în mare măsură pe cele mai semnificative formulări ale sale. Considerăm că în acest fel vom reuși să oferim o imagine mai exactă decît a încerca să rezumăm imensa cantitate de date și idei adesea nesistematizate și cu multe repetări. Textele din *Getica* nu vor fi prezentate întotdeauna în ordinea expunerii lui Pârvan, ci regrupate pentru a putea contura mai exact anumite probleme. În unele cazuri vom apela și la *Dacia, civilizațiile...*, care cuprinde concluzii pe baza materialului prezentat în *Getica*.

„[...] noi trebuie să considerăm în Dacia vîrsta bronzului prelungită pînă în vremea sciților (sec. VII), deşi influența Hallstatto-venetă se arată a fi fost puternic activă aici încă de pe la 1000 a Chr. [...] bronzul dacic e activ pînă foarte tîrziu și, în ultima sa epocă — perfect diferenţiată de cele precedente [...] între 1000 și 700 a Chr., el constituie o civilizaţie absolut specifică[...]" (*Getica*, p. 290).

„[...] Dacia nu e o ţară reprezentativă pentru Hallstatt" (*Getica*, p. 303). „Adevărata vîrstă a fierului" începe abia pe la anul 700 î.e.n., odată cu venirea sciţilor" (*Getica*, p. 348).

Începutul unei noi culturi (a perioadei Bronz IV) se stabileşte prin apariţia (în mediul ceramicii tradiţionale a epocii bronzului) pretutindeni în Dacia, ... „dar mai frecvent în Banat a urnei « villanoviene », adică în general nord-est italice". Ideea conform căreia urna „villanoviană" apare ca un element nou în așezări cu ceramică proprie epocii bronzului (cu forme și ornamente tradiţionale) este exprimată de Pârvan în mod repetat (*Getica*, p. 302—303, 454, 676, 686 ; *Dacia*, p. 50, 77).

„[...] Bronzul IV dacic este, din punct de vedere cultural, total neinteligibil fără continua lui comparaţie cu Hallstattul I [...]. Material, adică economic, vîrsta fierului începe la noi abia pe la 700 ; spiritual, adică istoric-cultural ea începe totuşi încă de la a. 1000 [...]" (*Getica*, p. 297).

Pârvan prezintă numeroase descoperiri şi evidenţiază marea cantitate de obiecte de bronz din Transilvania, arme, unelte şi podoabe, de tipuri variate, multe ornamentate artistic. Studiul obiectelor de bronz din Transilvania din perioada Bronz IV, îi dă lui Pârvan convingerea existen-

[52] P. Reinecke, Germania, 8, 1925, 1, p. 43—44.
[53] Idem, Germania, 9, 1925, 1, p. 50—54.

ței unor strînse legături cu nordul Italiei și Europa centrală. El consideră că „atelierele din Dacia adoptă și ele directive noi, inspirate de arta apuseană, veneto-ilirā ori hallstattiană, și produc în noul stil, în chip autonom" *(Dacia*, p. 40).

Depozitul de la Șpălnaca, jud. Alba, este apreciat ca „neamestecat cu elemente autentice hallstattiene, acest atelier anunța totuși tendințele noi". El nu atestă încă „influență directă occidentală, ci numai paralelism pe bază spirituală similară". Legături evidente cu apusul vede Pârvan în „marele depozit (sau atelier) de la Gușterița, lîngă Sibiu" *(Dacia*, p. 40). Recunoscînd în ornamentica unor podoabe de la Gușterița elemente sudice originare din Grecia miceniană consideră că „o serie de idei meridionale nu ne-au fost transmise în mod direct, cei care ni le-au împrumutat sînt veneto-ilirii din nordul Adriaticii" *(Dacia*, p. 41).

În ce privește „carul votiv de bronz purtînd pe el o căldare emisferică ornamentată cu douăsprezece protome de lebede, găsit nu departe de Orăștie și despre care Undset are impresia că ar fi o lucrare indigenă". Pârvan îl consideră ca reprezentînd o „realitate artistică și religioasă proprie regiunilor noastre și chemată la o nouă viață prin contactul intim cu lumea de la Adriatică" *(Dacia*, p. 41).

„Puternica influență villanoviană și atestină în Carpați, se găsește confirmată în chip strălucit printr-o descoperire aproape senzațională făcută prin 1915 de către Kovács la Tîrgul Mureșului". Este vorba de un vas de lut ars „reprezentînd foarte fidel profilul unui vas metalic de tip *protoetrusc*, varietatea *Corneto* (deci 1000—900 a. Chr.)" *(Dacia*, p. 42).

Analizînd bogăția de obiecte de aur din Transilvania, din perioada Bronz IV, Pârvan remarcă că acestea „se prezintă complet original față de restul Europei, în prima jumătate a mileniului I a. Chr." *(Getica*, p. 679).

În contrast cu repetatele sublinieri privind importurile și influențele veneto-ilirice sau hallstattiene în mediul industriei bronzului și al ceramicii din Dacia și în primul rînd din Banat, Pârvan susține că „tezaurele de aur dintre 1000 și 700 a. Chr. găsite în Banat sînt de tip transilvan al vîrstei bronzului" *(Getica* p. 677). Ideea unei orfevrării străvechi autohtone în Dacia este susținută de Pârvan, în altă parte astfel: „curentul autentic tracic al artei aurului în Carpați, cu rădăcini pînă în Bronzul II, e activ, chiar după nașterea curentului geto-cimeric, cu începuturi prin sec. IX—VIII a. Chr." *(Getica*, p. 680).

Într-o formulare sintetică dar foarte cuprinzătoare redă Pârvan esența fenomenului istoric ce caracterizează trecerea de la Bronz la Hallstatt (respectiv Bronz IV) pe o bună parte a Europei: „peste diferențele ce se stabiliseră în vîrsta bronzului peste vestul Peninsulei Balcanice de o parte, Pannonia de alta și regiunile « trace » carpato-danubiene de a treia parte, vîrsta fierului restabilește unitatea culturii italo-danubiene din Liguria și din Apulia pînă în Carpații nordici, în Moldova și chiar în Ucraina occidentală" *(Dacia*, p. 49). Deși epicentrul acestui fenomen n-a fost nordul Italiei (cum credea Pârvan ca și alți arheologi), ci Europa centrală, ideea reprodusă mai sus — aceea a unificării culturale pe spații largi odată cu începutul epocii Hallstatt — a fost confirmată și amplu concretizată pe spații și mai largi.

3. a. Vom urmări în continuare ideile lui Pârvan asupra istoriei tracilor şi inevitabil problematica prezenţei cimerienilor în spaţiul carpato-danubian.

Dînd conţinut perioadei Bronz IV (Hallstatt I) Pârvan a reuşit să extindă istoria tracilor carpato-danubieni pînă către 1000 î.e.n. Mileniul al II-lea (epoca bronzului) era în vremea sa aproape necunoscut. Totuşi Pârvan a fost permanent preocupat de problema evoluţiei tracilor dinainte de 1000 î.e.n. Problemei cimeriene i s-a dat un rol prea mare în literatura ştiinţifică a vremii, tulburînd astfel înţelegerea evoluţiei reale din spaţiul carpato-dunărean din a doua jumătate a mileniului al II-lea şi din primele trei secole ale mileniului I î.e.n. Această situaţie se reflectă în *Getica* şi *Dacia*.

Prezentăm cîteva din ideile exprimate de Pârvan cu privire la traci şi la cimerieni :

Reamintim afirmaţiile lui Pârvan după care ,,indoeuropenii traci se aşezaseră peste străvechea populaţie neolitică pe care au desnaţionalizat-o'' *(Getica*, p. 295) şi că tracii ,,cel puţin de la începutul mileniului al II-lea'' [...], locuiau ,,şi în Carpaţi cu civilizaţia originală a bronzului'' *(Getica*, p. 3). Ei se învecinau spre est cu cimerienii de pe ţărmul nordic al Mării Negre care ,,se pare că locuiau aici încă de prin al 16-lea veac a. Chr.''. Cimerienii ,,[...] par a fi fost traci. Civilizaţia bronzului reprezentată de ei era foarte asemănătoare celeia din masivul carpatic'' *(Getica*, p. 2—3).

,,Între Bronzul IV (1000—700) şi Bronzul III (1400—100) e, după cum a observat cu atîta competenţă şi Reinecke, o aşa perfectă continuitate, încît cele două perioade constituie împreună oarecum un tot : nu credem deci în nici un chip posibilă vreo schimbare mai mare politică sau etnografică în aspectul regiunilor noastre în jumătatea a II-a a mileniului al II-lea a. Chr. Aceiaşi traci nordici de la anul 1000 au trebuit să locuiască şi să stăpînească în Carpaţi şi la anul 1400 a. Chr.'' *(Getica*, p. 293) ; ,,timp de şapte secole nu e de admis nici o turburare etnograficpolitică mai profundă în aceste părţi. Dacă deci la anul 700, cînd vin sciţii, erau aici tracii nordici [...] atunci şi la 1400 a. Chr. tot aceiaşi traci locuiau în Dacia'' *(Getica*, p. 676).

Ideile prezentate mai sus nu sînt în deplină concordanţă cu cele pe care le reproducem în continuare.

,,*Capitolul I* al cărţii de faţă — scrie Pârvan în capitolul VII, *Concluzii* — pune chestiunea dărîmării civilizaţiei carpato-danubiene din mileniul al II-lea înainte de Hristos — frumoasa şi bogata cultură originală a bronzului — de marile migraţii de popoare începute şi la noi, ca şi in Grecia şi Italia, tot ceva înaintea anului 1000, dar la noi încă mai violente ca acolo şi de o durată mult mai lungă [...] năvălirile cimeriene spre Carpaţi şi apoi către miazăzi, dincolo de Dunăre, spre Asia Mică, au trebuit să pornească încă din sec. XI a. Chr.'' *(Getica*, p. 648).

,,« Comorile » de bronzuri ascunse de groaza năvălirilor în tot ţinutul Carpaţilor aparţin în cea mai mare parte sau vremii imediat pre-villanoviene a Daciei, deci sfîrşitului mileniului al II-lea şi anilor 1000 a Chr., sau însăşi epocii dintre 1000 şi 700 a. Chr. Deci e limpede : migraţiile cimero-scite au pornit aşa de devreme încît prin anii 1000—900 a. Chr. estul Europei era tot în plină turburare'' *(Getica*, p. 649).

„Între 1000 şi 700" a avut loc şi „o intensificare a raporturilor geto-cimeriene deoparte prin penetraţia vilanoviană pînă la Nistru şi Nipru, de alta prin civilizaţia fabricatelor caucazice pînă dincolo de Carpaţi" (*Getica*, p. 680), astfel „geto-cimerienii constituia pe la 1000 a. Chr., o lume unitară, cu drumuri de circulaţie regulată economică şi culturală, între Alpi şi Caucaz" ... (*Dacia*, p. 73).

În afară de securile de aramă de „tip cimerian" (securi cu două tăişuri dispuse cruciş) care s-au dovedit a fi eneolitice, singura bază documentară pentru justificarea influenţelor cimeriene au fost tezaurele de la Mikhalkovo (Galiţia) Fokorú (Ungaria) şi Dalj (Slovenia). „Tezaurul de la Mikhalkovo [...], ale cărui legături cu Fokorù şi cu Dalj au fost de mult relevate, e cel mai caracteristic : elemente barbare şi central europene sînt amestecate cu cele din Asia Anterioară, Caucaz şi — peste Micene cu arta aplicelor de aur — Ionia arhaică, într-un fel de sinteză cu totul ciudată" (*Getica*, p. 332). „Tezaurele excentric getice de la Fokorú, Dalj şi Mikhalkovo sînt puternic pătrunse de spiritul hallstattian, fără a se elibera total de tradiţia bronzului getic" (*Getica*, p. 341).

Ne-am referit foarte pe scurt, cu date din *Getica*, la acele elemente atribuite cimerienilor pentru a evidenţia inconsistenţa documentării arheologice cu privire la acele populaţii cărora li s-a acordat un rol destul de important în evoluţia istorică din sud-estul Europei, în secolele XI—VIII î.e.n.

4.a. În continuare vom încerca să rezumăm discuţiile purtate în *Getica* şi *Dacia* asupra rolului jucat de sciţi în spaţiul carpato-dunărean. Pătrunderea şi influenţa sciţilor corespunde perioadei Fier I (Hallstatt II), respectiv 700—300 î.e.n., după periodizarea şi cronologia adoptată de Pârvan), şi integral perioadei hallstattiene tîrzii (Hallstatt D), circa 650/600—400 î.e.n., conform cronologiei utilizate în prezent, cu menţiunea că prezenţa scitică este atestată şi mai tîrziu în secolul al IV-lea în zona istro-pontică.

După Pârvan sciţii din nordul Mării Negre pătrund în Europa centrală şi sud-estică pe la 700 î.e.n. Un val trece prin pasurile Carpaţilor nordici ajungînd în Slovacia şi nord-estul Ungariei. Numeroase descoperiri din nord-estul Ungariei dovedesc o intensă stăpînire scitică în marea cîmpie a Tisei superioare, timp de mai multe secole (*Dacia*, p. 59).

Un alt val trece prin Moldova, prin trecătorile Carpaţilor răsăriteni (în primul rînd prin Oituz) în estul Transilvaniei pe văile superioare ale Mureşului şi Oltului (*Dacia*, p. 59).

„Un al treilea val scitic s-a răspîndit peste toată cîmpia munteană şi pare să fi trecut şi mai departe în Valea Savei, atingînd chiar Adriatica" (*Dacia*, p. 61). „În Muntenia, unitatea de civilizaţie iraniană cu stepa rusă se pronunţă cu destulă insistenţă" (*Dacia*, p. 63).

Al patrulea val scitic „acoperă Dobrogea şi Bulgaria, precum şi toată Tracia pînă la Rodope" (*Dacia*, p. 63).

Pârvan analizează cu minuţiozitate descoperirile scitice din Transilvania. El consideră că într-adevăr există obiecte de tip scitic. Acestea apar în mod constant (atunci cînd s-a putut preciza mediul de descoperire) în morminte, în asociere cu obiecte tracice. Se subliniază că ceramica este

în toate cazurile locală. Pârvan atribuie descoperirile scitice din Transilvania agatîrșilor, care în vremea lui Herodot erau sciți tracizați *(Getica*, p. 34, 729).

Pentru a surprinde cît mai clar viziunea lui Pârvan asupra efectului pătrunderii sciților în spațiul carpato-danubian e necesar să reproducem cîteva pasaje.

,,Sciții ajunși în masivul central carpatic au dat aici peste un mare popor tracic, cel getic, pe care pe de o parte l-au supus, pe de altă parte l-au împrăștiat pînă departe, fie făcîndu-l să-și caute la rîndul lui alte pămînturi, fie mai ales, luîndu-l cu ei în expedițiile lor prin vecini'' *(Getica*, p. 39).

,,Sosirea sciților pe la 700 a avut urmări dezastruoase. E drept că n-au reușit nici să transforme, nici să înlocuiască civilizația indigenă, ci, dimpotrivă, ei au fost aceia care au suferit desnaționalizarea, dar pe de altă parte au turburat și sărăcit, prin prădăciunile lor neîncetate, la început și prin economia lor nomadă, în veacurile următoare, viața agricolă așa de înfloritoare pe care au găsit-o aici'' *(Dacia*, p. 76).

,,Între cele trei valuri de migrație e o foarte largă lipsă de continuitate. Avem de-a face cu simple insule și arhipelaguri iraniene în mijlocul unei mări de populații indigene, în special tracice, infinit superioare ca număr și evident nezguduite ca tradiții locale'' *(Getica*, p. 469).

,,Vremea « scitică » a Daciei (700—300 a. Chr.) fusese ca un fel de *hiatus* în evoluția culturii locale : capitole întregi din viața gospodărească ori războinică a strămoșilor noștri au fost lipsite de continuitatea firească, central-europeană hallstattiană și, sau au vegetat în formele înțepenite ale ultimului bronz, sau au degenerat într-o sinteză barbară de străvechi tradiții primitive, quasi-neolitice și ale bronzului, amestecate cu elemente orientale, cimero-scitice'' *(Getica*, p. 643).

5. a. Pârvan considera ,,că daco-geții din Carpați împinși întîi de cimerieni, iar apoi de sciți au trebuit să înceapă mișcările lor spre vest, sud-vest și sud-est încă de pe la 900 a. Chr. și că prin anul 500, de cînd Herodot mai putea fi informat prin martori oculari ai evenimentelor, aceste mișcări erau așa de mult încheiate, că pînă și amintirea lor se pierduse. În ce privește migrațiile getice spre nord, pînă la Oder și la Vistula, pare probabil că ele au fost în special pricinuite de curentul de migrație scitică pe la nordul Carpaților'' *(Getica*, p. 668).

Teoria ,,Expansiunii getice între 900 și 500 î.e.n.'', bazată pe date etimologice și pe informații literare antice a fost ignorată în ultimele decenii de istoriografia noastră.

6. a. O problemă importantă a istoriei tracilor este aceea a raportului dintre tracii nordici și cei sudici. Pârvan a combătut părerile lui Roesler și Tomaschek după care geții și tracii de sud se asemănau pînă la identitate. ,,[. . .] Dar acest lucru este inadmisibil. Geții au rămas un popor indoeuropean cu mentalitate nordică, în vreme ce tracii s-au amestecat, ca și grecii și italicii, cu rasa mediteraneană și au dat naștere unei culturi amestecate, în care multe elemente în special religioase și sociale sînt sudice, iar nu nordice [. . .]'' (Getica, p. 659). ,,[. . .] daco-geții sînt rude cu tracii [. . .] însă nu sînt același popor'' (p. 661).

7. a. Imaginea perioadei Bronz IV (Hallstatt I) este completată de Pârvan cu unele considerații privind aspecte de ordin social-economic.

Acestea sînt valabile, după Pârvan, și pentru perioada Fier I (Hallstatt II).

„Ca și în apusul celtic și în nordul germanic așa și în Carpați clasa stăpînitoare credea în zei cerești [...] poporul de jos înclina spre culte htoniene. Nu e nevoie, pentru a admite această descoperire, de a presupune și o diferență de origine etnică la cele două clase sociale" *(Getica*, p. 295). „Așezările din Dacia între 1000 și 300 a. Chr. sînt de două feluri, *burguri* pe înălțimi [...] și *sate*. Burgurile au un inventar mai bogat și mai ales : mult metal și frumoasă ceramică, de tipuri întotdeauna caracteristice pentru ultima modă dominantă. Satele au un inventar sărac : metal aproape de-loc, iar ceramica de o foarte încăpățînată tendință conservativă, cu elemente neolitice [...]. Această din urmă împrejurare face foarte grea caracterizarea și datarea *satelor* din Bronzul IV și Hallstattul II, deoarece ne aflăm cu resturile lor de cultură într-un fel de perpetuum ev primitiv, foarte încet și puțin evoluat, așa încît numai grație exemplarelor adesea izolate de *tip nou* avem putința de a ști că am trecut de vremea mai veche a bronzului. Acolo unde întîmplarea săpăturii nu dă și aceste tipuri nouă (d. p. formele villanoviene) rămînem extrem de încurcați în ce privește data mai precisă" *(Getica*, p. 454) ; din „burgurile lor nobilii stăpînesc peste un popor liber, numeros și bogat"[...] „Lumea fiind bogată, importul de bronzuri italice e foarte activ cam de pe la 1000 a. Chr., încoace" *(Getica*, p. 676) [...] „chiar după sosirea sciților" bronzul și aurul continuă să fie prețuite chiar de noii veniți pentru podoabe. Doar „spadele și lăncile sînt de fier"[...] „La *țară* însă, în sate, *metalul de orice fel e cu totul rar*. Țăranii trăiesc mereu în vîrsta pietrei, a osului și a lemnului[...]" *(Getica*, p. 684).

Stadiul cercetărilor arheologice din 1926 nu-i permitea lui Vasile Pârvan să prezinte în mod coerent problemele urmărite în cadrul evoluției de la indoeuropeni la geto-daci. Epoca bronzului care acoperă cronologic cea mai mare parte a mileniului II î.e.n., în spațiul carpato-dunărean era cu totul insuficient cunoscută atunci cînd Pârvan a scris *Getica*. Tocmai de aceea Pârvan a început studiul protoistoriei Daciei cu sfîrșitul epocii bronzului, respectiv cu data de aproximativ 1000 î.e.n. Cele cîteva referiri la situații din mileniul al II-lea sînt sporadice și de caracter general. Pârvan nu insistă asupra lor, dar le menționează ca puncte de sprijin pentru o mai bună înțelegere a unor realități de după anul 1000.

1. b. Astfel problema indoeuropeni-traci geți nu este tratată în mod special. Ea poate fi reconstituită pe baza unor afirmații, formulate uneori foarte categoric, ca și cînd asemenea idei ar fi fost de la sine înțelese. Este greu de admis ideea exprimată de Pârvan conform căreia primii indoeuropeni din spațiul carpato-danubian se identifică cu tracii. Aceștia la rîndul lor sînt considerați la o dată pe care n-o precizează, dar care ar putea fi chiar în epoca bronzului, geți și respectiv daci. Dealtfel însuși Pârvan nu e prea convins de vechimea pe care a dat-o tracilor din moment ce în alte locuri încearcă să dovedească vechimea tracilor bizuindu-se pe o mai mult presupusă continuitate perfectă din Bronz III (1400—1000) și pînă la venirea sciților (700), fără schimbări etno-culturale : „Dacă deci la anul 700, cînd vin sciții erau aici tracii nordici (ceea ce am demonstrat mai sus) atunci și pe la 1400 a. Chr. tot tracii locuiau în Dacia[...]"

(Getica, p. 676). În *Istoria României*, vol. I, 1960 s-a susţinut ideea (I. Nestor, D. Berciu) că delimitarea lingvistică a tracilor nu putea fi mai timpurie decît începutul epocii Hallstatt, circa 1150 î.e.n.)[54]. Ulterior, şi în special după 1970 în majoritatea lucrărilor şi mai ales în cele de popularizare, se suţine fără argumentare, că purtătorii culturilor epocii bronzului, deci începînd de la aproximativ 2000 î.e.n., au fost tracii. Această schimbare de concepţie nu reprezintă consecinţa firească a progresului cercetărilor arheologice, care este evident în ultimele trei decenii, ci un curent de opinie explicabil în parte şi prin revenirea la ideile lui Vasile Pârvan. Dealtfel tendinţa de a spori vechimea tracilor se manifestă în ultimul timp şi la unii cercetători — arheologi şi lingvişti — bulgari.

Avînd în vedere evoluţia istorică din mileniul al III-lea şi al II-lea î.e.n. constatăm că procesul evolutiv, care a dus la sinteza etno-culturală tracică a fost deosebit de complex. Unitatea culturală tracică este evidentă începînd din ultimele două secole ale mileniului al II-lea î.e.n. Fondul de bază care a dat naştere grupului neamurilor trace l-au constituit culturile epocii bronzului din vestul României.

2. b. Pe baza unei vaste documentări bibliografice dar şi a cunoaşterii directe a unor materiale arheologice Pârvan s-a străduit să redea conţinutul unei întregi perioade istorice, Bronz IV (Hallstatt I), încadrată cronologic intre primele influenţe vestice de caracter hallstatto-villanovian şi data venirii sciţilor, respectiv între 1000 şi 700, conform cronologiei adoptate de el. Această perioadă corespunde prin conţinutul său perioadelor Hallstatt timpuriu (1200/1100—800/750) şi Hallstatt mijlociu (800/750—650/600 î.e.n.) conform cronologiei actuale.

Denumirea pe care o dă Pârvan perioadei în discuţie este oscilantă între Bronz IV, Bronz IV (=Hallstatt I) sau pur şi simplu Hallstatt. Aceasta reflectă o neînţelegere justificată pentru Pârvan, dar nejustificată pentru cei care o mai manifestă şi în zilele noastre. La Pârvan e obsedantă, tulburătoare, ideea că trebuie să admită o perioadă hallstattiană timpurie fără obiecte de fier. Concepţia aceasta este formulată cum nu se poate mai clar : „Material, adică economic, vîrsta fierului începe la noi pe la 700 ; spiritual, adică istoric-cultural ea începe totuşi încă de la anul 1000 [. . .]" *(Getica*, p. 297).

Epoca denumită Hallstatt cu conţinutul său specific se manifestă începînd de la aproximativ 1200 î.e.n., pe o mare întindere a Europei, respectiv în Europa centrală şi în zonele învecinate (spre est pînă la Munţii Apuseni, inclusiv Munţii Banatului). Noua epocă se caracterizează, în contrast cu fărîmiţarea culturală din perioadele anterioare ale epocii bronzului, printr-o relativă uniformizare manifestată în modul cel mai evident prin tehnica şi formele ceramicii. Începutul epocii hallstattiene coincide cu apogeul metalurgiei bronzului şi în unele zone (ex. Banat şi nord-vestul Transilvaniei) cu apariţia sporadică a celor mai timpurii obiecte de fier. Culturile hallstattiene timpurii sînt rezultatul evoluţiei locale dar nu lipsite de influenţe central europene, şi nu nord-italice, villanoniene cum credea Pârvan împreună cu alţi arheologi competenţi. Asemănările ceramicii hallstattiene timpurii din vestul României şi din bazinul Tisei cu ceramica din nordul Italiei asupra cărora a stăruit atît de mult Pârvan

---

54 *Istoria României*, vol. I, p. 129, 146.

(inclusiv vasul de la **Tîrgu** Mureş care i-a atras în mod special atenţia [*Dacia*, p. 42]) se explică prin fenomenul larg european de „hallstattizare" în cadrul căruia s-au format culturi locale, dar şi cu unele afinităţi datorate influenţelor central europene [55].

Curînd după formarea lor, culturile hallstattiene timpurii din vestul României s-au extins pînă la Nistru şi pînă la sud de Balcani, ilustrînd încă din secolele XII—XI î.e.n., în ciuda unor variante regionale, uniformitatea culturală a întregii lumi trace [56].

Astfel noţiunea de epocă Hallstatt nu coincide în mod necesar, încă de la începuturile sale, cu aceea de primă epocă a fierului, deşi, sporadic şi obiectele de fier şi-au dovedit prezenţa. În secolele IX—VIII î.e.n. obiectele de fier sînt utilizate în mod curent, iar nu numai din momentul venirii sciţilor, cum se credea în vremea lui Pârvan [57].

Totuşi Pârvan a sesizat şi subliniat aspectul esenţial ce caracterizează începutul Hallstattului (Bronz IV) chiar dacă n-a putut cuprinde fenomenul în totalitatea sa : „peste diferenţele ce se stabiliseră în vîrsta bronzului[. . .], vîrsta fierului restabileşte unitatea culturii italo-danubiene din Liguria şi Apulia pînă în Carpaţii nordici, în Moldova şi chiar în Ucraina occidentală"[. . .] (*Dacia*, p. 49).

Pârvan a reliefat de asemenea bogăţia obiectelor de bronz şi originala orfevrărie tracică din Transilvania.

3. b. Din cuprinsul *Geticelor* reiese că în cursul evoluţiei istorice, din spaţiul carpato-danubian, începînd din secolul al XI-lea sau chiar mai devreme şi pînă la sosirea sciţilor direct sau indirect, cimerienii au jucat un rol important.

Pârvan prezintă puncte de vedere care dominau în cercul specialiştilor în vremea sa. Cimerienii „par a fi traci". Ei locuiau în nordul Mării Negre, fiind vecini cu tracii încă de pe la 1600 î.e.n. Cultura cimeriană era foarte asemănătoare cu aceea din Carpaţi. Pe la anul 1000 era chiar o lume unitară între Alpi şi Caucaz. şi totuşi deplasările lor între 1000 şi 900 determină „spăimoase îngropări de tezaure de bronz" (*Getica*, p. 4). În secolul al VIII-lea cimerienii antrenează în invaziile lor în Asia Mică pe tracii *treri*. Tot pe seama cimerienilor este pusă expansiunea getică începută pe la 900 î.e.n. spre vest şi sud-vest.

Ideile prezentate mai sus sînt rodul unor speculaţii bazate pe ipoteze şi nu pe o documentare arheologică concretă, punctul de plecare fiind tradiţia istorică consemnată de Herodot şi Strabo conform căreia cimerienii au populat ţărmul nordic al Mării Negre, de unde au fost alungaţi de sciţi.

În lipsa unor dovezi evidente un mare interes au trezit tezaurele de la Mikhalkovo, Fokorú şi Dalj. Arheologi de mare prestigiu vedeau în

---

[55] Sebastian Morintz, *Probleme privind istoria tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, Rev. ist., 30, 1977, 8, p. 1465 şi urm.

[56] J. Paulik, *Zur Problematik der Ostslowakei in der jungeren Bronzezeit*, Zbornìc Slovenskéha náradného muzéa, Historic, 8, 1968, p. 3 şi urm.; Henrieta Todorova, *Über einige Probleme der süd-osteuropeischen Frühhallstattzeit*, Thracia, 1, Sofia, 1972, p. 67—77; A. László, SCIV, 24, 1973, 4, p. 575 şi urm.; Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 1480 şi urm. Bernard Hänsel, *Beitrage zur regionalen und cronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit aus der Unteren Donau*, vol. I (text), vol. II (planşe), Bonn, 1976.

[57] A. László, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 7—39.

acestea o sinteză care îmbina elemente orientale, caucaziene şi hallstattiene. Este meritul lui Reinecke de a fi formulat, pe baza descoperirilor menţionate şi a studiilor pe care acestea l-au provocat, un concept nou, care restrîngea problema la un „cerc cultural nord-traco-cimerian" [58], plasat cronologic în Hallstatt C, aproximativ secolul al VIII-lea, precedînd imediat vremea scitică.

Această idee a devenit dominantă pentru interpretarea istorică a perioadei „prescitice", atît în arheologia românească, cît şi în cea străină[59]. Ea şi-a îmbogăţit conţinutul printr-o serie, destul de redusă, de piese de harnaşament (zăbale, psalii) considerate de origine răsăriteană. Şi totuşi cercetările arheologice făcute în ţara noastră, cu o intensitate sporită din anul 1949, au adus o documentare bogată pentru epoca hallstatiană, dar nu şi dovada prezenţei cimerienilor [60].

Astfel, fără a ignora piesele de harnaşament, un tezaur şi o spadă, descoperite în Transilvania, reprezentînd tipuri răsăritene precum şi un grup etnocultural din nord-estul Ungariei, de origine răsăriteană, dintr-un orizont prescitic, putem afirma că nu există în ţara noastră nici o cultură, grup sau aspect cultural care să poată fi atribuit cimerienilor.

Ipoteza conform căreia cultura Srubnaia a aparţinut în totalitatea sa cimerienilor [61] este greu de acceptat, pentru că cele trei culturi şi respectiv faze ale sale (Srubnaia timpurie, Sabatinovka şi Belozerka), chiar dacă se succed deplasîndu-se treptat pe un spaţiu imens, de la Volga spre gurile Dunării, între secolele XVI şi IX, nu reflectă în mod evident o continuitate organică, respectiv evoluţia aceleiaşi populaţii. Ar putea fi atribuite cimerienilor grupele culturale Cernogorovsk şi Novocerkask din secolele IX—VII î.e.n. [62].

Cercetările arheologice efectuate după al doilea război mondial au dus dacă nu la excluderea, oricum la restrîngerea teritorială a migraţiei ipotetice a cimerienilor în sud-estul Europei susţinută de P. Reinecke, V. Pârvan şi I. Nestor şi de mulţi alţi arheologi.

Discuţiile purtate vreme de mai multe decenii cu privire la aşa-zisa „problemă cimeriană" arată la ce rezultate se ajunge atunci cînd ipotezele, care devin premise, nu se bazează pe nimic concret [63].

Cercetările arheologice efectuate în ţara noastră în ultimele patru decenii au definit cultura reprezentativă — de tip Basarabi — din perioada Hallstattului mijlociu (secolele VIII—VII î.e.n.). Ea reprezintă evoluţia firească a fondului etno-cultural anterior, începuturile sale manifestîndu-se pe o zonă largă ce cuprinde regiunile sud-vestice ale României (Banat, Oltenia) şi nord-vestice ale Iugoslaviei. Evoluţia sa ulterioară este documentată spre est pînă la Nistrul mijlociu, iar spre sud cuprinzînd

---

[58] P. Reinecke, Germania, 9, 1925, 1, p. 52.

[59] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, BerRGK, 22, 1932, p. 104 şi urm.; Fr. Hancar, JPEK, 10, 1935, p. 49 şi urm.; A. Alföldy, CAH, 9, 1936, p. 77; W Sulimirski, WPZ, 25, 1938, p. 129 şi urm.

[60] Adriana Stoia, *Despre problema cimeriană în spaţiul carpato-dunărean în lumina ultimelor cercetări*, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 88.

[61] A. I. Terenožkin, *Kimmericy*, Kiev, 1976, p. 19—20.

[62] *Ibidem.*

[63] Adriana Stoia, *op. cit.*, p. 88.

malul drept al Dunării. Fără a avea în structura sa elemente răsăritene, cultura Basarabi atestă elemente culturale vestice care se explică prin relaţiile intense dintre traci şi iliri [64].

Un alt eveniment istoric ce are loc în perioada de evoluţie a culturii Basarabi, mai exact pe la mijlocul secolului al VII-lea, este acela al primelor aşezări greceşti pe ţărmurile de vest şi nord ale Mării Negre.

4. b. Sfîrşitul perioadei Bronz IV (=Hallstatt I) în spaţiul carpato-danubian, perioadă căreia Pârvan a încercat să-i redea bogatul său conţinut, cu importante elemente vestice (de fapt central europene şi nu nord italice), şi începutul unei noi perioade, Fier I (Hallstatt II) frapant deosebite, sînt determinate în concepţia lui Pârvan (ca şi a lui Reinecke) de invazia sciţilor în sud-estul Europei, pe la 700 î.e.n.

După Pârvan sciţii au pătruns în patru valuri (pe patru căi) pînă în Europa centrală, la Adriatică şi pînă la Munţii Rodope. Sciţii au dat peste un mare popor tracic pe care l-au supus, l-au împrăştiat, l-au tîrît în expediţiile lor de jaf. Chiar dacă invazia lor a avut urmări dezastruoase, provocînd o stagnare sau chiar o decădere în evoluţia istorică din zonele ocupate, ei n-au reuşit să înlocuiască civilizaţia geţilor, ci au sfîrşit prin a fi „deznaţionalizaţi''. Valul scitic, care străbătînd pasurile Carpaţilor nordici a ajuns în Ungaria şi Slovacia, a provocat, după Pârvan, răspîndirea geţilor pînă la Oder şi Vistula. „Perioada scitică'' (700—300) a constituit un *hiatus* între strălucitoarea perioadă Hallstatt I şi a doua vîrstă a fierului (La Tène), „între vechea şi frumoasa civilizaţie indigenă a bronzului şi renaşterea getă din a doua epocă a fierului, pe bază locală, dar adînc influenţată de elemente celtice '' (Pârvan, *Dacia*, p. 58—59).

Sciţii, populaţii de păstori şi călăreţi războinici, posedau şi răspîndeau armament specific (spade de fier, akinakes şi săgeţile cu vîrf de bronz), precum şi obiecte cu ornamente zoomorfe (aplice cruciforme pentru tolbele de săgeţi şi vîrfurile pentru stîlpii de baldachin). Pârvan mai menţionează printre obiectele caracteristice, folosite şi răspîndite de sciţi, oglinzile rotunde de bronz de fabricaţie grecească.

Descoperirile de tip scitic, din spaţiul carpato-danubian, erau mult mai puţin numeroase în vremea lui Pârvan. El remarca că pe vaste întinderi lipsesc cu totul şi deosebea trei grupuri compacte : nordul Ungariei, sudul Transilvaniei şi cîmpia munteană. Pe baza informaţiilor lui Herodot şi a unor descoperiri arheologice Pârvan a exprimat ideea, care prezintă încă interes (în ciuda faptului că descoperirile menţionate de el şi-au pierdut în mare parte identitatea scitică), idee conform căreia cîmpia munteană, cel puţin în etapa iniţială a răspîndirii sciţilor, era o continuare directă a Sciţiei, fiind numită ulterior de Herodot „pustia getică''.

Pârvan dă o imagine cuprinzătoare a „perioadei scitice'' din spaţiul carpato-danubian pe baza informaţiilor lui Herodot şi a cercetărilor arheologice pe care i le oferea literatura de specialitate din vremea sa. Documentarea arheologică este încadrată într-o viziune istorică cuprinzătoare. Tabloul istoric întocmit de Pârvan în *Getica* a fost preluat în măsură mai mică sau mai mare de savanţi ca Rostovţev, Gordon Childe, Roska Marton şi alţii. Există în reconstituirea istorică a lui Pârvan unele exa-

---

[64] A. Vulpe, Dacia, N. S., 9, 1965, p. 105 ; idem, MemAntiq, 2, 1970, p. 183—187.

gerări atunci cînd duce prea departe valurile migrației scitice, inclusiv expansiunea getică pînă la Oder și Vistula. I s-au imputat de asemenea lui Pârvan contradicții în expunerea istoriei „perioadei scitice". Și totuși analizînd problematica acestei perioade, acum la mai bine de o jumătate de secol, considerăm că în afară de exagerările menționate, contradicțiile sînt aparente și exprimă tocmai complexitatea „fenomenului scitic", care în zone diferite a manifestat aspecte diferite. Mai surprinzător este faptul că în prezent, cînd dispunem de o documentare arheologică mult mai amplă decît dispunea Pârvan, contradicțiile dintre opiniile unor cercetători sînt încă prezente [65].

Cercetările din ultimele trei decenii pe vastul spațiu geografic afectat de „fenomenul scitic" au conturat mai bine structura etno-culturală a unor grupuri cunoscute încă din vremea lui Pârvan și au definit noi grupuri, precum și alte aspecte ale problemei scitice în ansamblu.

În Moldova unde descoperirile de aspect scitic lipseau aproape cu desăvîrșire atunci cînd Pârvan redacta *Getica*, s-a identificat un grup etno-cultural, care se caracterizează prin morminte de înhumație, cu inventar specific „perioadei scitice" și în primul rînd printr-un mare număr de pumnale de fier de tip *akinakes* [66].

Un alt grup total deosebit s-a definit în ultimii 25 de ani în zona subcarpatică din sud-vestul Moldovei și în continuare în nordul Munteniei și Olteniei [67], cu două sub-grupe înrudite denumite Bîrsești în Moldova și Ferigile în Muntenia și Oltenia. În ansamblul său grupul se caracterizează prin morminte tumulare, exclusiv de incinerație, avînd ca inventar ceramică hallstattiană de veche tradiție locală, obiecte de fier și de bronz, dintre care remarcăm fibule de tipuri ilirice și obiecte (arme și podoabe) de tipuri scitice printre care pumnale — *akinakai* (numai la Bîrsești și Ferigile cîte patru exemplare). Acest grup cultural aparține evident populației locale getice.

Grupul scitic sau agatîrs din Transilvania (purtînd și denumirea de grup de tip Ciumbrud) s-a îmbogățit cu noi descoperiri, ce accentuează și mai mult trăsăturile sale remarcate încă de Pârvan : ritul înhumației, ceramică autohtonă, numeroase obiecte de tip scitic, dintre care numai *akinakai* 36 de exemplare [68].

Cercetările din Cîmpia Tisei (Ungaria și Slovacia) au evidențiat și mai clar cele două grupe scitoide ilustrate prin observațiile și descoperirile din necropolele de la Szentes-Vekerzug și Chotin, birituale, avînd un procent de incinerați de 35 %, cu ceramică lucrată la roată în proporție de 30 %, deci total diferite de grupele menționate mai sus [69].

Grupul din Ungaria a fost apreciat ca „scitic", „scitoid", pentru ca atunci cînd conținutul său a fost mai bine studiat să fie apreciat ca o

---

[65] A. Vulpe, *Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane*, Rev. ist., 32, 1979, 12, p. 2261 și urm.; idem, Dacia, N. S., 25, 1981, p. 396—406; Valentin Vasiliev, *Sciții agatîrși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980.

[66] Constantin Buzdugan, *Pumnale hallstattiene tîrzii pe teritoriul României*, Cercetări arheologice (Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România), 1976, p. 239 și urm.

[67] A se vedea pentru Bîrsești și Ferigile nota 51.

[68] Valentin Vasiliev, *Despre pumnale hallstattiene tîrzii sau „pumnale akinakes"*, ActaMN, 18, 1981, p. 373.

[69] Cf. Valentin Vasiliev, *Sciții agatîrși în România*, p. 136.

sinteză „iliro-traco-scitică" (Parducz). Grupul denumit Kustanovice din Slovacia, cu mai puține elemente scitice decît cel din Ungaria, a fost considerat traco-scitic sau pur și simplu tracic (Dušek). O grupă înrudită cu aceasta e cea vest-podolică, care la rîndul său prezintă legături mai strînse cu zona de silvostepă de la Niprul Mijlociu.

Deși mai rare, descoperirile scitice timpurii (secolele VI—V) nu lipsesc nici în sud-estul României și nord-estul Bulgariei, ceva mai numeroase fiind cele din secolul al IV-lea î.e.n.

Tabloul general al perioadei scitice din spațiul carpato-dunărean s-a completat în ultimele două decenii cu complexul de cetăți de pămînt și piatră din podișul central al Moldovei, din secolele VI—III î.e.n. [70].

După părerea noastră, Pârvan a intuit, în linii mari, foarte bine „fenomenul scitic". A explica structura atît de diferențiată regional, avînd în majoritatea cazurilor prezent elementul de bază traco-getic, dar avînd în toate cazurile (cu excepția unor zone sud-vestice ale României unde se face simțită influența ilirică) în proporții diferite elemente de cultură scitică, fără a mai insista asupra grupurilor care practicau exclusiv sau într-o anumită proporție ritul înhumației, prin „incursiuni izolate" ale sciților în spațiul carpato-dunărean sau mai curînd prin „legături culturale și probabil etnice", așa cum se exprimă A. I. Meliukova [71], înseamnă a nu da fenomenului istoric conținutul său real.

5. b. Am arătat mai sus că problema ce constituie conținutul unui întreg capitol din *Getica*, „Expansiunea getică dintre 900 și 500 a Chr." n-a trezit ecou și aceasta pentru că nu și-a găsit suport documentar. În *Istoria României*, vol. I, Constantin C. Giurescu, care, după cum am arătat, din motive pe care ne le putem cunoaște n-a utilizat din *Getica* bogatul material prin care Pârvan a încercat să definească perioada Bronz IV-Hallstatt I, a reținut ideea „expansiunii getice" și a prezentat pe scurt conținutul capitolului V din *Getica*.

Pârvan afirmase că „geto-dacii împinși de cimerieni și apoi de sciți au trebuit să înceapă mișcările lor spre vest, sud-vest și sud-est încă de pe la 900 a. Chr." (*Getica*, p. 668). Din nou vedem rolul important oferit de Pârvan cimerienilor care n-au putut fi identificați pe teritoriul țării noastre. Și chiar dacă în urma identificării lor în Nordul Mării Negre se va putea preciza rolul lor în zona istro-pontică și mai departe în Peninsula Balcanică, oricum pentru o roire getică spre vest și sud-vest nu avem nici un temei arheologic. În ce privește ideea unei migrații getice, sub presiunea sciților, pînă la Oder și Vistula, ea pare exagerată chiar dacă nu avem încă imaginea efectului real pe care l-au avut sciții asupra geților.

Față de ideile lui Pârvan în această problemă Constantin Daicoviciu și-a exprimat dezacordul : „Argumentele se întemeiază pe o serie de etimologii dubioase și pe vagi și nesigure informații literare" [72].

---

[70] A. C. Florescu și S. Rață, Stud. și Mat. Suceava, 1, 1969, p. 9—16 ; idem, Cercetări istorice — Iași, 3, 1971, 103—116.

[71] A. I. Meliukova, SA, 22, 1955, p. 240—249 ; idem, MIA, 64, 1958 ; idem *Skifija i frakiskij mir*, Moscova, 1979, p. 14 și urm. Pentru ultima lucrare vezi și recenzia Niculae Conovici, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 225.

[72] Constantin Daicoviciu, *op. cit.*, p. 167.

6. b. În privința opiniei , afirmate cu tărie, asupra deosebirii dintre tracii nordici (geto-dacii) și tracii sudici. Pârvan și-a atras aprecieri favorabile, dar și critici aspre.

Ideea este în esență justă, dar deosebirea făcută de el nu era argumentată științific. Un argument pe care îl putem aduce în justificarea deosebirii dintre tracii nordici și cei sudici este ideea exprimată chiar de Pârvan în *Getica* conform căreia în perioade mai noi, mai multe valuri de migratori au deviat, în mișcarea lor, prin zona de șes din sud-estul României, la sud de Dunăre și mai departe peste Balcani. În prezent se pot aduce fapte precise ce concordă cu gîndurile exprimate de Pârvan și anume că valuri etnice pe același traseu au trecut și în mileniile al III-lea și al II-lea î.e.n.

Este îndreptățită critica adusă lui Pârvan pentru afirmația : „Geții au rămas un popor indoeuropean cu mentalitate nordică [. . .]”, spre deosebire de tracii de sud care erau amestecați cu mediteraneenii. Nu-i putem reproșa lui Pârvan că nu cunoștea, în 1926, așa cum cunoaștem astăzi, evoluția istorică din mileniul al III-lea, cînd în spațiul carpato-balcanic au avut loc mari schimbări etno-culturale, și pînă la geții de la mijlocul mileniului I î.e.n. Îi putem reproșa lui Pârvan, însă, chiar pentru 1926, că încercînd să reconstituie istoria străveche a geto-dacilor a făcut unele afirmații lipsite de acoperire științifică. Afirmațiile categorice făcute de Pârvan cu privire la străvechea puritate etnică a geților sînt de natură subiectivă.

Cercetările arheologice au arătat că încă de la începutul mileniului al III-lea, respectiv din perioada de sfîrșit a eneoliticului, în spațiul carpato-balcanic pătrund populații nord-pontice (cultura Cernavoda I) care determină schimbări etno-culturale. În a doua jumătate a mileniului al III-lea și în cursul mileniului al II-lea au pătruns în zona Dunării de Jos în valuri succesive populații din stepele răsăritene (morminte tumulare cu sau fără ocru). În cursul mileniului al III-lea î.e.n. apar în Moldova populații nordice (cultura amforelor globulare). În regiunile vestice ale țării noastre, sînt sesizate la momente databile înainte și după anul 2000 î.e.n. pătrunderi de populații nord-vest balcanice specifice perioadei Bronzului timpuriu care vor juca un anumit rol în constituirea culturilor clasice ale Bronzului mijlociu din spațiul carpato-dunărean [73]. Spre mijlocul mileniului al II-lea î.e.n. sub presiunea populațiilor din Europa centrală (cultura mormintelor tumulare) populații de la Dunărea Mijlocie sînt împinse în regiunile dunărene din nord-estul Iugoslaviei și din sud-vestul României (culturile Zuto Brdo-Gîrla Mare și Cruceni-Belegis). Pe la mijlocul secolului al XIV-lea î.e.n. pătrund în estul, sud-estul României și în nord-vestul Bulgariei populații din stepele dintre Volga și Nipru (cultura Sabatinovka-Coslogeni). În cursul secolului al XIII-lea î.e.n. începe acel proces istoric care duce, în preajma anului 1200, la culturi hallstattiene pe o mare întindere a Europei, inclusiv în regiunile vestice ale României [74].

Situația prezentată mai sus nu exclude continuitatea de viață, în spațiul carpato-dunărean, din neolitic și pînă în perioada geto-dacilor.

---

[73] Sebastian Morintz și Petre Roman, SCIV, 19, 1968, 1, p. 95 și urm.; Petre Roman, SCIVA, 22, 1981, 1, p. 21 și urm.

[74] Sebastian Morintz, Rev. ist., 1977, 8, p. 1 480 și urm.

În evoluţia istorică din mileniile III—I î.e.n. constatăm o succesiune de sinteze culturale specifice acestui spaţiu în care fondul etnic local a fost permanent. Cel mai lămuritor exemplu în acest sens sînt minunatele culturi din perioada bronzului mijlociu (circa 1750/1700 — 1350/1300 î.e.n.) proprii numai spaţiului carpato-dunărean, dar care nu s-au născut și n-au evoluat izolate de culturile regiunilor înconjurătoare. În cadrul evoluției ilustrate concret de arheologie vedem o succesiune de etape ce corespund istoriei străvechi a geto-dacilor. Desigur nu este ușor să fixăm limite precise între indoeuropenii timpurii, tracii timpurii și tracii geto-daci. Ne permitem totuși să afirmăm că populaţiile din a doua jumătate a mileniului al III-lea erau sigur indoeuropene, că acestea au contribuit la formarea culturilor epocii bronzului din mileniul al II-lea și că dintre acestea, cele din vestul țării au constituit fondul de bază al uniformizării culturale hallstattiene (începute în cursul secolului al XIII-lea î.e.n.), iar celelalte au fost integrate în cursul secolului al XII-lea î.e.n. Este limpede, curînd după constituirea lor, culturile hallstattiene din Banat, Crișana și Maramureş (ce cuprindeau și întreaga vale a Tisei) s-au extins în întreg spaţiul carpato-balcanic pînă la Nistru și pînă la sud de Balcani [75].

Hallstattizarea spaţiului carpato-balcanic (care reprezintă totodată prima manifestare de relativă uniformizare culturală a lumii trace) a fost un proces profund, manifestat sub multiple aspecte ale vieţii societăţii şi nu doar consecinţa unei activități comerciale cu obiecte villanoviene, cum credea Pârvan, împreună cu cei mai buni specialişti din vremea sa.

Am schiţat doar principalele mişcări etno-culturale din mileniile al III-lea şi al II-lea tocmai pentru a evidenţia în modul cel mai sumar posibil evoluţia istorică, care ne permite a ne forma o idee despre procesul constituirii grupului neamurilor trace și totodată inconsistenţa formulărilor categorice ale lui Pârvan cu privire la străvechea puritate etnică şi mai ales spirituală a tracilor nordici.

Dorinţa fermă de a reda istoriei patriei o perioadă total necunoscută dinainte de geţii menţionaţi de primele informaţii scrise l-a stimulat pe Pârvan să depună o muncă extraordinară, pentru a acumula din bibliografia vremii un enorm volum de date arheologice şi de concluzii. Deși materialul era totuşi prea redus și insuficient prelucrat din punct de vedere ştiinţific, V. Pârvan s-a văzut în situaţia de a folosi documentarea existentă ca atare. Așa se explică unele afirmaţii ale sale care practic n-aveau bază documentară. Pârvan preia de la Reinecke ideea conform căreia Bronzul IV nu e decît o continuare directă a Bronzului III, și că în aceste perioade n-au avut loc schimbări politico-etnografice mai importante, pentru a afirma în continuare că aceiași traci nordici care locuiau aici cînd au venit sciţii, tot aceia erau şi în 1400. Această concluzie pare tardivă, deoarece încă de la începutul cărţii afirmase că indoeuropenii veniţi peste străvechii neolitici erau indoeuropeni traci.

E necesar să expunem pe scurt un alt aspect care l-a preocupat pe Pârvan, un fapt de o importanţă istorică deosebită, care a afectat, la sfîr-

[75] G. I. Smirnova, *Complexele de tip Gáva-Halihrady — o comunitate cultural istorică*, SCIVA, 25, 1974, 3, 359—380; A. I. Meliukova, *Skifija i frakiskij mir*, p. 14 și urm.; Henrieta Todorova, *op. cit.*, Sebastian Morintz, *op. cit.*,

șitul epocii bronzului și începutul epocii fierului, întreg sud-estul Europei și regiunile bazinului răsăritean al Mării Mediterane. Pârvan l-a sesizat dar stadiul cercetărilor nu i-a permis să unească aspectele răzlețe în fenomenul general.

Trecerea de la culturile epocii bronzului la culturi hallstatiene a reprezentat un salt profund și spectaculos în evoluția societății de pe un larg spațiu al Europei. Este consecința evoluției economice, a marilor progrese în domeniul metalurgiei bronzului. Trecerea la o nouă epocă s-a manifestat prin noi tipuri de așezări fortificate, printr-o mare producție nu numai de unelte, ci și de arme de bronz, o mai mare producție de obiecte de aur, constatată mai ales în Transilvania. Este evidentă înmulțirea populației, o mai accentuată activitate războinică și o mai mare mobilitate a triburilor. Această evoluție rapidă a avut loc în cursul secolelor XIII–XII î.e.n.

Pârvan a subliniat pe bună dreptate continuitatea de la Bronz III la IV, a insistat asupra influențelor vestice care au marcat începutul perioadei Bronz IV. În cadrul aproape idilic al unei evoluții liniștite a trebuit să introducă brusc acele evenimente care puneau "[...] chestiunea dărîmării civilizației carpato-danubiene din mileniul al II-lea" [...]" datorită migrațiilor cimero-scite care prin anii 1000–900 au făcut ca estul Europei să fie „[...] în plină turburare". Dar „[...] «Comorile» de bronzuri ascunse de groaza năvălitorilor în tot ținutul Carpaților aparțin în cea mai mare parte sau vremii imediat pre-villanoviene a Daciei, deci sfîrșitului mileniului al II-lea și anilor 1000 a. Chr., sau însăși epocii 1000 și 700 [...]" (*Getica*, p. 648–649).

Cercetările arheologice arată limpede, pentru secolele XIII–XI î.e.n., evoluția care a reprezentat un mare progres în istoria populațiilor central și sud-est europene, evoluție care coincide și cu o expansiune ce a avut ca efect ceea ce istoria cunoaște sub denumirea de „marea migrație egeeană" respectiv acea perioadă cînd civilizația miceniană își întrerupe existența, la Toia apar populații balcanice, statul hitit este desființat, iar „popoarele mării" ajung în cursul secolului al XII pînă în Siria și Egipt.

Aceste evenimente sînt rezultatul evoluției istorice din perioada de trecere de la epoca bronzului la epoca fierului, ale cărei caractere esențiale le-am schițat. N-au lipsit din cadrul „marii migrații egeene" nici pătrunderi de populații din stepele nord-pontice, prin estul Peninsulei Balcanice către sud, dar ponderea participării la evenimente prezentate au avut-o populațiile est-central europene și carpato-balcanice, cele din ultima zonă menționată fiind cu siguranță tracii [76]. Pătrunderea cimerienilor în Asia Mică a fost posterioară acestor evenimente.

7. b. Aprecierile lui Pârvan cu privire la structura socială a societății se referă global la perioada 1000–300 î.e.n. El vorbește de „două clase sociale" de „nobili" și de „poporul de jos". „Nobilii stăpînesc un po-

---

[76] Wolfgang Kimmig, *Seevölkelbewegung und Urnenfelder Kultur*, Studien aus Alteuropa, partea I, Köln-Graz, 1964, p. 220 și urm; Jan Bouzek, *Homerisches Griechenland*, Praga, 1969; D. P. Dimitrov, *Troja VII b_2 und die trakischen und mösischen Stämme auf den Balkan* Studia balkanica, 5, 1971; Sebastian Morintz, *op. cit.*

por liber numeros și bogat". Este presupusă și ,,o clasă de războinici liberi destul de numeroasă în Dacia Bronzului IV" (*Getica*, p. 455). ,,Aceștia luptau sub conducerea seniorilor din castelele de pe înălțimi" (p. 694). ,,Posibil ca glotașii să fi luptat mai departe cu săgeți cu vîrful de silex" (p. 455). ,,Lumea fiind bogată" importau bronzuri italice.

Fără a nega manifestări de diferențiere socială încă din epoca bronzului, nu putem accepta afirmația atît de tranșantă a lui Vasile Pârvan cu privire la existența claselor sociale încă de la 1000 î.e.n. (mai exact 1200).

Surprinzătoare sînt afirmațiile precum că în castelele de pe înălțimi se găsesc numeroase podoabe de bronz și de aur, iar în sate viața se scurge într-un ,,perpetum ev primitiv", ,,țăranii trăiesc mereu în vîrsta pietrei, a osului și a lemnului", [. . .] ,,metalul fiind foarte rar", ,,Ceramica de o foarte încăpățînată tendință conservativă, cu elemente neolitice".

Mai surprinzătoare este formularea lui Pârvan atunci cînd se referă la dificultatea caracterizării ,,satelor" din Bronz IV și Hallstatt II datorită resturilor de cultură puțin evoluate, unde, dacă nu avem norocul să găsim cioburi izolate de tip nou (villanovian), rămînem destul de încurcați în privința datării. Aceasta exprimă lipsa de experiență a lui Vasile Pârvan în cercetarea preistorică. Dacă asemenea idee i-a scăpat lui Pârvan în *Getica*, pasajul respectiv ar fi trebuit suprimat măcar din cele cinci ediții ale *Daciei*, care s-au succedat din 1937 pînă în 1972.

Nu insistăm asupra aprecierilor lui Pârvan cu privire la viața social-economică a traco-geților dintre 1000 și 300 î.e.n. Studiul structurilor sociale din diferitele etape ale istoriei străvechi (preistoriei) constituie una dintre cele mai dificile probleme ale cercetării istorice. Totuși asemenea probleme se discutau destul de intens în secolul al XIX-lea.

În ciuda observațiilor făcute trebuie să recunoaștem că Vasile Pârvan a reușit să realizeze pentru prima dată un amplu tablou istoric al epocii hallstattiene. A analizat, a interpretat istoric și a sintetizat un imens material. E adevărat — și nici nu se putea altfel — că materialul utilizat era în cea mai mare parte deja prelucrat și interpretat adesea în chipuri diferite. Pârvan a fost silit să discearnă sau să preia direct multe idei fără a avea răgazul să aprofundeze toate problemele. Din prezentarea sa putem observa o serie de idei care sînt valabile și în prezent. Din păcate acestea se învălmășesc într-o suită de considerații dintre care multe n-au nici un temei, deși aparent păreau juste și general acceptate cu 55 de ani în urmă. Imaginea clară nu putea fi redată datorită insuficienței materialului, și acesta încă nesistematizat. Pârvan continuînd în acest sens activitatea anterioară a lui J. Hampel, P. Reinecke, L. Marton etc. încerca să adune, din mers, să sistematizeze date și să tragă rapid concluzii istorice. Pe măsura posibilităților el a încercat să realizeze tot ce omenește era posibil și chiar mai mult. Intenția de a realiza lucrarea propusă a depășit chiar și extraordinara voință și capacitatea de muncă a autorului. Ar fi fost mult mai util ca *Getica* să fie mai concisă. Unele idei și discuții asupra unor probleme se repetă, de mai multe ori fiind chiar contradictorii. Contradicțiile n-au putut fi evitate nici chiar în capitolul de concluzii, ,,Istoric prin excelență" Pârvan a tratat un domeniu încă nedefrișat,

care i-a cerut „o rapidă şi profundă adaptare la o specialitate nouă" *Getica* a necesitat o muncă istovitoare. Raportată la stadiul cunoştinţelor din 1926 nu poate fi apreciată altfel decît ca excepţională. Contribuţiile sînt însă inegale. Părţile care se referă la istoria geţilor, respectiv din momentul în care ei sînt menţionaţi de primele informaţii scrise, au fost şi vor rămîne întotdeauna un izvor de informare şi un stimulent în cercetare. Cele care privesc perioada anterioară venirii sciţilor a oferit, cu toate lipsurile inerente stadiului cercetării, imaginea cuprinzătoare a epocii hallstattiene, dînd conţinut istoric unui interval de timp de peste o jumătate de mileniu (circa 1200—650 î.e.n.) asupra căruia nu existau nici măcar cele mai vagi idei.

În numărul următor: Mircea Babeş „Vasile Pârvan şi arheologia geto-dacă".

VASILE PÂRVAN, ISTORIC AL ANTICHITĂȚII CLASICE ÎN ROMÂNIA, FONDATOR AL ȘCOLII NAȚIONALE DE ARHEOLOGIE ȘI EPIGRAFIE

DE

ALEXANDRA ȘTEFAN

0. La peste o jumătate de secol de la dispariția lui Vasile Pârvan, viziunea sa istorică rămîne încă fascinantă pentru cercetătorul de azi al antichității clasice deopotrivă prin profunzime și complexitate. O atare fascinație e generată, desigur, în primul rînd de opera scrisă a savantului, impresionantă fie ca amploare — îndeosebi dacă aceasta e raportată la răstimpul scurt în care a fost realizată —, fie ca diversitate a domeniilor abordate și la care aportul efectiv al acestei opere a fost în asemenea măsură important și determinant, încît cu greu s-ar putea imagina azi o altă posibilă evoluție a istoriografiei românești moderne în absența acestor contribuții.

Dar nu e mai puțin adevărat că o evaluare obiectivă și completă a rolului determinant al personalității științifice a lui V. Pârvan pentru progresul istoriei vechi naționale și universale nu se poate întemeia exclusiv pe lucrările care au văzut lumina tiparului, fără a le integra programelor de lucru și proiectelor mai vaste și de mai lungă respirație din care, de multe ori, lucrările publicate reprezintă fragmente precis delimitate de autor. Un astfel de proces de integrare este obligatoriu pentru definirea justă a unei personalități și a unei opere excepțional de complexe și de dinamice, care a acoperit o mare varietate de cîmpuri de cercetare, pe unele impunîndu-le pentru prima dată în istoriografia noastră, pe altele renovîndu-le metodologic *a fundamentis*, punînd oricum o amprentă fecundă și durabilă asupra majorității direcțiilor de investigație specializată ce s-au dezvoltat ulterior.

Tot astfel, o judecată exactă a aportului științific al lui V. Pârvan nu se poate limita la producțiile personale strict științifice, fără a considera cu egală atenție un element inseparabil al moștenirii sale majore, care este acela al activității sale organizatorice. Chiar dacă aceste mari investiții de energie au îmbrăcat de cele mai multe ori aparențe administrative și, în mod cert, s-au măsurat în detrimentul propriei sale opere scrise, V. Pârvan a reușit astfel să fixeze obiectivele unui program modern de cercetare la scară națională și să creeze, măcar parțial, cadrul și structurile necesare realizării lui, rezultatele ulterioare înscriindu-se direct pe planul cercetării istorice propriu-zise și dezvoltînd direcții abia abordate sau doar enunțate în propriile sale scrieri.

O astfel de încercare de definire a locului lui V. Pârvan în dezvoltarea studiilor asupra antichității clasice este astăzi nu numai necesară dar și posibilă, înlesnită fiind atît de perspectiva mai cuprinzătoare a celor

SCIVA, tomul 33, nr. 3, București, iulie—septembrie 1982, p. 302—336

55 de ani petrecuți de la moartea sa, care îngăduie o judecată mai obiectivă fie asupra a ceea ce s-a dovedit rezistent în opera sa în confruntarea cu cercetarea ulterioară, fie asupra efectelor în timp ale activității sale de organizator și de întemeietor de școală, dar și de un interes al posterității care n-a încetat să crească de-a lungul acestei jumătăți de veac.

1.1. O trăsătură definitorie esențială ce se degajă atît din opera scrisă a lui V. Pârvan, cît și din analiza proiectelor urmărite, este amploarea viziunii istorice pe care și-a întemeiat întreaga activitate. Conturîndu-se drept una din manifestările cele mai caracteristice ale personalității lui V. Pârvan, această viziune istorică deopotrivă cuprinzătoare și pătrunzătoare a fost determinată în cristalizarea ei de o parte de propria sa *forma mentis*, de resursele sale intelectuale de excepție ce întruneau tripla capacitate de analiză — sinteză — generalizare; de altă parte, ea a fost marcată de concepția și de metoda sa istorică, structurate în esența în perioada studiilor universitare și post-universitare de la București, Jena, Berlin și Breslau, cînd a beneficiat de îndrumările — uneori pline de solicitudine — ale unei întregi pleiade de profesori.

Pentru viitorul savant cu o temeinică specializare în filologie clasică și istoriografie antică, în epigrafie și arheologie clasică, în geografie istorică și papirologie au fost desigur deplin profitabile cursurile și seminariile cu D. Evolceanu, T. Maiorescu și U. von Willamowitz-Moellendorf, cu Gr. Tocilescu, C. Lehmann-Haupt, O. Hirschfeld, H. Dessau și R. Kekule von Stradonitz, cu S. Mehedinți, Siegling și P. Meyer [1], dar formarea concepției sale istorice s-a datorat mai ales profesorilor ce promovau principiile „școlii critice". Specifică istoriografiei de la sfîrșitul secolului trecut, impunînd ca preocupare fundamentală studierea metodică, riguroasă a documentelor — în opoziție cu tendințele romantice precedente —, „școala critică" era reprezentată cu cea mai mare cinste de I. Bogdan și D. Onciul [2] și, pe un plan propriu înnoirii acestei concepții la începutul secolului nostru prin introducerea interesului pentru istoria economică și socială, de N. Iorga [3] și Ed. Meyer [4]. Aceasta a fost concepția istorică pe care și-a însușit-o V. Pârvan, cea mai înaintată la acea dată pe plan european, bazată pe cercetarea critică a izvoarelor și pe efortul de reconstituire cît mai complexă a fenomenului istoric. În acest scop, trecutul era abordat în mod sistematic în dubla perspectivă a integrării sale în ansamblul istoriei universale și a multitudinii de aspecte particulare care îl defineau: economie, structură socială și etnică, evoluție politică, monumente și viață culturală.

1.2. Pentru această dublă perspectivă a concepției istorice a lui V. Pârvan este deplin semnificativă însăși tema tezei de doctorat, *Die*

---

[1] Vasile Pârvan, *Corespondență și acte*. Ediție îngrijită, cu introducere, note și indice de Al. Zub, București, 1973, p. 314—316; 319—322; cf. Al. Zub, *Vasile Pârvan. 1882—1927. Biobibliografie*, București, 1975 (citat în continuare: Al. Zub, *Biobibliografie*), p. XXXI și XXXV; Em. Condurachi, *Vasile Pârvan. Opera și gîndirea sa istorică*, în vol. *Vasile Pârvan (1882—1927)* București, 1957, p. 8—52 (Biblioteca Academiei, seria de biobibliografii, 10); separat: București, 1957, 80 p.; text revizuit în Dacia, N.S., 1, 1957, p. 9—40; *cf.* p. 18.

[2] Cf. nota precedentă și L. Boia, RevIst, 34, 1981, p. 1 239—1 240.

[3] L. Boia, *art. cit.*, p. 1 241—1 243.

[4] Em. Condurachi, Dacia, N.S., 1, 1957, p. 11—13.

Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche. Eine historisch-epigraphische Untersuchung, ea însăşi doar un fragment al lucrării mai amplu concepute şi în parte pregătite — *Untersuchungen über die „Negotiatores" der römischen Kaiserzeit*[5]. Noutatea acestui gen de subiect la acea dată devine evidentă dacă ne reamintim că alegerea lui în 1906 avea loc la numai un deceniu după ce Ed. Meyer publicase *Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums* (1895) şi preceda cu două decenii *The Social and Economic History of the Roman Empire* (1926) a lui M. Rostovtzeff.

Pentru aceeaşi concepţie istorică bivalentă este semnificativ de asemenea faptul că şi a doua carte elaborată de V. Pârvan în perioada studiilor post-universitare, *M. Aurelius Verus Caesar şi L. Aurelius Commodus* (Bucureşti, 1909) este tot un studiu — şi o contribuţie — de istorie universală. În acelaşi timp, el exprimă măsura în care tînărul istoric asimilase cele mai rafinate rezultate ale filozofiei antice şi atestă, împreună cu teza de doctorat amintită, cît de larg era evantaiul preocupărilor sale cu privire la civilizaţiile clasice.

2.1. În aceşti ani de maturitate ştiinţifică şi de intensă activitate în cîmpul cu orizonturi mereu lărgite al istoriei universale, V. Pârvan nu a pierdut nici un moment din vedere istoria veche naţională, fără ca această preocupare să se mărginească la propriile sale contribuţii ştiinţifice, ci depăşind stricta afirmare personală printr-o abordare critică, obiectivă şi cuprinzătoare, a ansamblului problemelor studiilor clasice din ţară, cu o acuitate a analizei şi cu un realism al soluţiilor propuse care anunţau excepţionala sa vocaţie de organizator. V. Pârvan avea ferma convingere a necesităţii stringente de a înlătura decalajul, uneori mare, între progresele acumulate pe plan internaţional în domeniul informaţiei generale, al interpretării şi al metodologiei aplicate la studiul antichităţii clasice şi stadiul de pionierat la care se menţineau încă aceste studii în ţara noastră.

2.2. Cercetarea sa istorică a fost dominată de două preocupări fundamentale : dezvăluirea progresivă a originilor din ce în ce mai vechi ale poporului român[6] şi stabilirea în cadrul zonei sud-est europene şi în ansamblul istoriei universale a importanţei şi semnificaţiei istoriei vechi a ţării noastre.

Prin prima preocupare se explică faptul că V. Pârvan, care debutase cu interesante studii de ev mediu românesc, a acceptat totuşi decizia maeştrilor săi de la Universitate şi Academie, care l-au reorientat la încheierea studiilor universitare către o solidă specializare în domeniul antichităţii clasice, domeniu sensibil rămas în urmă la începutul secolului în raport cu progresele în cercetarea epocilor mai recente ale istoriei naţionale.

În acelaşi fel se justifică şi extinderea ulterioară a cercetărilor lui V. Pârvan de la epoca daco-romană la cele două epoci ale fierului traco-dacic — urmărite în complexitatea interdependenţei lor cu principalele

[5] Vasile Pârvan, *Corespondenţă şi acte*, p. 323. Teza a fost începută cu O. Hirschfeld la Berlin şi susţinută în 1908 cu K. Cichorius la Breslau, unde a şi fost publicată în 1909, cf. Al. Zub, *Biobibliografie*, p. XXXVI şi nr. 16.

[6] R. Vulpe, Ethos, 1, 1944, nr. 2–3 (apr.-iun.), p. 260–269, *apud* Al. Zub. *Biobibliografie*, nr. 1 215 ; idem, în : Vasile Pârvan, *Dacia. Civilizaţiile antice din ţările carpato-danubiene*, Ediţia a patra revăzută şi adnotată, traducere după manuscrisul original francez inedit de Radu Vulpe, Bucureşti, 1967, p. 16 ; Em. Condurachi, *art. cit.*, p. 16.

civilizații vecine : greacă, scitică, celtică, romană —, pentru a urca mai tîrziu pînă la epoca bronzului și a manifesta interes și pentru epoca neolitică.

Tot în perspectiva dezvăluirii originii poporului român se explică și trilogia monumentală pe care o proiectase și care avea să acopere istoria noastră pînă în pragul evului mediu : deoarece, pe lîngă prima mare sinteză publicată în 1926, *Getica — o protoistorie a Daciei*, Pârvan intenționa să scrie *Dacia romană* [7], sinteză pentru care unele elemente ale structurii tematice erau schițate încă din 1906 [8] și care avea să fie continuată de *Protoistoria slavilor* [9].

În 1911 istoricul evalua lucid dificultățile și riscurile unei cercetări de asemenea anvergură, dar sublinia cu mai mare entuziasm interesul ei major, scriind : „o nouă excerptare a *tuturor* izvoarelor, *literare* și *monumentale*, cu privire la Europa sud-estică, în dezvoltarea civilizației omenești de aici, între granițele de timp : 1000 a. Chr. — 1000 p. Chr., și între granițele geografice : Alpii norici — Bosforul cimmerian — Carpații nordici — Olympul, ar putea preface radical cunoștințele noastre despre acest ținut [...] În special însă acel popor [...] daco-român ar căpăta o nouă istorie și, nu mai puțin, o nouă valoare în mijlocul popoarelor europene"[10].

Cum reiese și din fragmentul abia citat, indisolubil legată de prima preocupare fundamentală a cercetărilor lui V. Pârvan apare cea de-a doua, constînd în integrarea ținuturilor românești în ansamblul istoriei universale. Aceasta dobîndește valoarea unui principiu metodologic observat în toate lucrările publicate, dar care iese și mai puternic în evidență în proiectele schițate și curmate în plin proces de realizare. Este edificator să amintim în acest sens că, prin planul tematic din 1906, *Organizarea provinciei Daoia* era concepută ca parte integrantă a istoriei Imperiului roman [11], desigur ca și *Straja romană la gurile Dunării* din care *Salsovia* publicată nu trebuia să reprezinte decît un fragment [12]. Tot astfel, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman* (București, 1911) constituie o formă restrînsă a lucrării anunțate cu doi ani mai devreme despre *Creștinismul în provinciile iliro-trace pînă la Justinian* [13], iar lucrările publicate asupra epocii daco-romane ne apar numai ca etape premergătoare pentru sinteza *Viața romană la Dunărea de Jos*, pe care o proiectase în două volume purtînd „asupra originelor, naturii și rezultatelor romanismului din sud-estul Europei" și a căror apropiată tipărire era anunțată într-un memoriu din 1909 [14].

---

[7] I. Andrieșescu, Orpheus, 3, 1927, nr. 4 (sept.-oct.), p. 255—256, *apud* Al. Zub., *op. cit.*, nr. 1960; R. Vulpe, Luceafărul, 9, 1966, nr. 2 (8 ian.), p. 7, *apud*, Al. Zub, *op. cit.*, nr. 792.

[8] V. Pârvan, *Cîteva cuvinte cu privire la organizația provinciei Dacia traiana, cu prilejul unei cărți noi asupra acestei cestiuni*, Convorbiri literare, 40, 1906, nr. 8 (aug.), p. 747—776; nr. 9 (sept.) p. 873—904; și extras: București, 1906, 64 p.

[9] R. Vulpe, *art. cit.* la notele 6 și 7; cf. Al. Zub, *op. cit.*, nr. 793.

[10] V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. VIII.

[11] Cf. *supra*, nota 8.

[12] V. Pârvan, *Salsovia*, Convorbiri literare, 40, 1906, nr. 10 (oct.), p. 962—975; nr. 11 (nov.), p. 1 017—1 040; și separat, text revizuit, București, 1906, 44 p; cf. p. 5.

[13] Al. Zub, *Biobibliografie*, nr. 772.

[14] *Ibidem*, nr. 771.

Se conturează astfel concluzia că lucrările lui V. Pârvan, prin ele însele de o importanţă şi astăzi fundamentală pentru istoria noastră antică, nu pot fi evaluate în mod just fără o raportare a lor şi la aceste proiecte de vaste sinteze, care exprimă în modul cel mai fidel concepţia sa asupra necesităţii integrării istoriei naţionale în istoria universală.

3. Elementele esenţiale ale viitorului program de lucru al lui V. Pârvan au început să se contureze chiar din primele sale scrieri referitoare la istoria antică a României.

3.1. Astfel, încă din 1906, cu prilejul unei recenzii pe care N. Iorga o aprecia drept „cea mai bună făgăduială pentru viitorul ştiinţific al acestui excepţional tînăr" [15], Pârvan insista asupra necesităţii de a se folosi în cercetare în mod obligatoriu metoda istorică modernă, întrucît „trebuie să se înţeleagă şi la noi că antichităţile nu-s un sport, ci o ştiinţă" [16]. În acelaşi an 1906, în studiul dedicat inscripţiei de la Salsovia referitoare la cultul lui *Sol Invictus*, sublinia dificultăţile generate de absenţa „unui muzeu bine orînduit şi a unei bune biblioteci speciale" şi, mai ales, de „lipsa de orientare ştiinţifică a cercetărilor" [17].

În afara carenţelor de ordin metodologic, V. Pârvan era deplin conştient şi de lipsurile proprii activităţii arheologice existente în ţară în primul deceniu al secolului. Fără a subestima în nici un fel meritele şi contribuţiile reale ale lui Gr. Tocilescu din perioada celor aproape trei decenii (1881 — 1909) în care a condus arheologia românească atît prin catedra de la Universitate, cît şi prin direcţia Muzeului naţional de antichităţi, V. Pârvan îi putea reproşa cu deplină îndreptăţire fie lipsa unui program de cercetări dinamic, justificat în cel mai înalt grad de marele număr de obiective arheologice din ţară, din care majoritatea era ameninţată de distrugere [18], fie absenţa eforturilor pentru constituirea unui cadru instituţional şi a mijloacelor materiale necesare unei activităţi corespunzătoare de cercetare şi protecţie a vestigiilor arheologice [19], fie permanentizarea într-un singur obiectiv în detrimentul celorlalte [20], fie lipsa unei metode de săpătură adecvate [21]. Dacă perioada preistorică n-a înregistrat

[15] *Ibidem*, p. XXXVI.

[16] Cf. *supra*, nota 8.

[17] Cf. *supra*, nota 12.

[18] V. Pârvan, *Memoriu asupra săpăturilor arheologice în România*, Analele Academiei. Dezbateri, 36, 1913/14, p. 150 = Vasile Pârvan, *Scrieri*, Text stabilit, studiu introductiv şi note de Al. Zub, Bucureşti, 1981, p. 215 : „Direcţiunea Muzeului, reprezentată prin Grigore Tocilescu, a făcut cercetări şi săpături în cîteva — puţine — localităţi istorice din ţară".

[19] *Ibidem*, p. 216 : „Deşi de altă parte, se ştia că un serviciu de cercetări arheologice trebuie să-şi aibă organizaţie ştiinţifică şi tehnică permanentă, într-un institut arheologic statornic organizat şi cu putinţa unei iniţiative ştiinţifice şi administrative cît mai largi, nimeni, nici chiar Tocilescu, nu a încercat măcar, de o parte să formeze personalul priceput necesar, iar de alta, ca buget, să dea mijloacele trebuitoare întreprinderii".

[20] V. Pârvan, *Corespondenţă şi acte*, p. 132 : „Căci cunoştinţi largi şi precise asupra istoriei vechi a unei provincii nu se pot căpăta din studiul lung şi tărăgănat al unei singure cetăţi, fie ea chiar cea mai importantă — ceea ce poate nu e cazul cu Adamclissi —, ci din studiul comparativ al tuturor rămăşiţelor antice din acea provincie şi din compararea mai departe a acestora cu cele din provinciile mai apropiate şi mai depărtate ale imperiului".

[21] *Ibidem*, p. 132 : „Săpăturile din trecut practicate aci [la Adamclissi, n.n.], tocmai din lipsa acestui personal, au fost făcute cu atîta nepricepere din punctul de vedere tehnic, încît au făcut extrem de dificile săpăturile ulterioare [. . .]".

nici un progres în vremea lui Gr. Tocilescu [22], în ce privește epoca clasică V. Pârvan avea a-i aduce înaintașului său direct reproșul unui interes predominant pentru documentele de natură epigrafică [23], în detrimentul aspectelor arheologice ale propriilor cercetări, efectuate cu o tehnică de săpătură necorespunzătoare [24] și în bună parte complet nepublicate [25]. Dealtfel, în această ultimă privință, este de amintit că V. Pârvan însuși și-a asumat sarcina valorificării arheologice și istorice a cercetărilor lui Gr. Tocilescu la Tropaeum Traiani, fără discuţie cel mai important — ca amploare și durată — șantier al predecesorului său [26]. În fine, departe de a fi cel mai puţin însemnat, un aspect al activităţii lui Gr. Tocilescu criticat de asemenea de V. Pârvan era acela al lipsei de preocupare pentru formarea unor cadre arheologice cu competenţa necesară [27], prin specializări temeinice [28] de felul celei de care Tocilescu însuși beneficiase la timpul său.

3.2.1. Această analiză pătrunzătoare a situației, conjugată cu o foarte bună cunoaștere a cercetărilor desfășurate pînă atunci în privința antichităţilor clasice din ţară, a făcut posibil ca, imediat după preluarea conducerii Muzeului național de antichităţi, în decembrie 1910 (precedată în 1909 de preluarea catedrei de istorie antică la Facultatea de litere şi filozofie a Universităţii din București), V. Pârvan să iniţieze transpunerea în practică a elementelor, în mare parte prefigurate anterior, ale programului său complex de modernizare, de reorganizare pe baze științifice — cele mai avansate pentru epocă — a arheologiei românești.

Este poate aspectul cel mai însemnat al întregii sale activităţi, întrucît învăţatul l-a abordat de la început în mod deliberat și declarat ca o acţiune de sistem, de anvergură naţională, depășind net obiectivele unei cariere științifice strict personale. Nu e însă mai puţin adevărat că această angajare predominantă în domeniul arheologiei avea să furnizeze masa

---

[22] Vasile Pârvan, *Probleme de arheologie în România*, Sibiu, 1921 = *Scrieri*, p. 243: „Ce s-a lucrat pînă acum e sau simplă explorare diletantică sau exploatare străină [Hubert Schmidt la Cucuteni, înainte de război; Karl Schuchardt și alţii în Oltenia și Muntenia în timpul războiului, abuzînd de situaţia de năvălitori în teritoriul — un timp ocupat — din România".

[23] *Ibidem*, p. 244: „E de notat că în afară de studiile sale asupra monumentului triumfal de la Adamclissi și asupra drumurilor și valurilor din Dacia romană, cel mai cunoscut dintre arheologii români, Gr. G. Tocilescu, nu s-a interesat decît de partea epigrafică a descoperirilor clasice". Pentru Troesmis, cf. Al.-S. Ştefan, BMI, 40, 1971, 4, p. 45; 50.

[24] V. Pârvan, *Raport asupra lucrărilor și activităţii d-lui profesor agregat G. Murnu*, Buletinul of. Min. Instr. Cult., 17, nr. 425, 1 mai 1914, p. 86—88 = V. Pârvan, *Scrieri*, p. 204; „d. Murnu atinge chestiunea așa de delicată a tehnicei săpăturilor arheologice. pe care d-sa regretă a nu o fi putut aproba în cercetările făcute înainte de d-sa la Tropaeum". *Cf. supra* nota 21.

[25] V. Pârvan, *loc. cit. supra*, nota 23, p. 244: „Adesea săpături de staţiuni și castele romane, complet făcute, au rămas nepublicate de dînsul și s-au astupat și pierdut".

[26] V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Consideraţii istorice*, BCMI, 4, 1911, fasc. 13, p. 1—12; fasc. 14, p. 163—191; și separat: București, 1911, 155 p. + 42 fig. în text și harta drumurilor romane în sudul Dobrogei.

[27] V. Pârvan, Memoriul citat *supra*, nota 18, p. 216.

[28] V. Pârvan *[G. Popa-Lisseanu]*, Analele Academiei. Dezbateri, 39, 1916/19, p. 363 = *Scrieri*, p. 237: „Dintre elevii pe cari i-a avut acum aproape treizeci de ani fostul nostru coleg Grigore Tocilescu, desigur cel mai bine înzestrat pentru a se specializa în antichitățile clasice era tînărul Gheorghe Popa [Lisseanu]. Din nenorocire, Tocilescu n-a dat acestui fervent admirator al lumii antice putinţa să se specializeze". Pentru situaţia similară a lui C. Moisil, cf. *ibidem*, p. 362 = *Scrieri*, p. 236: „Ca și colegul său [...] Popa-Lisseanu, Moisil n-a avut norocul să-și poată desăvîrși prin specializarea în străinătate cunoştinţele de istorie generală antică, arheologie, epigrafie și antichităţi".

covîrşitoare a elementelor documentare primare — arheologice şi epigrafice — pe care s-au întemeiat contribuţiile noi şi majore ale operei sale de istoric.

Dacă Gr. Tocilescu activase singur timp de aproape trei decenii, fără a promova la Muzeul naţional nici un arheolog, făcînd ocazional apel la specialişti străini, în general arhitecţi şi — cu excepţia lui P. Polonic, care a pus în slujba arheologiei competenţa de inginer topometru —, utilizînd pentru efectuarea săpăturilor un personal fluctuant, fără studii universitare, V. Pârvan a fost preocupat din primul moment de formarea unui corp de specialişti cît mai numeros, în măsură să răspundă cerinţelor de inventariere, cercetare şi protecţie a unui patrimoniu arheologic naţional excepţional de bogat.

Obiectivele de primă urgenţă, urmărite concomitent şi condiţionîndu-se reciproc, a căror rezolvare şi-a asumat-o V. Pârvan încă din 1909, au fost deci: 1 — creşterea cadrelor; 2 — imprimarea unei metode noi, compatibile cu nivelul cel mai ridicat atins pe plan european, atît în privinţa cercetării istorice propriu-zise, cît şi în cercetările arheologice de teren; 3 — declanşarea unui program dinamic de săpături arheologice în staţiuni încă necercetate, subordonat necesităţii clarificării unor probleme fundamentale ale istoriei naţionale. Evident, toate aceste direcţii au fost dublate de efortul permanent de obţinere din partea autorităţilor a suportului material şi a cadrului organizatoric corespunzător.

Preocuparea pentru primul obiectiv se manifestă în orientarea activităţii sale universitare, prelegerea inaugurală a cursului din 1909 privind „Istoria culturală antică: natura, izvoarele, metoda şi problemele ei" [29]; pe de altă parte, una din primele măsuri a fost reorganizarea şi grija statornică pentru sporirea bibliotecii Seminarului de istorie antică şi epigrafie al Universităţii [30]. Încă din primii doi ani universitari, prin structurarea cursurilor, prin programul activ de lucrări şi stimularea studenţilor merituoşi [31], prin organizarea unor excursii arheologice în Dobrogea [32], V. Pârvan poate atrage şi forma prima echipă de discipoli, care l-au secondat la întîia campanie de săpături. Laboratorul de lucru şi formare constituit la Universitate putea fi considerat în 1912, cu speranţă şi satisfacţie, de către creatorul său drept „un început de *Institut de antichităţi*, care treptat-treptat va fi să se dezvolte pe bazele seminarului de istorie antică şi epigrafie" [33]. Totala dăruire în această direcţie a fost făcută cu sacrificiul conştient al propriilor cercetări şi proiecte; în 1913, V. Pârvan îi scria lui N. Iorga despre lucrările şi studiile cu care rămăsese în urmă „din pricina planului ce-mi făcusem de a forma întîi o şcoală de arheologie şi apoi de a mă ocupa şi de mine" [34].

O formare completă în domeniul arheologiei militante s-a realizat însă prin şantierele-şcoală deschise prin intermediul Muzeului naţional de antichităţi la Ulmetum, în campaniile 1911—1914 şi la Histria, începînd

---

[29] Al. Zub, *Biobibliografie*, p. XLIV.
[30] *Ibidem*, p. XLV, XLIX, L.
[31] V. Pârvan, *Corespondenţă şi acte*, p. 112.
[32] *Ibidem*.
[33] *Ibidem*, p. 148; cf. Vl. Dumitrescu, Gîndirea, 11, 1931, nr. 4, p. 182—185.
[34] V. Pârvan, *Corespondenţă şi acte*, p. 155.

din 1914, și în acești ani echipa de colaboratori direcți, o parte încadrați la muzeu, îi număra pe D. M. Teodorescu, H. Metaxa, P. Nicorescu, S. Lambrino, G. G. Mateescu, P. Papazol, astfel încît la 27 mai 1915, raportînd Academiei despre rezultatele primei campanii de săpături de la Histria, V. Pârvan se considera îndreptățit a vorbi despre „școala arheologică ce am întemeiat pe lîngă el [Muzeul național de antichități]" [35].

Dar eforturile de îndrumător de școală arheologică ale lui V. Pârvan au continuat pînă la atingerea condiției indispensabile formării desăvîrșite a unui istoric al antichității clasice, și anume posibilitatea specializării în marile centre tradiționale de studiu al civilizațiilor mediteraneene, în contact direct cu monumentele, cu bibliotecile complete și în confruntare nemijlocită cu cele mai noi curente, orientări și metode ale cercetării. Acest obiectiv a fost realizat prin întemeierea în 1922 a Școlii române de la Roma, care timp de peste două decenii a constituit cadrul de desăvîrșire a celor mai iluștri arheologi români.

Astfel, cu doi ani înainte de moarte, atunci cînd echipa colaboratorilor cuprindea, în afara discipolilor menționați mai sus, pe Em. Panaitescu, Gr. Florescu, C. Daicoviciu, R. Vulpe și Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, Vl. Dumitrescu, Gh. Ștefan, V. Christescu, Hortensia Dumitrescu, D. Popescu, care nu numai că participau la săpăturile de la Histria, dar înfăptuiau prin cercetări independente pe întreg cuprinsul țării programul întrevăzut încă din 1909—1910, V. Pârvan putea rosti cu justificată satisfacție în fața plenului academic: „Potrivit cu un obicei vechi azi de aproape 15 ani, o dată pe an vin în fața dumneavoastră să expun rezultatele săpăturilor arheologice din cursul fiecărei veri, cu deosebirea că acum nu voi mai vorbi numai de săpăturile mele, ci și de cele ale colaboratorilor mei, bătrîni și tineri — un adevărat *Collegium archaeologicum Dacoromanum*" [36].

3.2.2. Imprimarea unei metode științifice în cercetările arheologice, în primul rînd adoptarea unei tehnici de săpătură și de valorificare cît mai riguroase a constituit o problemă centrală în procesul de înnoire radicală a arheologiei românești pe care l-a întreprins V. Pârvan. Perfect conștient de carențele majore ale arheologiei practicate de înaintași, cunoscînd direct între 1904 și 1909 cele mai noi progrese pe plan european în arheologia clasică de teren, cotitura esențială produsă de V. Pârvan se datorează în primul rînd înțelegerii superioare a înseși rosturilor arheologiei și a valorii istorice ridicate a documentului arheologic, întru nimic inferior izvoarelor literare sau epigrafice și susceptibil de a le suplini singur absența în procesul reconstituirii istorice.

Importanța deosebită acordată de savant arheologiei, pe care a structurat-o la noi în țară ca disciplină istorică autonomă, a decurs nemijlocit din înțelegerea rolului pe care era chemată să-l aibă în reconstituirea originilor și continuității poporului român : „problema continui-

[35] Idem, *Raport provizoriu asupra primei campanii de săpături la Histria*, Analele Academiei. Dezbateri, 37, 1914/15, p. 291—295 = *Scrieri*, p. 221—224, în special p. 221.

[36] Idem, *Săpăturile arheologice din România în vara anului 1925*, Analele Academiei. Dezbateri, 46, 1925/26, p. 9—15 = *Scrieri*, p. 327—332 ; cf. p. 327.

tăţii poporului românesc în patria sa, de la Traian pînă azi, nu se poate rezolva decît pe cale arheologică, documentele istorice între anii 270 şi 1200 lipsind aproape cu totul" [37].

Mai mult încă, depăşind sensibil interesul curent şi exclusiv al epocii pentru monumentele mari şi reprezentative ale centrelor urbane greco-romane, V. Pârvan reţine în modul cel mai deplin întregul interes pentru reconstituirea istorică pe care îl prezintă contextele arheologice nespectaculare ale antichităţii, chiar cele ale mediului rural, cu formulări foarte apropiate de ceea ce avea să fie desemnat prin conceptul de civilizaţie materială : „problema capitală a civilizaţiei daco-romane, intensitatea şi extensiunea ei (spre a se vedea întrucît se poate ori nu susţine caracterul aborigen al românilor de azi pe teritoriile ce le ocupă), are însă a fi rezolvată mai ales cu descoperiri arheologice nescrise ; în adevăr, o mare parte din populaţia Daciei romane era organizată pe baze rurale [...] şi deci locuia în sate, care reprezentau o cultură modestă-arheologic, ca aceea din vremile preistorice" [38] ; comparaţia din urmă are a fi înţeleasă în acest context în sensul unei maniere de abordare similară cu aceea a săpăturilor preistorice.

Cu această viziune asupra scopurilor arheologiei, V. Pârvan a conceput săpăturile ca un mod de a urmări documentele arheologice în „legătură cronologică şi culturală între ele" [39].

Dacă epoca cercetărilor de teren ale lui Gr. Tocilescu s-a limitat la căutarea şi publicarea inscripţiilor, chiar planurile ridicate pentru edificiile mai mari de către P. Polonic sau de arhitecţii utilizaţi la Tropaeum Traiani rămînînd inedite, lui V. Pârvan îi revine şi meritul de a fi introdus în arheologia clasică românească primele principii de cercetare stratigrafică. Cînd în 1911 îşi începea la Ulmetum activitatea de teren prin prima campanie de „săpături sistematice pe o scară mai restrînsă" asistat de prima echipă de elevi ce erau introduşi acum „prin campanii speciale în teoria şi practica săpăturilor arheologice"[40], V. Pârvan urmărea să poată „strat după strat, deci epocă după epocă, desgropa şi studia interiorul cetăţii"[41]. „Diferitele strate de civilizaţie din cetatea romano-bizantină"[42], urmărirea „pe bază stratigrafică"[43] sînt formulări şi noţiuni care revin în scrierile sale şi e interesant a nota — pentru o istorie încă nescrisă a arheologiei româneşti — că în aceiaşi ani G. Murnu, în scurta dar remarcabila sa experienţă de arheolog militant, a simţit şi el necesitatea cercetărilor stratigrafice[44] şi a unei tehnici de săpătură mai precise, aspect ce a fost relevat cu satisfacţie de V. Pârvan[45].

---

[37] Idem, *loc. cit. supra*, nota 22, p. 244.

[38] *Ibidem*.

[39] V. Pârvan, *Histria, IV. Inscripţii găsite în 1914 şi 1915*, ARMSI, 38, 1915—1916, p. 705.

[40] Idem, *Cetatea Ulmetum [I]. Descoperirile primei campanii de săpături din vara anului 1911*, ARMSI, 34, 1911—1912, p. 497.

[41] *Ibidem*, p. 503.

[42] V. Pârvan, *loc. cit. supra*, nota 24 = *Scrieri*, p. 203.

[43] Idem, *loc. cit.* la nota 22 = *Scrieri*, p. 243.

[44] G. Murnu, *De la cetatea Tropaeum-Adamclisi: Basilica-cisternă. Studiu arheologic*, ARMSI, 36, nr. 12, 1913, p. 19, cf. Al. S. Ştefan, BMI, 41, 1972, 3, p. 48—49.

[45] V. Pârvan, *loc. cit.* la nota 24 = *Scrieri*, p. 204.

Cu o atare concepție și cu atari exigențe în privința rezultatelor explorării unui obiectiv arheologic, V. Pârvan realiza încă din 1911 că săpăturile într-un centru urban antic cu mai multe etape constructive prezentau un grad maxim de dificultate și reclamau în consecință precauții de ordin tehnic corespunzătoare. „Cetatea de la Adamclissi — scria el în acest an — [...] a păstrat ruine din 3 epoci foarte deosebite, care se suprapun și se întretaie în așa fel, că cercetarea lor prin mijlocul săpăturilor cere, pe lîngă o metodă ireproșabilă, o atenție și o pricepere deosebită din partea personalului [...] care [...] trebuie neapărat să fie compus absolut numai din oameni cu o bună pregătire științifică"[46].

Pentru ilustrarea concretă a modului în care V. Pârvan și-a pus în practică principiile metodologice abia enunțate, ne stau azi la dispoziție doar rapoartele pentru campaniile desfășurate în anii 1911—1914 la Ulmetum[47], singurele rapoarte definitive pe care a apucat să le publice, dar care au marcat o cotitură fundamentală în cercetările de arheologie clasică din țara noastră. O analiză, fie și foarte sumară, a principalelor aspecte calitativ noi este foarte sugestivă.

a. Cercetările propriu-zise au fost precedate de ridicarea planului de situație înainte de începerea săpăturilor — operațiune care nici azi nu se realizează întotdeauna — și de asigurarea zonei de interes arheologic prin trecerea terenului cetății și a împrejurimilor imediate în proprietatea M.N.A.[48] și instituirea unui post de paznic permanent. Spre deosebire de Gr. Tocilescu, ale cărui cercetări s-au desfășurat în cea mai mare parte prin intermediul unor șefi de echipă necalificați arheologic, V. Pârvan a introdus ca obligatorie regula prezenței permanente a arheologului la actul săpăturii arheologice; încă de la prima campanie declara: „încep însumi [...] săpături sistematice, conduse direct și neîntrerupt de mine"[49]. Conștiința datoriei arheologului de a fi prezent la toate momentele procesului ireversibil de cercetare a arhivelor subterane era dublată de preocuparea pentru o consemnare sistematică, riguroasă, a tuturor rezultatelor cercetării: „lucrarea s-a făcut sub o strictă supraveghere a asistenților științifici — șefi de echipă și a subsemnatului, ajutat de încă doi domni asistenți de priveghere generală, notîndu-se pe loc toate descoperirile și observațiile după o metodă unitară"[50]. Aceleiași preocupări de înregistrare riguroasă îi răspundea și apelul constant la priceperea unui arhitect, cooptat în echipa științifică încă de la prima campanie[51], V. Pârvan ne mărginindu-se la utilizarea planurilor orizontale și a releveelor elevației păstrate ale monumentelor descoperite, ci simțind nevoia înregistrării precise a referințelor de nivelment[52] pentru reconstituirea arheologică. Un alt aspect notabil este faptul că săpăturile de la Ulmetum

---

46 Idem, *Corespondență și acte*, p. 132.

47 Idem, *Cetatea Ulmetum [I]. Descoperirile primei campanii de săpături din vara anului 1911*, ARMSI, 34, 1911—1912, p. 497—608; *Cetatea Ulmetum [II, 1]. Descoperirile campaniei a doua și a treia de săpături din anii 1912 și 1913*, ARMSI, 36, 1913—1914, p. 245—328; *Cetatea Ulmetum [II, 2]. Descoperirile campaniei a doua și a treia de săpături din anii 1912 și 1913*, ARMSI, 36, 1913—1914, p. 330—420; *Cetatea Ulmetum, III. Descoperirile ultimei campanii de săpături, din vara anului 1914*, ARMSI, 36, 1914—1915, p. 265—304.

48 V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum [I]*, p. 499.

49 *Ibidem*, p. 497.

50 V. Pârvan, *Corespondență și acte*, p. 134.

51 În persoana lui Sp. Cegăneanu, cf. V. Pârvan, *Ulmetum [I]*, p. 499; 599.

52 *Ibidem*, p. 513, nota 1.

nu au avut o desfăşurare teritorială întîmplătoare, ci au urmărit consecvent o concepţie de ansamblu şi un program de lucru bine structurate încă de la început, elaborate pe baza unei foarte atente analize şi cunoaşteri preliminare a topografiei aşezării. Acest program a comportat : 1 — localizarea şi degajarea completă a liniei fortificaţiilor şi 2 — cercetarea spaţiului intramuran. Dacă primul obiectiv nu constituia principial o noutate, doar realizarea lui deosebindu-se radical prin metodă de cercetările anterioare, cel de-al doilea este remarcabil prin maniera de investigare, care a tins la obţinerea unei imagini generale a organizării cetăţii prin intermediul unei reţele de secţiuni dispuse mai mult sau mai puţin regulat pe toată suprafaţa fortificată[53], şi nu prin sondaje disparate sau prin extinderi întîmplătoare, dictate de mersul descoperirilor.

b. Aşa cum am spus-o deja, săpăturile din anii 1911—1914 de la Ulmetum se înscriu în istoria arheologiei clasice româneşti ca prima abordare stratigrafică a problemelor de ansamblu şi de detaliu ale unui obiectiv arheologic. În raportul definitiv al cercetărilor au fost publicate pentru prima dată în literatura de specialitate de la noi mai multe reprezentări grafice pentru succesiunea pe verticală a depunerilor arheologice pentru situaţiile şi punctele considerate cele mai semnificative în această privinţă, ca documente explicative şi probatorii pentru analizele de ordin stratigrafic prezentate în text şi pentru interpretările istorice care decurg din acestea[54]. O astfel de concepţie este evidentă şi permanent utilizată de V. Pârvan nu numai în studierea şi interpretarea succesiunilor locale pe verticală, dar şi la elaborarea reconstituirii evoluţiei istorice a întregii cetăţi între secolele II—VII e.n. ; numai pe baza ei a putut ajunge la

---

[53] *Ulmetum, III*, Planul general.

[54] *Ibidem*, p. 597—598 şi secţiunea A"B" la p. 598 („Din săpături am putut pe de altă parte constata şi care a fost soarta cetăţii după reclădirea ei : în secţiunea A"B" se văd la nivelul soclului zidului a nu mai puţin de trei straturi de cărbuni, cu cenuşă şi dărîmături, la intervale mici unul de altul. Aceste urme de trei mari incendii, cari destul de repede unul după altul au pustiit cetatea lui Justinian, se pot observa de jur împrejurul cetăţii") ; *Ulmetum [II, 1]*, p. 274—275 şi fig. 28, p. 274 : „Secţiune prin dărîmăturile din interiorul turnului de N al porţii de N—V" („s-a putut constata în secţiune longitudinală pe teren următoarele strate de sus în jos : 0,50 m pămînt vegetal amestecat cu olane şi pietre mici, 0,55 olane multe cu moloz, piatră şi pămînt, 0,50 piatră, cărămidă, moloz şi puţine olane, 0,30 un strat de cenuşă aproape curată şi atît de presată încît se putea scoate în bolovani, 0,65 pămînt cu cenuşă şi puţine resturi de cărămidă şi piatră. Stratul de cenuşă e pe alocurea chiar de 0,45 m de gros. Cenuşa provine din cereale complet arse [...] peste care apoi s-a dărîmat turnul [...] Din succesiunea stratelor înţelegem că într-o epocă tîrzie după ce cetatea fusese de mai multe ori arsă şi părăsită (cf. primul strat de jos, gros de 0,65 m) un mare incendiu a ars depozitul din acest turn : locuitorii cetăţii nu s-au mai întors, căci peste cenuşa curată urmează imediat dărîmăturile cetăţii, ne mai întrerupte prin nici o altă urmă de aşezare omenească") ; *ibidem*, p. 282—283 şi fig. 37, p. 283 : „Secţiune prin dărîmăturile din interiorul turnului de sud al porţii de S—V" (Dărîmăturile din acest zid fiind destul de omogen stratificate, am procedat la facerea unei secţiuni în direcţia axei longitudinale a turnului, constatînd de sus în jos următoarele pături : 0,40 m olane, 0,40 m olane şi cărbuni, 0,04 m strat compact de cenuşă şi cărbuni, 0,17 moloz, pămînt şi resturi de cărămidă, 0,04 cărbuni, cenuşă şi pămînt ars, 0,20 moloz, var şi cărămizi, 0,75 pămînt, pietre şi cărbuni cu oase, 0,07 mortar cu nisip mult la nivelul soclului, iar dedesubt pămînt galben bătut. Succesiunea mai multor epoce de cultură, despărţite între ele prin vremuri de pustiire şi părăsire, e deci evidentă şi aici. — În turn s-au găsit în stratul de jos o mulţime de monete mici de bronz [...] toate din sec. IV şi V") ; *ibidem*, p. 284—285 („Stratigrafia dărîmăturilor indică la adîncime, aproape de nivelul antic al pavimentului, deci în prima epocă a cetăţii byzantine, un mare incendiu : găsim un strat gros de cenuşă, imediat deasupra pămîntului galben, care formează solul primitiv") ; cf. şi *ibidem*, p. 286 ; 288—289 ; *Ulmetum, III*, p. 269—270 şi fig. 2, p. 270 : „Secţiune prin tranşea D" („Tran-

stabilirea unor distincții de finețe, cum este precizarea existenței doar în limitele secolului al VI-lea a cel puțin trei mari etape distincte[55].

Apelul sistematic la stratigrafie încă din primii ani ai activității sale arheologice se regăsește și în rapida cercetare întreprinsă asupra așezării de la Poiana, ale cărei impresionante depuneri, atingînd grosimi pînă la 3,5 m, au făcut obiectul unei atente analize stratigrafice, fie în rupturile naturale, fie în sondajele practicate de V. Pârvan[56], și au fost încadrate cronologic, pe baza materialelor ceramice descoperite, între secolul al III-lea î.e.n. și epoca romană. ,,Încă cu mult înainte de romani, cel mai tîrziu în sec. III a.Chr., exista deci la Poiana un centru dacic destul de respectabil, pentru ca thasienii să se ostenească a aduce aici produsele lor"[57], conchidea V. Pârvan identificînd și publicînd pentru prima dată specimene de ceramică dacică[58]. Oricum, secțiunile stratigrafice înregistrate cu această ocazie, în 1913, sînt primele profile arheologice publicate pentru arheologia dacică[59].

c. Cercetările de la Ulmetum constituie un punct de referință și pentru faptul că nu au fost avute în vedere doar marile monumente arheologice, textele epigrafice descoperite și puținele știri literare disponibile, ci s-a acordat un statut principial egal tuturor categoriilor de documente arheologice, pînă la cele mai mărunte : monede, cărămizi, olane, categorii ceramice, lămpi, arme, unelte, podoabe, obiecte de sticlă, os, piatră și lemn, înregistrate, descrise, măsurate, comparate cu descoperiri similare și, mai ales, utilizate activ în procesul de reconstituire a fenomenelor de civilizație antică întîlnite și în formularea concluziilor general istorice. Interesul deosebit al cercetării aprofundate a ceramicii îi apărea foarte clar

---

șcele practicate înlăuntrul cetății pe adîncimi care cuprind întotdeauna în secțiuni verticale toate stratele de civilizație care s-au urmat la Ulmetum, ne-au îngăduit să constatăm că nu puține au fost și locuințele făcute numai din pămînt și lemn. Secțiunea făcută pe tranșeea spre E în punctul D ne arată succesiunea a trei strate de cultură, caracterizate numai prin cărbuni și cenușe și despărțite între ele prin pămîntul galben întrebuințat ca pomisteală de fiecare generație următoare care clădea pe ruinele generației precedente. Distrugerea prin foc a clădirilor din diferitele strate calcina și pămîntul galben respectiv, dîndu-i astfel o mare consistență și făcîndu-ne nouă astăzi posibilă o examinare foarte precisă a acestor stări de fapt"); *ibidem*, pl. IV, 1 : ,,Secțiune prin diferitele pături de civilizație la SE de punctul A".

[55] V. Pârvan, *Ulmetum [II, 2]*, p. 396–404.

[56] Idem, *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, ARMSI, 36, 1913–1914, p. 98 („Diferitele secțiuni prin cetate, date chiar de natură la malurile prăbușite, ne arată o vechime foarte respectabilă a așezării de aici. Pămîntul sănătos — lut galben — ne întîmpină de abia la o adîncime de 2.60 — 2.90 m. Straturile se succed în felul următor. În secțiunea pe rîpa din fața porții cetății (A—B), fig. 3), avem de sus în jos : 1° un strat de pămînt vegetal de 0.90 m, apoi 2° pe o adîncime de 0.30 m pietre mici de rîu, cioburi de oale, cărbuni, cenușă, oase calcinate, pămînt ars, 3 pe alți 0.80 m pămînt negru, amestecat cu cărămizi și cioburi, precum și pietre mici de rîu, 4° pe 0.30 m cenușă și 5° pe 0.10 m cărbuni mulți și cenușă, în sfîrșit 6° pe 0.50 m pămînt negru cu prundiș. Prin urmare, la intervale mari de timp una de alta, două distrugeri prin foc a întregei așezări, care pare a fi avut cel puțin două epoce de înflorire. În secțiunile C—D, mai dinspre mijlocul cetății (vezi fig. 4 și fot. de pe planșa II) și E—F de pe frontul SE (vezi fig. 5), avem pe 1 — 1.20 m pămînt vegetal, pe 0.40 — 0.60 cioburi, oase, cenușă, prundiș calcinat, fragmente de cărămizi, iar pe rest pînă la 2.60 la 3 m (sau chiar 3.50) adîncime pămînt negru, iarăși amestecat cu fragmente de piatră și de vase, precum și cu cenușă multă".

[57] *Ibidem*, p. 103.

[58] *Ibidem*, pl. III.

[59] *Ibidem*, fig. 3, p. 98 și fig. 4 și 5, p. 99.

lui V. Pârvan, întrucît încredinţate încă din 1912 lui D. M. Teodorescu sarcina de a realiza „un studiu comparativ asupra ceramicei de la Ulmetum, în legătură cu diferitele centre mai însemnate, greceşti şi romane, din toată Moesia inferioară, şi cu excursii în vederea căutării de analogii, pre cît se va putea urmări lucrul, şi în ţinuturile provinciale romane din Apus"[60].

d. Dacă lui Gr. Tocilescu îi revine meritul de a fi iniţiat — la Tropaeum Traiani, atît în privinţa monumentului triumfal, cît şi în cea a cetăţii — colaborarea necesară între arheologul epocii clasice şi arhitect, V. Pârvan a dezvoltat această direcţie de cercetare interdisciplinară şi este acela care a introdus la noi metoda analizei riguroase de monument. Înregistrarea impecabilă a planimetriei şi detaliilor de elevaţie şi studiul extrem de atent şi adîncit al aspectelor tehnicii şi etapelor constructive ale zidului de incintă şi ale construcţiilor de la Ulmetum constituie încă unul din aspectele remarcabile ale acestei monografii arheologice. Această direcţie de cercetare deosebit de importantă avea să fie continuată de elevii săi, în special de către Gr. Florescu, care a aplicat-o în studierea şi publicarea incintelor şi monumentelor de la Histria şi Capidava.

Cele patru secţiuni care compun *Cetatea Ulmetum* au constituit prima monografie arheologică realizată la noi în ţară în spirit ştiinţific pe deplin modern, de o importanţă fundamentală nu numai pentru arheologia românească, pentru care a marcat o etapă şi a rămas un model, dar exemplară chiar în contextul mai larg al arheologiei clasice europene, suportînd orice confruntare cu cele mai bune monografii din seriile cu un prestigiu stabilit la acea dată, precum ***Der Obergermanisch-Raetische Limes des Römerreiches*** (Heidelberg, începînd din 1894) şi ***Der Römische Limes in Osterreich*** (Viena, începînd din 1900), sau cu alte publicaţii arheologice contemporane.

Din unghiul de interes al analizei de faţă, este important a reţine faptul că perioada 1911—1914 a explorărilor de la Ulmetum dovedeşte peremptoriu că V. Pârvan îşi structurase — şi impusese şi echipei de colaboratori — o metodă de cercetare şi o tehnică de săpătură dintre cele mai avansate pentru epocă, aplicată şi, fără îndoială, perfecţionată în continuare în săpăturile ulterioare.

Evaluarea atentă a etapei Ulmetum se impunea nu numai ca fiind definitorie pentru începuturile activităţii arheologice a lui V. Pârvan, ci şi pentru că cercetările mult mai largi şi mai îndelungate de la Histria nu au mai putut beneficia de publicaţii definitive pentru aspectele arheologice. După primele două campanii de săpături, prezentate în rapoarte preliminarii sintetice, dar care conţin remarcabile şi pătrunzătoare observaţii asupra topografiei generale şi problemelor arheologice ale zonei, amploarea centrului urban l-a determinat pe savant să renunţe la valorificările anuale şi a elaborat un plan sistematic de perspectivă purtînd asupra rezultatelor mai multor campanii succesive: I. Viaţa antică în oraşele greceşti de la Pontul Stîng; II. Situaţia generală a Histriei şi descrierea ruinelor desgropate în 1914—1916; III. Fragmente arhitectonice, sculpturale şi picturale găsite în 1914 şi 1915; IV. Inscripţii găsite în 1914 şi 1915; V. Teracote şi vase greceşti din sec. VII şi VI a. Chr.

[60] V. Pârvan, *Ulmetum [1]*, p. 570.

găsite în 1915 şi 1916; VI. Descoperiri mărunte din anii 1914—1916[61]. Complexitatea problemelor întîmpinate ca şi exigenţele sporite au modificat progresiv viziunea lui V. Pârvan asupra elaborării monografiei Histriei: dacă în 1916 considera posibilă redactarea fiecărui capitol după numai două-trei campanii[62], în 1925 aprecia că realizarea acestui plan avea să fie posibilă numai atunci cînd „săpăturile vor fi suficient de ample pentru a permite vederi de ansamblu"[63].

Este însă un fapt cert că interesul — atît personal, cît şi în privinţa colaboratorilor — al lui V. Pârvan pentru problemele metodologice şi tehnice ale săpăturilor arheologice a fost permanent şi s-a împlinit îndeosebi în cadrul optim oferit de Şcoala de la Roma, al cărei Regulament fixa programatic un astfel de obiectiv [64] şi prin care V. Pârvan a urmărit sistematic contactul şi cunoaşterea directă a celor mai noi metode practicate în Italia de reprezentanţii diferitelor şcoli arheologice naţionale concentrate la Roma [65].

3.2.3. Programul săpăturilor arheologice desfăşurate direct şi, de la un anume moment, şi prin colaboratorii săi tot mai numeroşi, în cei 17 ani în care a dirijat arheologia românească, a fost nemijlocit subordonat unor opţiuni de ordin istoric major, decurgînd din proiectele de mare anvergură pe care şi le fixase V. Pârvan în scopul cunoaşterii istoriei naţionale vechi. Excepţie făcînd săpăturile de salvare, fiecare alegere a fost rezultatul unor analize şi justificări temeinice, aşa cum s-a întîmplat cu Ulmetum, care trebuia să ofere în primul rînd răspunsuri la „probleme deosebit de interesante cu privire la viaţa daco-romană", şi anume la cunoaşterea romanizării mediului rural din interiorul Dobrogei, într-un *territorium* cunoscut epigrafic, organizat în jurul vechiului centru dacic dunărean Capidava. În al doilea rînd, legat de organizarea militară a provinciei şi de evoluţia ei în secolele tîrzii, săpăturile de la Ulmetum trebuiau să ofere un termen de comparaţie pentru centrul de la Tropaeum Traiani — suficient de mult cercetat anterior şi de V. Pârvan însuşi —, în scopul unei mai bune cunoaşteri a liniei interioare de centre fortificate, de la Marcianopolis la Noviodunum, linie a cărei importanţă o pusese în lumină pentru prima dată [66]. Aceeaşi linie avea să fie urmărită ulterior prin săpăturile elevului său G.G. Mateescu la importantul centru urban de la Slava Rusă, în anii 1925—1926.

Investigarea cetăţilor limesului dunărean, proiectată încă din 1906, avea să fie declanşată — după propriile sale cercetări de teren sau istorico-epigrafice asupra staţiunilor de la Capidava, Carsium, Troesmis şi Durostorum — prin deschiderea în 1923 a şantierului de la Capidava, sub conducerea elevului său Gr. Florescu.

Cercetarea marilor centre greco-romane de pe coasta pontică trebuia să lămurească problema, majoră pentru V. Pârvan, a contactelor

[61] Idem, *Histria IV*, p. 706.
[62] *Ibidem*.
[63] Idem, Dacia, 2, 1925, p. 199.
[64] Idem, *Scrieri*, p. 624, Capitolul II, Art. 6.
[65] Idem, *Corespondenţă şi acte*, p. 238; *Scrieri*, p. 259; 299; 343.
[66] Idem, *Corespondenţă şi acte*, p. 132—133; cf. Al. S. Ştefan, RMM-MIA, 46, 1977, 1, p. 7.

lumii indigene cu civilizaţia greacă, şi a fost începută prin săpăturile de la Histria, urmate apoi de săpăturile efectuate de colaboratori la Tomi, Callatis, Tyras şi Capul Dolojman-Jurilovca.

Deşi absorbit de cercetările desfăşurate în Dobrogea şi neputînd să realizeze personal decît rare şi rapide cercetări asupra unor staţiuni din Dacia, a căror explorare sistematică o reclama încă din 1918 [67], acest important deziderat avea să-şi găsească împlinirea abia în anii următori primului război mondial, prin intermediul colaboratorilor. Astfel, în 1925, V. Pârvan putea constata începuturile realizării acestor cercetări la scară naţională, prin săpăturile conduse de D. M. Teodorescu în zona capitalei statului dac, la Costeşti, prin cele de la Tibiscum, Angustia şi Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa, conduse, respectiv, de G. G. Mateescu, Em. Panaitescu şi C. Daicoviciu [68].

3.3. Studiile de topografie antică şi eforturile de realizare a unei cartografii arheologice la scară naţională constituie un alt domeniu pentru care activitatea lui V. Pârvan a adus importante progrese metodologice şi contribuţii efective, tinzînd la conturarea încă din această epocă a unei astfel de direcţii de cercetare şi în ţara noastră.

Întemeiat pe o foarte bună cunoaştere a izvoarelor literare antice, a ştirilor epigrafice şi a cercetărilor desfăşurate înaintea sa de E. Desjardins, Gr. Tocilescu, P. Polonic sau J. Weiss, preocuparea pentru aspectele de geografie istorică în sens mai larg şi pentru topografie antică, într-un sens mai bine precizat — exprimat în primul rînd prin cercetarea dinamică a terenului —, este permanentă în întreaga sa operă şi activitate. Relativ la ultimul aspect sînt de amintit numeroasele sale periegeze şi cercetări, efectuate începînd din 1911, singur sau însoţit de studenţi şi colaboratori, în mod precumpănitor în Dobrogea, dar şi în Oltenia şi Transilvania, în cursul cărora identifică şi localizează aşezări antice, ridică planuri de cetăţi (Drobeta, Capidava, Romula, Ulmetum) [69].

O etapă nouă e deschisă, pe de o parte de acţiunea sistematică de orientare a elevilor de la Şcoala de la Roma spre cercetări de topografie antică, beneficiind de experienţa şi îndrumarea unor specialişti de autoritate, precum Th. Ashby şi G. Lugli, şi de altă parte de activitatea lui V. Pârvan ca reprezentant al României la Uniunea Academică Internaţională, în cadrul programului internaţional de elaborare a hărţii Imperiului roman, patronat de acest for.

Realizarea hărţii arheologice naţionale, obiectiv important al proiectelor lui V. Pârvan [70], înscris ca unul din scopurile prioritare ale proiectatului Institut arheologic al României [71], începuse să devină o realitate

---

[67] V. Pârvan, *Corespondenţă şi acte*, p. 209.

[68] Idem, *Săpăturile arheologice din România în vara anului 1925*, Analele Academiei. Dezbateri, 46, 1925—1926, p. 9—15 = *Scrieri*, p. 326—333. — Pentru programul de cercetări arheologice al lui V. Pârvan cf. S. Lambrino, *Vasile Pârvan eruditul, organizatorul*, Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială, 7, 1928, 3—4, p. 344—357; Em. Condurachi, *Vasile Pârvan* (1882—1927), Dacia, N. S., 1, 1957, p. 9—40; Vl. Dumitrescu, *Vasile Pârvan. La treizeci de ani de la moartea magistrului*, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 9—16; R. Vulpe, *Activitatea ştiinţifică a istoricului Vasile Pârvan*, Studii, 10, 1957, 3, p. 7—39; Al. Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iaşi, 1974, p. 241—273.

[69] V. Pârvan, *Corespondenţă şi acte*, p. 111—112; 152—153; 206; 277; 429—430.

[70] Idem, *Scrieri*, p. 243.

[71] V. Pârvan, *Proiect de lege pentru înfiinţarea Institutului Arheologic al României*, *Scrieri*, p. 630: „Art. 3, A. Ridicarea treptată a hărţii arheologice a ţării".

în cursul anilor '20, prin elaborarea și publicarea după principiile cele mai moderne a unor prime piese ale acestui vast proiect, reprezentate de primele două foi din harta Daciei — sectoarele Mostiștea și Călărași —, datorate cercetărilor lui R. Vulpe și Vl. Dumitrescu [72]. În 1926 putea raporta din nou la Uniunea Academică Internațională „terminarea ridicării pe teren a regiunii de la sud de București" [73].

Ca și în alte direcții de lucru inițiate de către V. Pârvan, abia în ultimele decenii s-a înregistrat o activitate mai susținută în realizarea elementelor unei cartografii arheologice naționale — rămasă în continuare un deziderat —, fie prin editarea celor trei foi din *Tabula Imperii Romani*, fie prin începerea publicării unor repertorii arheologice regionale, mai numeroase în ultimii ani, fie prin studii specializate de topografie antică și prospecțiuni aerofotografice.

3.4.1. V. Pârvan a fost în fapt și fondatorul școlii românești de epigrafie. Luînd în considerație în ansamblu studiile sale în acest domeniu, modul în care a editat și comentat peste 200 de inscripții nou descoperite în Dobrogea și în Oltenia apare exemplar nu numai în raport cu publicațiile lui Gr. Tocilescu, dar și în perspectiva celor șase-șapte decenii care au trecut de atunci.

Ne referim în primul rînd la metoda modernă a lui V. Pârvan de stabilire a textului epigrafic, prin confruntarea cu analogiile prezentate de documente similare din aceeași categorie sau serie, cu atenție deosebită acordată particularităților de limbă ale epocii și ale locului, cu completări prezentate prudent numai ca „încercare de restituire nu a cuvintelor, ci a înțelesului pe care credem a-l fi avut [textul]" [74]. Încadrările cronologice au fost de asemenea remarcabil de judicioase, astfel încît, pînă astăzi, numai cîteva din inscripțiile publicate de V. Pârvan au avut de suferit emendări de lectură, datare sau interpretare. Trebuie observat în această ultimă privință de o parte faptul că rectificările s-au datorat unor specialiști de prestigiu ca L. Robert, Ad. Wilhelm, H. Dessau, D. M. Pippidi, I. I. Russu sau Gr. Florescu, de altă parte faptul că aceste îndreptări au fost posibile în bună măsură grație descoperirii ulterioare de noi inscripții — uneori chiar replici mai bine păstrate sau noi fragmente ale documentelor editate de V. Pârvan — și, în ansamblu, progresului inerent al studiilor de onomastică și prosopografie, de instituții și paleografie, coroborate eventual cu cele de arhitectură antică.

În al doilea rînd, metoda lui V. Pârvan de a edita inscripții a avut marele merit — azi încă apreciat superlativ — de a exploata fiecare document din punctul de vedere al semnificației sale istorice, locale și generale. De aceea s-a putut recunoaște în zilele noastre identitatea concepției lui V. Pârvan cu aceea a lui L. Robert, în sensul că pentru ambii învățați epigrafistul trebuie să fie în ultimă instanță „un istoric pregătit să recunoască valoarea excepțională a inscripțiilor printre documentele ce-i stau la îndemînă" [75]. Astfel, V. Pârvan este considerat, cu deplină îndrep-

[72] *Ibidem*, p. 288; 295.

[73] *Ibidem*, p. 338.

[74] Idem, *Histria*, *IV*, p. 540.

[75] D. M. Pippidi, Studii. RevIst, 15, 1962, p. 1379.

tăţire, „adevăratul întemeietor al şcolii româneşti de epigrafie" [76], şcoală pentru ai cărei reprezentanţi şi astăzi „epigrafia nu-i [...] un scop în sine, ci o ramură specializată a istoriei vechi [...]" [77].

3.4.2. O altă trăsătură exemplară a activităţii de epigrafist a lui V. Pârvan este promptitudinea cu care a introdus în circuitul ştiinţific documentele nou descoperite, pînă la cele mai modeste dintre ele. Se ştie, de pildă, că pentru inscripţiile de la Histria — singura categorie de monumente din cetatea greacă pe care a apucat să o publice —, rezervase capitolul IV al monografiei, pe care l-a editat însă cel dintîi, suplimentîndu-l ulterior prin *Histria VII* şi apoi prin lotul publicat în Dacia, II [78], astfel încît lui S. Lambrino i-au rămas din săpăturile predecesorului său doar şase inscripţii pe piatră inedite şi un graffit [79]. În total, V. Pârvan a editat peste un sfert (148) din suma cunoscută astăzi a documentelor epigrafice lapidare descoperite la Histria, publicînd pe lîngă acestea, cu aceeaşi grijă, şi graffiti pe ceramică („documente pedagogic — culturale"), ştampile pe amfore greceşti („documente comerciale") şi cîteva zeci de ştampile pe cărămizi. Această grabnică editare, cu comentarii sobre şi pătrunzătoare, relevă faptul că în concepţia lui V. Pârvan se acorda fiecărei categorii de inscripţii şi fiecărui fragment în parte valoarea de izvor istoric, util efortului său permanent de reconstituire cît mai complexă şi mai veridică, prin documente şi dincolo de ele, a fenomenelor şi proceselor interdependente şi specifice ale unei evoluţii.

3.4.3. Trebuie să reamintim şi faptul — care în ultima vreme nu a fost menţionat la locul cuvenit — că V. Pârvan proiecta încă din 1920 pubicarea unui *corpus* al inscripţiilor greceşti şi latine.

Acest proiect s-a conturat sub forma colaborării la lucrările conduse de Uniunea Academică Internaţională, la care V. Pârvan, alături de N. Iorga, a reprezentat România cu începere din 1920, fiind ales din 1923 chiar secretar al U.A.I. [80]. În cadrul diferitelor sesiuni ale Uniunii Academice Internaţionale şi, pe plan intern, la Academia Română, a exprimat dorinţa ca ţara noastră să colaboreze la *Corpus vasorum antiquorum* [81], la un *Corpus de mozaicuri elenistice şi romane* [82], la harta arheologică a Imperiului roman — *Forma Romani Imperii*, pentru care, după cum am semnalat mai sus, a şi comunicat în două rînduri progresele realizate [83] — şi, în sfîrşit, la proiectul iniţiat de Accademia dei Lincei — *Supliment la corpus de inscripţii greceşti şi latine* [84].

Angajarea lui V. Pârvan la realizarea acestui ultim proiect al U.A.I. datează din 1920, astfel încît la sesiunea din 1921 prezenta chiar un raport

---

[76] *Ibidem*, p. 1378.
[77] *Ibidem*, p. 1380.
[78] V. Pârvan, *Histria, IV*, citată *supra*, la nota 39; *Histria, VII, Inscripţii găsite în 1916—1921 şi 1922*, ARMSI, s. III, 2, 1923—1924, p. 1—132; *Fouilles d'Histria. Inscriptions: troisième série, 1923—1925*, Dacia, 2, 1925, p. 198—248.
[79] S. Lambrino, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 378—410.
[80] V. Pârvan, *Scrieri*, p. 278; 280; cf. idem, *Corespondenţă şi acte*, p. 421.
[81] Idem, *Scrieri*, p. 294.
[82] *Ibidem*, p. 279.
[83] *Cf. supra* şi notele 70—73.
[84] Al. Zub, *Biobibliografie*, p. LXIII.

pe această temă [85], iar la sesiunea din 1923 a și „comunicat începerea culegerii materialului de inscripții grecești și latine din ținuturile trace, răspîndite în sute de publicații cu totul inaccesibile, și organizate [...] prin colaborarea tuturor elevilor mei de la Roma și din București și ajutorul amical al colegilor din Cluj" [86]. Pe lîngă această antrenare a tuturor forțelor disponibile din țară la realizarea culegerii de inscripții din România, V. Pârvan, fidel cuprinzătoarei sale viziuni istorice care reclama o lărgire a acestei acțiuni la proporțiile întregului material din spațiul carpato-balcanic, a făcut repetate demersuri pentru a antrena într-o activitate similară pe colegii din Iugoslavia și Bulgaria, astfel încît la sesiunea din 1924 N. Vulić „a anunțat oficial Uniunii Academice Internaționale înțelegerea care a avut loc la București în aprilie [1924], cu prilejul Congresului de studii bizantine, între Iugoslavia, Bulgaria și România, în vederea publicării complete a materialului epigrafic privitor la iliro-traci" [87]. Dispunem în plus de precizarea că, în cadrul acestei colaborări internaționale pentru *Suplimentele* la culegerile de inscripții antice, V. Pârvan preconiza, în privința materialului epigrafic din România, publicarea „pentru inscripțiile latine în continuare la CIL, III, iar pentru cele grecești într-un volum aparte, ca în Rusia meridională" [88], respectiv după modelul celebrei culegeri a lui V. V. Latyschev, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini*.

Din păcate, și acest important proiect al lui V. Pârvan a fost întrerupt în plin proces de elaborare. Consecința a fost că abia cu o jumătate de secol mai tîrziu, anume în deceniul trecut, inscripțiile antice descoperite în țara noastră au început să fie puse la dispoziție specialiștilor sub formă de *corpus*, prin apariția primelor volume din cadrul culegerii naționale *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*.

3.5. O importanță metodologică cu nimic inferioară față de contribuțiile la crearea bazelor științifice ale arheologiei și epigrafiei a avut introducerea de către V. Pârvan în istoriografia noastră a unei metode riguroase de exploatare critică și istorică a izvoarelor literare.

Ca și în zilele noastre, și pentru V. Pârvan această problemă era concepută ca parte integrantă a metodologiei istorice înseși, pe care savantul o considera ca fiind compusă din patru părți : „*știința izvoarelor* [...], *critica* lor, *înțelegerea* lor și *prezentarea* rezultatelor căpătate" [89].

„*Critica* lor e desigur cea mai grea parte a metodologiei istorice" [90], sublinia V. Pârvan, precizînd în continuare care sînt obiectivele criticii externe și ale criticii interne de texte : „Cea dintîi se va ocupa cu verificarea și autenticitatea documentelor [...], iar în al doilea rînd cu determinarea externă a acelor izvoare, întrucît privește data și locul [...], autorul și părțile izvorului [...]. Critica internă va trebui să definească caracterul izvoarelor, pentru a vedea din ce categorie fac parte și a le

[85] *Ibidem*, p. LXIII și LXIV.
[86] V. Pârvan, *Scrieri*, p. 279.
[87] *Ibidem*, p. 279 ; 295 ; Al. Zub, *Biobibliografie*, p. LXXV.
[88] V. Pârvan, *Scrieri*, p. 338.
[89] Idem, *Rolul monografiilor in studiile istorice*, Luceafărul (Budapesta), 3, nr. 6 (15 martie 1904), p. 132–135 = *Scrieri*, p. 74–79.
[90] *Ibidem*.

studia ca atare". Scopul era stabilirea „valorii [lor] istorice", pentru care e necesar şi un „control reciproc între documente", unde „critica va trebui să intervină activ"[91]. „*Înţelegerea* izvoarelor" cuprindea, după V. Pârvan, „mai multe trepte metodice", de la „*interpretarea* propriu-zisă a resturilor istorice sau a tradiţiunei, din punctul de vedere al limbei, al caracterului lui, al timpului şi locului de naştere şi al individualităţii autorului", pînă la „a cincea treaptă a înţelegerei în metodologia istoriei [care] ar fi *filozofia* ei"[92].

Fără a stărui acum asupra altor precizări de această natură, menţionăm că aceste consideraţii sînt de corelat de o parte concepţiei exigente pe care V. Pârvan o exprimase cu privire la „adunătorii de izvoare", făcînd o distincţie calitativă între „adunătorii de izvoare-istorici şi adunătorii-copişti"[93], cu concluzia că „Trebuie să fii istoric pentru ca să fii bun adunător de izvoare"[94], iar de altă parte la obiectivele pe care le-a fixat criticii istorice şi între care, pe prim plan, sînt indicate tocmai acelea legate de modul de utilizare a izvoarelor de către istoric : „bogăţia izvoarelor cercetate va fi un semn de temeinicia lucrării sale [. . .]. Şi, cercetatu-le-a direct [. . .]? [. . .] a întrebuinţat el mijloace serioase, vrednice de încredere [. . .]? „cu încheierea : „iar dacă, pe lîngă acestea, el va fi întrebuinţat izvoarele cu simţul critic cel mai sever şi cu judecata cea mai adîncă, opera se va fi vrednică de lauda fără rezervă a criticului istoric"[95].

Fidel reprezentant al „şcolii critice" şi stăpîn al unei metodologii riguroase, V. Pârvan, în afara acestor consideraţii teoretice, a oferit el însuşi, prin opera sa, exemplul exploatării critice a izvoarelor literare — dealtfel, cu o fineţe rar întîlnită, proprie numai marilor erudiţi şi gînditori. Astfel, fie în lucrările timpurii de istorie universală, fie în numeroasele studii de istorie naţională, de la *Salsovia* pînă la *Getica* inclusiv, interpretările pe care le-a dat multitudinii de izvoare literare excerptate şi aduse în discuţie rezistă şi astăzi în confruntare cu cercetarea actuală, constituind nu numai o contribuţie istorică majoră, dar şi una metodologică, de o importanţă esenţială pentru istoriografia românească referitoare la antichitate.

4.1. În ceea ce priveşte contribuţiile pentru istoria epocii greceşti, progresul realizat de cercetările lui V. Pârvan devine evident dacă procedăm şi de această dată la o raportare a lor la caracterul precar al cunoştinţelor dobîndite anterior în acest domeniu.

---

[91] *Ibidem.*

[92] *Ibidem.*

[93] Idem, *Adunători de izvoare, istorici şi filozofi*, Voinţa naţională, 20, nr. 5522—5523, 29—31 aug./11—13 sept. 1903. p. 1—2 = *Scrieri*, p. 59—64 : reprezentantul celor din urmă „e acela ce tipăreşte « materiale » pentru viitorul istoric", fiind el însuşi „de obicei un om ale cărui aptitudini istorice, sau pur şi simplu sintetice, sunt reduse". În timp de „adunătorii de izvoare chemaţi, în aparenţă făcînd acelaşi lucru, aduceau la îndeplinire o operă pentru care li se cerea nu numai să fie buni istorici pragmatici, dar şi [. . .] înţelegători ai însemnătăţii reale şi aparente a unui document şi a *vieţii* ce cuprinde într-însul".

[94] *Ibidem.*

[95] V. Pârvan, *Critica istorică*, Voinţa naţională, 20, nr. 5543, 25 sept. 1903, p. 2 = *Scrieri*, p. 65—68.

Este suficient să amintim că orașele grecești de pe țărmul apusean al Pontului Euxin intraseră în circuitul științific numai prin descoperiri întîmplătoare, din care la început se valorificaseră doar inscripțiile. Editate sumar cu începere din deceniul al cincelea al secolului trecut în publicații disparate și doar uneori de specialitate, de către vizitatori incidentali — francezi, germani sau englezi — ai ruinelor vest-pontice, în special ale celor de la Constanța, monumentele epigrafice în cauză ajunseseră chiar să fie transportate în bună parte, pentru a îmbogăți colecțiile de la Louvre și de la British Museum [96].

Perioada de activitate a lui Gr. Tocilescu a însemnat desigur un progres, de o parte în sensul implicării unui specialist român în activitatea de editare a inscripțiilor — cărora le-a adăugat și sculpturi — din orașele vest-pontice, de alta în sensul publicării lor sistematice în periodicul de specialitate și de circulație *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn* de la Viena și în propriile sale lucrări [97]. Limitele aportului lui Gr. Tocilescu se exprimă însă prin insuficienta valorificare istorică a documentelor, al căror comentariu fie lipsește cu desăvîrșire, fie se menține la un nivel mult prea general pentru a reprezenta o reală valorificare istorică. La aceasta se adaugă absența unei investigații arheologice sistematice a acestor focare ale civilizației grecești de pe pămîntul românesc, într-o perioadă în care asemenea cercetări luaseră totuși amploare pe țărmul nordic al Pontului Euxin și ajunseseră chiar a fi cunoscute lumii științifice prin publicații periodice sau monumentale, dintre care e suficient să amintim culegerea de inscripții editată de V. V. Latyschev.

4.2. Lui V. Pârvan îi revine în consecință meritul de a fi deschis un nou capitol al arheologiei vest-pontice — acela al cercetării sistematice a coloniilor grecești —, capitol care a căpătat ulterior o deosebită amploare, fiind și azi încă în plin proces de studiere. Dealtfel, V. Pârvan însuși era conștient de importanța inițiativei sale din 1914, apreciind că, întrucît pînă la acea dată singurele săpături arheologice efectuate pe coasta tracă a Pontului fuseseră cele efemere ale lui Degrand la Apollonia, hotărîrea sa „de a dezveli complet ruinele celei mai vechi colonii de pe țărmul tracic, Histria", au însemnat în acel moment „o adevărată lovitură dată tradiției" [98].

După cum am amintit mai sus, această inițiativă din 1914 nu a rămas izolată, ci a fost dezvoltată, începînd chiar din anul următor, prin deschiderea șantierelor arheologice de la Tomi și Callatis și, după primul război, a celor de la Tyras și de la Capul Dolojman. Ca urmare, dacă pînă în 1914 nu se abordase încă explorarea arheologică a nici unuia dintre centrele grecești de pe coasta vestică a Pontului Euxin, la răstimp de circa un deceniu situația era schimbată radical, savantul și colaboratorii săi acoperind prin șantiere toate marile așezări grecești de pe țărmul românesc al Mării Negre.

Deși, din nefericire, săpăturile îndelungate de la Histria și cele, de mai mică amploare, de la Callatis și Tomi nu au putut beneficia de

---

[96] D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României* [2], p. 17—21.

[97] *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900 și *Monumente epigrafice și sculpturali ale Muzeului Național de Antichități*, București. 1902—1908.

[98] V. Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube (d'après les dernières découvertes archéologiques)*, BSH, 10, 1923, p. 24.

publicări complete, de felul celei pentru Ulmetum, cele două rapoarte preliminare pentru campaniile iniţiale de la Histria oferă totuşi în privinţa descoperirilor arheologice o serie de informaţii ce merită a fi relevate fie pentru valoarea lor documentară, fie pentru a urmări felul în care au fost utilizate de descoperitor în reconstituirile sale istorice pentru a completa informaţiile epigrafice, fie, în fine, pentru a întregi unele aspecte metodologice importante ale activităţii arheologice a lui V. Pârvan.

În prima privinţă este de consemnat că încă din prima campanie, pe baza cercetărilor de teren şi a unor sondaje, a semnalat interesul zonei de construcţii cu mare densitate de monumente de epocă arhaică de pe platoul de vest [99], pe care constată ulterior prezenţa masivă a ceramicii getice [100]. În campania din 1915 a identificat şi cercetat parţial periferia unei prime zone sacre, de epocă arhaică, a cetăţii, aceea în care săpăturile au continuat pînă în prezent [101], zonă pe care V. Pârvan o atribuia ipotetic cultului Afroditei. În 1921, cu ocazia cercetării bazilicii paleocreştine din SE cetăţii tîrzii, a efectuat un sondaj pentru cunoaşterea straturilor celor mai vechi, adîncit pînă la 7 m, în care a descoperit un puţ de epocă greacă, abandonat înainte de mijlocul secolului al V-lea î.e.n. [102]; în acest puţ a descoperit, alături de ceramică greacă arhaică, vase indigene [103].

În afara observaţiilor arheologice propriu-zise — acumulate pînă în 1926, dar din care ne sînt cunoscute doar cele abia enumerate —, V. Pârvan a utilizat ca elemente de sprijin pentru interpretările şi încheierile sale istorice privind epoca greacă toate categoriile de descoperiri. O astfel de serie este constituită de elementele sculpturale şi arhitectonice din epocile clasică şi elenistică, pe baza cărora nu numai că a putut stabili existenţa unui mare templu închinat lui Apollo în ipostaza de Helios, dar mai ales a utilizat-o ca indice sensibil pentru urmărirea nivelului de civilizaţie şi, implicit, a dezvoltării economice şi politice a cetăţii în aceste epoci [104].

Demnă de o subliniere aparte este importanţa deosebită acordată de V. Pârvan descoperirilor ceramice ale epocii greceşti, a căror valoare documentară şi istorică este considerată egală cu aceea a mărturiilor epigrafice [105] şi e exploatată intens sub multiple aspecte [106]. De remarcat în mod special este şi faptul că V. Pârvan a afirmat încă din 1915, pe baza descoperirilor de la Histria — completate şi de descoperirile similare de la Mangalia, pentru epoca elenistică —, existenţa timpurie a unei producţii ceramice locale [107]; primită iniţial cu rezerve [108], această constatare avea să

---

[99] Idem, ACMI, 1914 [15], p. 118, cf. idem, *Scrieri*, p. 222; cf. Al. S. Ştefan, RMM-MIA, 1974, p. 39.

[100] V. Pârvan, *Dacia*⁴, Bucureşti, 1967, p. 92.

[101] Idem, ACMI, 1915 [16], p. 190—199; p. 23—26.

[102] Idem, *Corespondenţă şi acte*, p. 407.

[103] Idem, *Dacia*⁴, p. 92; *La pénétration*, p. 33.

[104] Idem, *Corespondenţă şi acte*, p. 190.

[105] *Ibidem*, p. 192; „Şi totuşi inscripţiile contemporane cu Pericles nu sînt cele mai vechi mărturii despre viaţa de la Histria, date la lumină de săpăturile din 1915. Secolul al VII-lea şi al VI-lea a. Chr. sînt şi ele reprezentate prin resturi de alt ordin, care, deşi nu scrise, sînt, cel puţin, tot aşa de darnice cu informaţiile, ca şi resturile epigrafice din secolele următoare".

[106] *Ibidem*, p. 192—195.

[107] *Ibidem*, p. 195: „Vrednice de cea mai mare atenţie sînt însă resturile ceramice cari ne arată o industrie proprie histriană...".

[108] Marcelle Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, Bucureşti, 1938, p. 20—21, 360.

fie confirmată din plin de descoperirile arheologice din ultimul deceniu[109].

4.3. Ca urmare a acestei concepţii despre valoarea de document istoric proprie tuturor categoriilor de monumente, cîştigul real de cunoştinţe asupra Histriei şi Callatidei în epoca greacă datorat cercetărilor lui V. Pârvan nu se reduce numai la atestările epigrafice referitoare la raporturile economice, politico-militare sau culturale ale acestor cetăţi cu alte oraşe pontice, cu Cyzicul sau cu acelea egeene — Mytilene, Thasos Rhodos, Cnidos —, nici la înregistrările mai mult sau mai puţin numeroase de instituţii, temple sau culte — precum acelea pentru Apollo Ietros, Hermes Agoraios, Dioscurii, Zeii din Samothrace —, sau la listele de nume greceşti. Dincolo de acest fond documentar considerabil îmbogăţit, ceea ce datorăm în primul rînd studiilor lui V P ârvan asupra descoperirilor arheologice, epigrafice şi sculpturale din epoca preromană este descifrarea sensului, etapelor şi determinărilor caracteristice evoluţiei istorice a cetăţilor pontice.

O cît de sumară rememorare a concluziilor de această natură relevate în studiile sale este obligată să marcheze, în primul rînd, corelarea mediului geografic şi a resurselor locale cu scopul economic principal al instalării coloniilor greceşti şi, în consecinţă, cu caracteristicile econămiei lor: pescuitul în gurile Dunării şi comerţul cu peşte pentru Histria[110] şi cultura cerealelor pentru Callatis, care, consideră V. Pârvan, „este mai curînd o colonie agricolă, cu un mare teritoriu rural de exploatat, *direct sau prin autohtoni* (subl. ns.)"[111]. Se adaugă interesanta identificare a penetraţiei timpurii şi intense a negustorilor histrieni în interiorul teritoriului traco-getic pe căile de apă, în aşa măsură încît „spre 500 î.e.n. Dunărea, pînă la confluenţa cu Siretul, era un fluviu grecesc"[112]; aprecierea că, în timp ce Callatis „a ajuns la o importanţă mai remarcabilă [...] abia în sec. IV", „Histria pare să fi atins în sec. V î.e.n. apogeul prosperităţii sale materiale şi artistice"[113] şi, „spre mijlocul secolului al V-lea î.e.n. [...] cîştigă un avînt admirabil spre civilizaţia propriu-zis creatoare"[114] — ceea ce în ultimii 30 de ani a fost definit ca transformare a Histriei într-un centru de producţie locală. Procesul evoluţiei istorice este urmărit în continuare, cu încheierea că „acest elan nu a slăbit decît către mijlocul secolului al III-lea, în urma tulburării produse în toate populaţiile barbare de la Dunărea de Jos de către invazia celtică"[115]. Pentru această perioadă se face şi precizarea extrem de importantă — pe care V. Pârvan a formulat-o la acea dată numai pe baza unor analogii epigrafice şi, probabil, a unor descoperiri arheologice rămase inedite şi care a fost confirmată ulterior în mod spectacular prin descoperirea inscripţiilor despre Zalmodegikos şi Rhemaxos — că „atacurile thracilor şi în general ale barbarilor din interior împotriva grecilor de la Pontul Stîng se ţin lanţ din

---

[109] Maria Coja, *Les fours de potiers d'époque grecque*, în Maria Coja şi P. Dupont, *Histria*, V. *Ateliers céramiques*, Bucureşti—Paris, 1979, p. 15 *sq*.

[110] V. Pârvan, *La pénétration*, p. 26—27; cf. idem, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti (1925), ed. II, îngrijită de R. Vulpe, 1974, p. 49; *Dacia*[4], p. 88.

[111] Idem, *La pénétration*, p. 26; cf. *Gerusia din Callatis*, ARMSI, 39, 1916—1919, p. 55; *Dacia*[4], p. 87.

[112] *La pénétration*, p. 27; cf. *Dacia*[4], p. 84—88.

[113] *La pénétration*, p. 26; cf. *Gerusia*, p. 51; *Dacia*[4], p. 87; Dacia, 2, 1925, p. 199.

[114] *La pénétration*, p. 30; *Dacia*[4], p. 89.

[115] *La pénétration*, p. 30; *Dacia*[4], p. 89.

sec. III pînă în sec. I'' [116] şi că există dovezi epigrafice şi arheologice ,,foarte caracteristice pentru relaţiile care se stabilesc în secolele II şi I între regii şi principii geţi (sau traco-sciţi), ca *protectori*, şi oraşele greceşti din Pont, ca *protejate*'' [117] (subl. n.); deoarece, scrie V. Pârvan, ,,în valea Dunării, urmarea firească a invaziei celtice a fost reacţia getă, care, după două sute de ani de încercări şi tatonări, nu numai că sfărîmă, dar chiar nimiceşte puterea şi chiar neamul celtic la est de Alpii Norici, pînă la Borysthene, creînd imperiul daco-get, care pune în primejdie Roma însăşi timp de un secol şi jumătate de la Burebista la Decebal, adică de la Cezar pînă la Traian'' [118]. În consecinţă, V. Pârvan aprecia că, pentru oraşele pontice, după ,,situaţia generală aproape catastrofală din sec. II, puţin mai favorabilă în sec. I'' [119], a urmat redresarea ,,din vremea de reînflorire a Histriei sub protecţia regilor daci: după împăcarea cu Burebista, resp. din timpul lui Augustus'' [120], datorată în bună parte ,,noilor posibilităţi de penetraţie greacă în amontele Dunării şi al afluenţilor săi [...] în Dacia, [...] cel puţin în toată perioada dominaţiei getice asupra ţărmurilor Pontului'' [121].

Precizarea acestor etape şi direcţii esenţiale ale istoriei oraşelor pontice — pe care descoperirile ulterioare le-au confirmat progresiv, nuanţîndu-le numai în detalii — prezintă şi interesul fundamental de a fi fost stabilite nu din punctul de vedere al clasicistului preocupat numai de descoperirea de noi vestigii ale civilizaţiei elene, ci din perspectiva cuprinzătoare a istoricului, care a înţeles modul de integrare a acestor nuclee greceşti în ansamblul dezvoltării societăţii traco-getice în care erau implantate; iar această integrare, urmărită sub aspectele ei economice, politice, etnice şi culturale, a fost surprinsă în tot dinamismul determinărilor reciproce, pînă la schimbarea raportului de forţe în favoarea societăţii daco-getice.

4.4.0. În aceeaşi ordine de idei, trebuie să subliniem încă două direcţii de studiu importante, care au fost formulate tot de V. Pârvan şi care aveau să se bucure, una faţă de cealaltă, de un ecou diferit în istoriografia noastră mai recentă.

4.4.1. Prima, aceea favorizată şi pe care am semnalat-o şi mai sus, este urmărirea pătrunderii progresive, în timp şi în spaţiu, a influenţei economice şi culturale greceşti în teritoriul daco-getic, pătrundere depistată pe baza relevării minuţioase a descoperirilor de produse greceşti în aşezările indigene. Căile principale ale acestei penetraţii au fost identificate pe Dunăre şi pe afluenţii săi — pe Siret, Trotuş şi apoi, prin pasul Oituz. în interiorul arcului carpatic pînă la Sarmizegetusa Regia, trecînd mai înainte prin aşezările getice de la Barboşi şi Poiana; pe Ialomiţa, trecînd

[116] *Histria. IV*, p. 548; cf. *La pénétration*. p. 43—44; *Dacia* [4], p. 98.

[117] *La pénétration*, p. 44; cf. *Dacia* [4], p. 98.

[118] *La pénétration*, p. 43.

[119] Dacia, 2, 1925, p. 210.

[120] *Histria*, *VII*, p. 27.

[121] *La pénétration*, p. 45; 47; cf. *Dacia* [4], p. 100.

pe la Piscu Crăsanilor; pe Mostiștea, pe Argeș și pe Dîmbovița[122] — drumuri comerciale și de influență culturală devenite tradiționale și care aveau să fie preluate ulterior de romani[123].

Orientarea aceasta de studiere concretă, profundă și dinamică s-a permanentizat în istoriografia noastră, în primul rînd prin generațiile succesive de specialiști formați pe șantierul-școală de la Histria, conducînd progresiv la o cunoaștere, pe temeiuri arheologice și numismatice, astăzi mult îmbogățită a fenomenelor majore de interculturalitate între civilizația geto-dacică și acelea mediteraneene, greacă și apoi romană [124]. Aceeași orientare a școlii lui V. Pârvan a fost promovată și în afara țării noastre, fiind impusă cu consecvență, începînd din 1949, de către D. Adameșteanu, elev al lui S. Lambrino, în studierea fenomenelor de pătrundere a civilizației grecești în mediile indigene din Sicilia și din sudul Italiei[125].

În acest fel, școala românească de arheologie s-a înscris între cele dintîi care au promovat această concepție și această metodologie și a contribuit major la conturarea unei direcții de cercetare deosebit de actuale în ultimele două decenii pentru ansamblul problemelor colonizării grecești în întreg spațiul circum-mediteranean.

4.4.2. A doua direcție de studiu la care am făcut aluzie privește existența în ariile învecinate centrelor urbane pontice a unor comunități getice ajunse la faza asimilării aproape depline a civilizației grecești.

V. Pârvan a argumentat această teză pentru Histria atît prin situațiile arheologice („în puțul rectangular din zona de SE a acropolei Histriei, conținînd vase grecești exclusiv din secolul VI, am găsit [...] fragmente de vase indigene, de data aceasta foarte mari, în formă de *pithoi*, lucrate cu mîna [...], ornamentate cu cercuri mari orizontale în relief [...], incizate la rîndul lor prin mici crestături oblice imitînd structura funiilor groase de cînepă"[126]), cît și prin surprinderea în inscripții, cu

[122] *Castrul de la Poiana*, p. 94; 100—103; 117—119; 121; idem, *I primordi della civiltà romana alle foci del Danubio*, Ausonia, 10, 1921, p. 190; *La pénétration*, p. 34—42; *Începuturile*, p. 50—53; *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 217—218; 508; 606; 619; *Dacia*⁴, p. 84—88; 92—97.

[123] *Castrul de la Poiana*, p. 95; 99; 119—123; *Începuturile*, p. 88—92.

[124] *E. g.* B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, Ephemeris Dacoromana, 10, 1945, p. 1—154; idem, *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în sec. V—IV î.e.n.*, StCl, 7, 1965, p. 143—167; R. Vulpe, *La pénétration hellénistique dans les plaines gètes*, în *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte* (Hamburg, 1958), Berlin, 1961, p. 277; D. Tudor, *Răspîndirea amforelor grecești ștampilate în Moldova, Muntenia și Oltenia*, ArhMold, 5, 1967, p. 37—80; Florentina Preda, *Procesul pătrunderii mărfurilor grecești și consecințele acestuia în Dacia extracarpatică*, Apulum, 11, 1973, p. 37—81; I. Glodariu, *Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World*, Oxford, 1976; P. Alexandrescu, *Les modèles grecs de la céramique thrace tournée*, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 113—137; C. Mușețeanu, N. Conovici, A. Atanasiu, *Contribution au problème de l'importation des amphores grecques dans le sud-est de la Munténie*, Dacia, N. S., 22, 1978, p. 173—199.

[125] *E.g. Monte Saraceno ed il problema della penetrazione rodio-cretese nella Sicilia centro-meridionale*, ArchCl, 8, 1956, p. 121—146; *Nouvelles fouilles et recherches archéologiques à Gela et dans l'arrière-pays*, RA, 49, 1957, p. 20—46; 145—180; *Rapporti tra Greci e indigeni alla luce delle nuove scoperte in Sicilia*, în *Atti del VII Congresso Internazionale di Archeologia Classica*, Roma, 1961, II, p. 45—52; *La Basilicata antica. Storia e monumenti*, Napoli, 1974.

[126] V. Pârvan, *La pénétration*, p. 33.

începere din sec. IV î.e.n., a fenomenului de elenizare a onomasticii trace[127] şi prin analogiile cu μιξέλληνες atestaţi la Olbia. V. Pârvan a ajuns astfel să formuleze încheierea că amestecul histrienilor cu indigenii trebuie să se fi produs încă din secolul al VI-lea, în aşa fel încît „borystheniţilor-care erau greco-sciţi, au trebuit să le corespundă istrioţii, care erau greco-traci, adică în primul rînd greco-geţi"[128].

S. Lambrino a reluat teza lui V. Pârvan cu ocazia editării şi interpretării istorice a decretului histrian referitor la Rhemaxos, optînd clar pentru existenţa unei populaţii de *mixhellenes* lîngă Histria, aducînd ca noi argumente în acest sens menţionarea de μιγάδες "Ελληνες de către Ps. Scymnos lîngă Dionysopolis, consemnarea de către Ovidiu a prezenţei populaţiei getice între zidurile tomitane şi pasajul din inscripţia citată (r. 43—44) care atestă că, în momente de primejdie, populaţia non-greacă din teritoriul rural se refugia în cetate şi lupta pentru apărarea ei[129].

Această direcţie de interpretare care îşi are originea în opera lui V. Pârvan, deşi a mai avut uneori ecou, ni se pare a nu fi fost urmărită în ultima vreme pe măsura importanţei ei. Ea merită însă să rămînă constant în atenţia cercetărilor noastre, cu atît mai mult cu cît descoperirile de la Histria din ultimele trei decenii au furnizat elemente incontestabile în favoarea ei. Ne referim în primul rînd la atestarea în cantităţi apreciabile a ceramicii autohtone în toate nivelurile de locuire de la Histria, chiar de la începutul epocii arhaice[130], la prezenţa înmormîntărilor indigene tumulare în necropola organizată a cetăţii[131] şi la reflexe ale cultelor locale în panteonul histrian, documentate prin vestigiile templului de marmură dedicat lui Theos Megas în secolul al III-lea î.e.n.[132].

În acelaşi timp, este demn de reţinut şi de promovat şi modul în care V. Pârvan a proiectat evoluţia societăţii daco-getice în istoria universală a antichităţii clasice, ca o concluzie majoră a studierii fenomenelor de interculturalitate: „Expediţiile regilor macedoneni, Filip [...] în 339, Alexandru apoi, în 335 [...], războaiele crîncene ale lui Lisimah [...] împotriva lui Dromihete [...] introduc pe carpato-danubieni în istoria greacă propriu-zisă. [...] Dacia face acum parte integrantă din lumea elenistică [...]. Prin politica regilor săi, ca şi prin dezvoltarea naturală a activităţii economice a oraşelor greceşti de la Pont, întreg ţinutul getic pînă în Carpaţii Moldovei şi ai Munteniei a intrat în curgerea evoluţiei culturale a elenismului încă din secolul al III-lea a. Chr."[133].

---

127 Idem, Dacia, 2, 1925, p. 203.

128 *La pénétration*, p. 33; cf. Dacia, 2, 1925, p. 203; *Getica*, p. 52; *Dacia*[4], p. 89; 91—92

129 S. Lambrino, *Décret d'Histria en l'honneur d'Agathoclès*, RevEtRoum, 5—6, Paris, 1960, p. 214—217; cf. idem, *Tomis cité gréco-gète*, în *Ovidiana*, Paris, 1958, p. 379—390; cf. R. Vulpe, *Una città di provincia al limite dell'Impero romano. Tomi al tempo di Ovidio*, Studi romani, 6, 1958, 6, p. 629—648 (în special p. 638).

130 Suzana Dimitriu, în *Histria*, I, 1954, p. 227—231; Em. Condurachi, *Histria*, I, p. 12—17; Suzana Dimitriu, Maria Coja, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 69—92; Maria Coja, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 99—117; eadem, Pontica, 3, 1970, p. 99—104; eadem, în *Actes du Ier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, II, Sofia, 1970, p. 335—351; Suzana Dimitriu, în *Histria*, II, 1966, p. 54—56; 127—128; eadem, SCIV, 21, 1970, 2, p. 229; P. Alexandrescu, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 212; idem, *Histria*, IV, p. 127—128.

131 P. Alexandrescu, Victoria Eftimie, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 143—164; P. Alexandrescu, în *Histria*, II, 1966, p. 133—194; Suzana Dimitriu, SCIV, 21, 1970, 2, p. 230—232.

132 G. Bordenache, D. M. Pippidi, BCH, 83, 1959, II, p. 455—465.

133 V. Pârvan, *Dacia*[1], p. 92—93; 101.

5.1. Dacă epoca de întrepătrundere a civilizațiilor getică și grecească a beneficiat, prin efortul lui V. Pârvan, de deschiderea de noi șantiere, de publicarea rapidă a unei mase de noi descoperiri arheologice și epigrafice și de exploatarea acestora în studii istorice care reprezintă temeiuri și direcții fertile încă și azi pentru cercetarea științifică, aprecieri similare se pot face și asupra contribuțiilor la cunoașterea epocii daco-romane, pînă în secolele tîrzii, cu adaosul că acestea au avut o amploare și o pondere încă mai mari în ansamblul operei sale.

În evoluția preocupărilor pentru epoca daco-romană se distinge net o primă etapă, marcată de studiile sale de început, privind fie organizarea provinciei Dacia, fie istoria și structura limesului dunărean al Dobrogei, în care realizează, în special prin ultimul studiu citat, operațiunea necesar de adunare și analiză critică a izvoarelor și de aducere la zi a cercetării românești în domeniu cu cîștigurile considerabile de informații, interpretare și metodologie atinse la nivel european la începutul secolului [134]. Este o etapă importantă de integrare a istoriei locale, provinciale, în ansamblul tot mai bine cunoscut al istoriei Imperiului roman, de imprimare a unei orientări științifice riguroase și de fixare de cadre și obiective pentru cercetările ample ce aveau să urmeze.

Tranziția către acestea s-a făcut prin valorificarea istorică superioară și dinamică a masei brute de informații epigrafice scoase în circulație în deceniile anterioare în Dobrogea sau în Dacia, studiul din 1911 privind centrul de la Tropaeum Traiani fixînd un prim element solid al reconstituirii complexe a istoriei provinciei în secolele Principatului, cu o insistență particulară asupra problemelor mediului rural și a urmăririi fenomenului de romanizare în secolele I—III e.n.

Lărgirea progresivă a cadrului acestei reconstituiri avea să fie adusă însă de programul activ al propriilor investigații asupra obiectivelor arheologice din epoca romană timpurie din Dobrogea, declanșată prin campaniile sistematice de la Ulmetum (1911—1914) [135], completate prin cercetarea în paralel a zonelor și a monumentelor de la Capidava, Carsium, Troesmis, Noviodunum, Rîmnicu de Jos, Acbunar, Pantelimonu de Jos, în 1912 [136]. Tot în acești ani au fost luate în considerare și mărturiile vieții daco-romane în Moldova, V. Pârvan insistînd asupra zonei de sud, centrată în jurul castrului de la Barboși și a marii așezări de la Șendreni, apărată de flota romană și de trupe de uscat și protejată de marele val Șerbești — Tulucești. A fost pusă în lumină și aici aceeași puternică romanizare a mediului rural, urmărindu-se apoi drumurile de pătrundere a civilizației romane în Moldova, drumuri care coincid cu vechile artere geto-grecești [137]. În aceeași perioadă se plasează și singurul moment de cercetări de teren directe asupra vestigiilor din Dacia Malvensis, în orașele Drobeta, Romula, în castrele de la Răcari, Racovița-Copăceni sau la Deasa (Desa) și Devesel, din care a publicat monumente inedite și a restituit variate aspecte de civilizație urbană, de administrație, organizare militară, culte [138].

---

[134] Cf. *supra*, nota 12.
[135] Cf. *supra*, nota 47.
[136] V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, ARMSI, 35, 1912—1913, p. 467—550.
[137] Idem, *Castrul de la Poiana*, p. 94—103.
[138] Idem, *Știri nouă din Dacia Malvensis*, ARMSI, 36, 1913—1914, p. 39—68.

Dobrogea însă a rămas teritoriul de predilecţie al activităţii lui V. Pârvan, cunoaşterea epocii romane timpurii marcînd importante progrese prin cercetările de mai scurtă durată de la Tomi [139] şi Callatis [140], dar mai ales prin cele de la Histria, singurele dealtfel cere au oferit şi unele descoperiri arheologice propriu-zise, *in situ*, pentru secolele I—III e.n. [141].

Prin loturile mari de monumente nou descoperite — în primul rînd epigrafice, dar şi arhitectonice, artistice, de cult —, prin adevăratele monografii istorico-arheologice realizate pentru Tropaeum, Ulmetum, Tomi, Callatis, Durostorum [142] şi, pînă la un punct, şi pentru Histria, tratările sintetice privind aşezările rurale [143] şi drumurile romane din Dobrogea [144], ca şi analizele istorice de ordin general referitoare la epoca romană timpurie publicate în lucrările din anii '20 [145] au constituit un progres considerabil pentru cunoaşterea istoriei epocii în discuţie, nu numai prin masa apreciabilă a informaţiei, dar mai ales prin valoarea încadrărilor şi interpretărilor istorice. Aproape toate aspectele istoriei provinciei în această epocă — de la viaţa socială, militară (limes, flotă, trupe, fortificaţii) pînă la „gîndurile despre viaţă şi moarte" — au beneficiat din partea lui V. Pârvan de contribuţii esenţiale.

Chiar dacă savantul nu a mai avut răgazul realizării unei sinteze istorice asupra epocii romane, contribuţiile sale au constituit baza pentru lucrările generale de acest fel ce s-au succedat pînă azi [146]. În această situaţie, o discuţie de detaliu, fie asupra fiecăruia din aporturile valoroase şi noi, fie asupra acelor aspecte — foarte puţine dealtfel — care au făcut în timp obiectul unor modificări sau rectificări, nu şi-ar găsi justificarea în paginile de faţă.

5.2. Considerăm însă necesar a insista în chip special asupra unui singur aspect, cu un loc dominant în opera savantului care a dorit să fie, înainte de toate, istoricul originilor poporului român. Este vorba despre urmărirea procesului de romanizare — finalitate superioară a întregii sale activităţi arheologice în domeniul epocii daco-romane, pe care a înţeles-o ca principală cale de suplinire a lipsei izvoarelor scrise. Această preocupare pentru procesul de romanizare era subordonată la rîndul ei scopului istoric major al cercetărilor sale, pe care l-am menţionat mai sus şi care consta în descifrarea istoriei românilor pînă la sfîrşitul mileniului I e.n., astfel încît atitudinea sa militantă împotriva teoriei tendenţioase a evacuării Daciei de către Aurelian, insistenţa cu care a documentat arheologic, epigrafic şi lingvistic romanizarea daco-geţilor şi vestigiile civiliza-

---

139 Idem, *Zidul cetăţii Tomi*, ARMSI, 37, 1914—1915, p. 415—450.

140 Idem, *Gerusia din Callatis*, ARMSI, 39, 1916—1919, p. 51—90.

141 Idem, *Raport provizoriu asupra primei campanii de săpături la Histria*, Analele Academiei. Dezbateri, 37, 1914—1915, p. 291—295 = *Scrieri*, p. 221—224; idem, *Campania a II-a de săpături la Histria*, ACMI, 1915 (1916) = *Scrieri*, p. 188—196.

142 Idem, *Municipium Aurelium Durostorum*, Rivista di filologia e di istruzione classica, n.s., 2, 1924, 3, p. 307—340.

143 *Ulmetum [I]*, p. 575—592.

144 *Ibidem; Cetatea Tropaeum*, p. 164.

145 Cf. notele 110 şi 122.

146 R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938; idem, în R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, Bucureşti, 1968; cf. adnotaţiile lui R. Vulpe la *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării* [2], Bucureşti, 1974 şi la *Dacia* [5], Bucureşti, 1971.

ției daco-romane pe tot cuprinsul țării urmăreau să argumenteze cît mai viguros persistența românilor și a strămoșilor lor pe pămîntul Daciei [147].

Fundamentînd teza continuității de o parte pe caracterul profund și persistent al procesului de romanizare — ale cărui începuturi le plasa cu circa trei secole mai devreme de cucerirea lui Traian [148], deci atunci cînd se constată arheologic pătrunderea negustorilor și a meșteșugurilor romani în Dacia — , iar de altă parte pe intensitatea și durata legăturilor acesteia cu provinciile romane vecine, încă dinainte de cucerire și mult după retragerea aureliană [149], V. Pârvan a formulat importanta concepție — care avea să fie preluată și de urmași — că poporul român s-a constituit ca moștenitor al întregii romanități orientale [150].

În această perspectivă de viziune istorică, chiar concentrarea prioritară a cercetărilor sale în Dobrogea a fost motivată prin faptul că aceasta a fost ,,întîia parte romană a Daciei'' [151], fiind deci implicată mai timpuriu în procesul de romanizare. Acesta, în concepția lui V. Pârvan, a avut aici particularitatea — comună cu alte provincii ale Imperiului — de a se fi datorat nu atît elementului militar, cît mai ales celui civil [152], reprezentat în primul rînd de agricultori, mulți de origine occidentală sau chiar italică [153] și pe care istoricul i-a surprins stabiliți și organizați, împreună cu tracii, în forme romane de viață, în *vici* și *territoria* și chiar în preajma orașelor grecești, contribuind la înflorirea unei vieți rurale de tip roman pe care V. Pârvan o considera temelia unei romanizări deopotrivă profunde și durabile [154].

Urmărind în mod evolutiv acest proces, istoricul a acordat o atenție particulară ponderii populației trace în Moesia Inferior atît înainte, cît și după integrarea ei în Imperiu, studierea onomasticii documentate prin inscripții conducînd la identificarea romanizării numelor trace și la înlocuirea lor treptată prin onomastica romană [155], chiar și in stînga Dunării, în zona din sudul Moldovei [156]. Pentru aceeași problemă a romanizării, trebuie remarcată și scrupulozitatea cu care V. Pârvan a relevat în inscripții aspectul popular al limbii latine, pe care o constată în plină evoluție spre formele romanice încă din secolul al III-lea e.n. [157].

6. Contribuțiile lui V. Pârvan la cunoașterea epocii romano-bizantine au fost decisive și se poate afirma că activității sale îi este datorată conturarea deplină a cercetării științifice a problematicii specifice acestei epoci importante a istoriei naționale.

---

[147] *Începuturile vieții romane* [2], p. 33–42.

[148] *Dacia* [4], București, 1967, p. 132–133; cf. *Începuturile vieții romane* [2], p. 39.

[149] *Ibidem*, p. 42.

[150] *Ibidem*, p. 41–42.

[151] *Ibidem*, p. 42–43.

[152] *Dacia* [4], p. 148–149.

[153] *Începuturile vieții romane*, p. 97–102; *I primordi*, p. 204–208.

[154] *Histria, IV*, nr. 24; *Histria, VII*, nr. 46; 49–53; 61; Dacia, 2, 1925, nr. 18; *Începuturile vieții romane* [2], p. 54–59; 78–85; 92–96; 103; *I primordi*, p. 198–203; Dacia [4], p. 142–150.

[155] *Histria, IV*, nr. 24; 30; 54; *Histria, VII*, nr. 39; 46; 49–53 59–61; Dacia, 2, 1925, nr. 6; 18; 26; 41; cf. *Începuturile vieții romane* [2], p. 74–75.

[156] *Castrul de la Poiana*, p. 103–106; *Începuturile vieții romane* [2], p. 76–77; 120.

[157] *Histria, IV*, nr. 45; 49; Dacia, 2, 1925, nr. 38.

Astfel, încă din 1906, în *Salsovia* — atunci cînd, pentru prima dată în istoriografia noastră, punea problema cercetării sistematice a limesului danubian —, a trasat prima imagine a evoluţiei istorice a provinciei în secolele tîrzii, insistînd asupra importanţei vitale în această epocă a sistemului defensiv al frontierei. Dacă această primă abordare a fost făcută precumpănitor pe baza analizei critice a surselor literare şi a integrării istoriei provinciei în istoria generală a epocii, lui V. Pârvan îi revine şi meritul de a fi introdus din plin în cîmpul cercetării datele săpăturilor arheologice. Graţie lui, importanta masă de documentaţii relative la incinta şi numeroasele monumente degajate anterior la Tropaeum Traiani au intrat în circulaţia ştiinţifică încă din 1911 şi, prin aceasta, importantul centru urban de aici a putut constitui primul element de referinţă pentru istoria vieţii urbane în epoca Dominatului în aceste ţinuturi.

Dacă, exceptînd inscripţiile, săpăturile de la Ulmetum nu au adus descoperiri consistente pentru epoca romană timpurie, în schimb au oferit prima cercetare riguros ştiinţifică, exemplară pentru epocă, a unei cetăţi tîrzii, cu observaţii foarte bogate şi precise asupra arhitecturii militare, asupra fazelor constructive, coroborate cu constatările de ordin stratigrafic asupra fazelor şi evoluţiei istorice în cursul secolului al VI-lea e.n.

După Ulmetum au urmat săpăturile asupra fortificaţiei romano-bizantine de la Tomi [158] şi cercetările îndelungate de la Histria, care au scos la lumină componente importante ale ultimelor orizonturi urbanistice : zidul de incintă, sistemul de valuri defensive, basilica din sud-estul oraşului, o basilică *extra muros*, variate construcţii [159]. Sînt de amintit, de asemenea, cercetările de teren efectuate la Barboşi — cu care ocazie a insistat asupra importanţei, pentru romanitatea nord-dunăreană, a capetelor de pod din stînga Dunării în secolele IV—VI e.n. [160] —, la Capidava, unde a încadrat corect cetatea din punctul de vedere a tipului fortificaţiei [161], cele de la Troesmis şi Noviodunum, pentru care au fost puse în lumină aspecte privind istoria lor militară tîrzie [162], săpăturile efectuate asupra monumentelor tîrzii din castelul de la Chiose-Aidin [163], din cetatea de la Dişi-Pudac [164], sau la catacombele din Constanţa [165].

Aspecte particulare sau probleme general-istorice ale epocii se regăsesc în diverse lucrări [166], o preocupare permanentă fiind rezervată aspectelor de continuitate, pentru care V. Pârvan a văzut un temei şi o dovadă şi în caracterul latin al terminologiei creştine de bază în limba română.

7.0. Există o latură a activităţii lui V. Pârvan mai puţin cunoscută şi, în consecinţă, mai puţin luată în consideraţie, deşi, dincolo de aspectul administrativ, ea a avut un mobil şi un conţinut ştiinţific cît se poate de autentic şi o importanţă certă pentru vestigiile antice ale ţării. Ne referim

---

[158] Cf. nota 139.
[159] Cf. nota 141.
[160] *Castrul de la Poiana*, p. 117.
[161] *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, p. 473—478.
[162] *Ibidem*, p. 491—509.
[163] *Corespondenţă şi acte*, p. 197—200.
[164] *Scrieri*, p. 199—201.
[165] *Ibidem*, p. 225.
[166] Cf. *op. cit.* la nota 10; *Durostorum*, p. 326—340; *Nuove considerazioni sul vescovato della Scizia Minore*, Atti della Pontificia Accademia romana di archeologia. Rendiconti, 2, 1924, p. 117—135.

la demersurile sale perseverente vizînd evidența și conservarea monumentelor, demersuri care au atacat întreaga complexitate de aspecte care și astăzi stă în atenția Legii pentru ocrotirea patrimoniului cultural național.

7.1. Unul dintre aceste aspecte este cel al protecției monumentelor arheologice, pentru care a militat atît în calitatea sa de director al Muzeului național de antichități, cît și ca membru al Academiei și, din 1911, ca membru al Comisiunii monumentelor istorice, organism în cadrul căruia a avut de înfruntat, în mod paradoxal am putea spune, o sumă de opoziții și dificultăți.

Preocupările sale în această direcție se pot surprinde din primii ani ai specializării post-universitare, cînd, cu prilejul unei recenzii, confrunta cu realizările și orientarea existentă pe plan european, situația critică de la noi, subliniind ineficiența Legii monumentelor istorice din 1893 în practica administrativă [167].

Demersurile oficiale pe care le-a întreprins pentru a asigura protecția patrimoniului arheologic național au fost deosebit de susținute, mergînd pînă la reclamarea — și, uneori, obținerea — creerii de rezervații arheologice. Astfel, în 1911, „încurajat de faptul că la Adamclissi [...] stricarea și înstrăinarea lucrurilor antice au încetat imediat ce statul a declarat proprietate a sa atît cuprinsul ruinelor, cît și locul împrejmuitor necesar săpăturilor și serviciului de pază”, cerea Ministerului Cultelor să ia și pentru Ulmetum „aceleași măsuri, adică declararea cuprinsului cetății și al locului împrejmuitor ca proprietate a statului” [168]. În același an semnala că pentru cercetarea arheologică a ruinelor de la Romula „ar trebui să se exproprieze o mare parte din vatra comunei” [169], iar în 1912, în raportul pentru conservarea castrului de la Drobeta, anunța că a „hotărît [...] o liberare prin expropriere nu numai a însuși castrului, ci a tuturor porțiunilor înconjurătoare din orașul antic”, anexînd și un plan al castrului și al rezervației [170]. În același an consemna într-un raport deteriorarea unor monumente antice de la Rîmnicu de Sus și de la Rîmnicu de Jos, de la Capidava, Carsium, Cius, Vadu și Histria, constatînd din nou că, în ciuda intervențiilor precedente, „autoritățile din Dobrogea nutresc față de aceste prețioase rămășițe ale trecutului cea mai culpabilă indiferență” [171]. În anul următor se adresa din nou Ministerului de resort în legătură cu „situația precară a antichităților din Dobrogea”, la care se referise „în repetate rînduri, cu diferite ocaziuni”, solicitînd „luarea unor măsuri pentru ocrotirea lor”, pentru care anexa și o „listă a localităților cu ruine de cetăți sau cu urme de vechi așezări” [172]. În 1914, prezentînd la Academie un *Memoriu asupra săpăturilor arheologice în România*, sublinia din nou carențele legislației din 1893 și insuficiența dezastruoasă a

---

[167] Recenzie la lucrarea lui G. Baldwin Brown, *The care of ancient monuments. An account of the legislative and other measures adopted in European countries for protecting monuments and objects and scenes of natural beauty, and for preserving the aspect of historical cities*, Cambridge, 1905, în Semănătorul 5, 1906, nr. 28 (9 iul.), p. 555—556, *apud* Al. Zub, *Biobibliografie*, nr. 328.

[168] V. Pârvan, *Corespondență și acte*, p. 109.

[169] *Ibidem*, p. 112—113.

[170] *Ibidem*, p. 142—143.

[171] *Ibidem*, p. 153.

[172] *Ibidem* p. 157; cf. Al. Zub, *Biobibliografie*, nr. 43.

măsurilor de protejare a vestigiilor antice din Oltenia şi Dobrogea [173] făcînd în acelaşi an intervenţii şi la Ministerul Cultelor pentru a se opri distrugerea cetăţilor de la Capidava, Topalu, Histria şi a aşezării de la Vadu şi propunînd alcătuirea unei liste a carierelor de piatră de interes istoric, pentru a se lua măsuri de conservare [174]. În 1915 a reuşit să obţină ca terenul pe care se descoperise o parte a incintei tomitane să fie trecut în „proprietatea Secţiei Constanţa a Muzeului de antichităţi" [175], iar în situaţii speciale, spre a feri ruinele de distrugere, a recomandat ca acestea să fie „astupate [cu pămînt] cu cea mai mare precauţie" [176]. În acelaşi an pleda pentru necesitatea măsurilor de conservare a monumentelor de la Mangalia [177], pentru ca în 1922 să publice acea patetică „amintitoare cîntare de dragoste" pentru vestigiile callatiene, pe care încercase în zadar să le salveze propunînd ca acestea să fie lăsate în afara zonei noii sistematizări urbane care se iniţiase după primul război: „Am spus puternicilor zilei, i-am rugat, să aşeze cocioabele contemporane ceva mai departe de sacrele ruine. E loc destul împrejur. Dar cu cine să te înţelegi?" Şi adăuga, descurajat: „Anticii vor dormi încă mult sub moloz. [...] În mormintele artei şi vieţii lor se vor coborî subsolurile măcelăriilor şi cîrciumilor moderne" [178].

Eforturile lui V. Pârvan pentru crearea de rezervaţii arheologice au mers pînă la a propune oficial, prin Ministerul Cultelor, în 1917, modificarea Anteproiectului de reformă a Constituţiei, cerînd ca aceasta „să prevadă (ca principii): a) Exproprierea particularilor de monumentele istorice de artă de pe terenurile lor [...]. b) Exceptarea de la parcelarea la ţărani a tuturor terenurilor publice şi particulare, care au pe ele resturi ori monumente istorice şi artistice", în scopul „apărării tuturor mărturiilor noastre trecute", de la cele preistorice la cele medievale [179].

În acelaşi sens a revenit doi ani mai tîrziu, propunînd în cadrul reformelor agrare exproprieri şi rezervaţii pentru vestigiile antice [180].

Realizările practice au fost, din păcate, mult în urma propunerilor făcute de V. Pârvan. Valoarea de principiu a acestora este însă incontestabilă, ele exprimînd direcţia justă în care trebuia orientată grija pentru patrimoniul cultural antic şi marcînd primele începuturi de această natură în ţara noastră. Dealtfel, cele cîteva succese pe care le-a obţinut — Ulmetum, Drobeta-Turnu Severin, Histria, Capidava şi, parţial, Tomi — au rămas pînă la al doilea război mondial singurele staţiuni antice care au beneficiat de regimul legal de rezervaţie arheologică efectivă.

7.2. În aceeaşi ordine de idei a grijii pentru ocrotirea vestigiilor istoriei naţionale s-au înscris şi repetatele demersuri ale lui V. Pârvan

---

173 V. Pârvan, Analele Academiei. Dezbateri, 36, 1913—1914, p. 150—152; cf. idem, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, ARMSI, 35, 1912—1913, p. 492, nota 1.

174 Idem, *Corespondenţă şi acte*, p. 161 şi Al. Zub, *op. cit.*, nr. 709.

175 Idem, *Raport asupra activităţii Muzeului naţional de antichităţi în cursul anului 1915 înaintat domnului Ministru al Instrucţiunii şi Cultelor de către directorul Muzeului*, Bucureşti, 1916, p. 29 = *Corespondenţă şi acte*, p. 197. Pentru măsuri de conservare a vestigiilor de lîngă Constanţa, cf. şi ACMI, 1914, p. 30—33, *apud* Al. Zub, *op. cit.*, nr. 49 şi 706.

176 V. Pârvan, *Corespondenţă şi acte*, p. 169.

177 AnuarComMonIst, 1915, p. 24, *apud* Al. Zub. *op. cit.*, nr. 713.

178 AnalDobr, 3, 1922, 3, p. 317—318 = *Scrieri*, p. 180—181.

179 *Corespondenţă şi acte*, p. 204—206.

180 I. Andrieşescu, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 2.

pentru a asigura paza cetăţilor mai importante — cu reuşite pentru Tropaeum Traiani, Ulmetum şi Histria[181] —, cît şi atragerea învăţătorilor locali în sprijinul acţiunii de apărare a ruinelor şi a patrimoniului arheologic mobil[182]. S-a adăugat circumspecţia cu care acorda — sau refuza ferm — autorizaţii pentru săpături arheologice celor care nu făceau parte din personalul calificat al Muzeului, militînd vehement împotriva ,,săpătorilor de comori'' din Oltenia sau din Dobrogea şi împotriva deturnării de obiecte antice către colecţiile particulare sau străine[183].

7.3. O altă latură esenţială a activităţii lui V. Pârvan legată de conservarea şi valorificarea monumentelor antice a fost aceea de înfiinţare de muzee locale. Avînd ca precedent muzeul creat de către G. Murnu la Adamclissi şi încurajînd iniţiativele locale de această natură, V. Pârvan a devenit el însuşi ctitor al unora dintre primele noastre muzee arheologice : al celui de la Constanţa — pe care l-a organizat în 1911 ca secţie a Muzeului naţional de antichităţi —, al muzeelor de la propriile lui şantiere de săpături Ulmetum şi Histria, cît şi al unui ,,serviciu de strîngere şi conservare a antichităţilor'' la Mangalia, nucleu al viitorului muzeu[184].

Dincolo de aceste realizări locale, concepţia sa asupra necesităţii organizării sistematice la scară naţională a unei reţele de muzee de arheologie se exprimă încă din 1915, prin propunerea sa pentru ,,Regulamentul de funcţionare a muzeelor regionale'' [185].

Desigur, cel mai mult i-a stat în atenţie Muzeul naţional de antichităţi, pe care, de la situaţia existentă în timpul lui Gr. Tocilescu, a reuşit să-l dezvolte treptat, solicitînd în repetate rînduri, în calitate de director, dotarea cu un local propriu, cu un buget corespunzător şi cu personal calificat atît pentru organizarea depozitelor, cît şi pentru efectuarea de săpături arheologice[186]. V. Pârvan a reuşit ca, în lipsa unui Institut de arheologie, să pună în sarcina Muzeului naţional de antichităţi răspunderea efectivă pentru întreaga activitate arheologică, asigurîndu-i rolul de prim executant şi îndrumător cu drept de control al cercetărilor de teren din întreaga ţară. Pe temeiul roadelor a peste un deceniu de eforturi, putea afirma în 1923 : ,,Muzeul naţional de arheologie are un caracter propriu, bine definit, de *instituţie de cercetări şi studii*, reprezentînd *Direcţiunea* generală a săpăturilor în România'' [187].

8. Nu vom insista asupra meritului lui V. Pârvan de a fi creat primele noastre publicaţii ştiinţifice de istorie veche şi arheologie, deoarece este îndeobşte cunoscut. Vom aminti numai faptul că şi această preocupare a fost înscrisă de timpuriu în programul său pentru orientarea ştiinţifică a cercetării din ţara noastră, întrucît în 1906 afirma necesitatea acută ca în viitor cercetările istorice să nu mai fie publicate doar în reviste

---

181 V. Pârvan. *Corespondenţă şi acte*, p. 122—123 ; 153 :
182 *Ibidem*, p. 128.
183 *Ibidem*, p. 112—113 ; 120—121 ; 131 ; 140 ; 162—163.
184 *Loc. cit.* la nota 175 ; *Corespondenţă şi acte*, p. 186 ; 235.
185 *Loc. cit.* la nota 177, p. 35—36 ; I. Andrieşescu, *loc. cit.*, p. 2.
186 Al. Zub, *Biobibliografie*, p. XLVII, L, LXXIII.
187 V. Pârvan, *Corespondenţă şi acte*, p. 247.

enciclopedice („Convorbiri literare") sau în presa cotidiană, ci, asemenea ştiinţelor pozitive, să beneficieze şi ele de reviste de specialitate, cu un program clar şi o ţinută ştiinţifică [188].

Mai puţin cunoscut este proiectul din 1918 pentru publicarea, de către Secţia istorică a Academiei, a unui Buletin arheologic, periodic pe care, din preocuparea pentru posibilitatea de circulaţie pe plan internaţional a realizărilor cercetării româneşti, V. Pârvan îl preconiza în limba franceză: „astfel încît rezultatele descoperirilor făcute de ştiinţa română să nu mai fie aduse la cunoştinţa Apusului numai pe căi laterale, ori prin învăţaţi străini, adesea nespecialişti în materie", argumenta V. Pârvan în adresa către Academie [189]. Ar fi trebuit să se intituleze *Bulletin Daco-Romain* potrivit conceptului manuscris de la Institutul de arheologie, care cuprinde şi indicaţii asupra structurii — prevăzute în patru secţiuni —, şi asupra sumarului provizoriu al primului număr, prevăzut pentru 1919. *Bulletin Daco-Romain* nu a ajuns însă să vadă lumina tiparului, dar credem că el trebuie considerat un anteproiect pentru prima publicaţie periodică românească de istorie veche şi arheologie pe care tenacitatea lui V. Pârvan avea să reuşească să o creeze cîţiva ani mai tîrziu: *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie* (1, 1924), periodic care şi astăzi, în noua serie, continuă să ne reprezinte pe plan internaţional cu un prestigiu a cărui primă strălucire o datorăm întemeietorului său.

Puţin mai devreme, în 1923, V. Pârvan izbutise să publice primul număr al anuarului Şcolii Române din Roma, *Ephemeris Dacoromana*, pentru a-i adăuga, cu începere de la al treilea număr, *Diplomatarium Italicum*, ambele periodice suscitînd în scurta lor existenţă admiraţia specialiştilor străini pentru ţinuta lor ştiinţifică.

Aceste trei periodice de specialitate sînt expresia saltului real realizat în acest domeniu faţă de situaţia din 1906, cînd V. Pârvan publica *Salsovia* în „Convorbiri literare".

9.1. Crearea cadrelor instituţionale necesare dezvoltării cercetării istorice a constituit încă una dintre preocupările majore ale lui V. Pârvan.

Astfel, pe lingă faptul că, alături de N. Iorga şi G. Murgoci, se numără între fondatorii Institutului de studii sud-est europene — creat în 1913 şi inaugurat în anul următor — şi pe lîngă demersurile întreprinse în 1925, împreună cu N. Iorga, pentru crearea unui Institut de bizantinologie [190], V. Pârvan a contribuit la crearea învăţămîntului superior în limba română la Cluj, elaborînd *Proiectul* de organizare a Universităţii naţionale a Daciei Superioare [191] şi la constituirea Institutului de antichităţi clasice din Cluj, al cărui prim director a şi fost [192]. În sfîrşit, tot în colaborare cu N. Iorga, a devenit unul din ctitorii şcolilor române de la Paris şi Roma de specializare postuniversitară, fiind autorul Regulamentului de funcţionare al acestora şi, din 1921, devenind director al Şcolii din Roma [193]. Într-un răstimp foarte scurt, a asigurat acesteia

[188] Viaţa românească, 1, 1906, nr. 10 (dec.), p. 590—595, *apud* Al. Zub, *op. cit.*, nr. 330.
[189] *Corespondenţă şi acte*, p. 209.
[190] Al. Zub, *op. cit.*, nr. 689—693; 1 757 — — 1 762; p. LXXVIII.
[191] *Corespondenţă şi acte*, p. 159—172.
[192] Al. Zub, *op. cit.*, nr. 725.
[193] *Ibidem*, p. LXIII; LXV; nr. 694—96.

nu numai condiții materiale de funcționare și o bibliotecă adecvată, dar i-a cîștigat un prestigiu pe care specialiștii străini îl considerau vrednic de acela al celor mai vechi instituții similare existente atunci.

9.2. Una din aspirațiile de căpetenie ale lui V. Pârvan — și cea dintîi pe plan instituțional — a constituit-o însă înființarea unui Institut național de arheologie. Așa cum am menționat mai sus, activitatea sa în această direcție datează chiar de la începutul carierei sale universitare, cînd a reorganizat seminarul de istorie antică și epigrafie. Deși, de-a lungul anilor, reușise să suplinească în bună parte absența unui institut prin activitatea muzeului, în 1921, într-o amplă analiză asupra problemelor generale ale arheologiei în România în care sublinia diferitele carențe ale acesteia, ajungea la încheierea necesității trecerii la o organizare efectivă și complexă, al cărei prim element necesar apare a fi fost, în concepția sa, „un institut arheologic"; obiectivele acestuia erau definite în modul cel mai complex, prin „săpături, cercetări pe teren, statistici și descrieri de monumente și colecții, hărți arheologice, planuri topografice, arhive fotografice și diferite serii de publicații" [194].

În 1925, eforturile sale stăruitoare par a fi fost aproape de reușită, deoarece dactilograma care ne-a păstrat varianta definitivă a unui *Proiect de lege pentru înființarea Institutului arheologic al României* prevedea inițial ca acesta să înceapă a funcționa la 1 ianuarie 1926, dată corectată ulterior prin anul 1927 [195]. În acest proiect, institutul, care avea a fi subordonat Ministerului Cultelor și Artelor, își are scopul definit prin „cercetarea științifică a trecutului nostru preistoric și protoistoric, dacoroman și greco-roman, romano-barbar și vechi bizantin, pînă la cca. 1000 p. Chr., în special prin explorarea resturilor arheologice pe cale de săpături" [196], articolul următor precizînd că „Scopul Institutului are a fi urmărit pe următoarele căi: A. Ridicarea treptată a hărții arheologice a țării. B. Organizarea de călătorii și săpături arheologice. C. Supravegherea tuturor săpăturilor [...]. D. Editarea de publicații arheologice. E. Organizarea de misiuni și burse în străinătate pentru studiile în legătură cu scopul Institutului" [197].

În ciuda necesității reale a acestui institut și deși V. Pârvan îi definise obiectivele într-un mod atît de modern, încît corespunde chiar exigențelor zilelor noastre; cu toate că părea atît de aproape de atingerea scopului, încît redactase și un proiect pentru „Bugetul pe anii 1926 și 1927", cît și o schiță pentru localul și pentru schema personalului acestui institut [198], acest important proiect de lege a fost lăsat să aștepte. În consecință, în prefața — datată în aprilie, 1927 — la Dacia, 1, V. Pârvan

---

[194] V. Pârvan, *Probleme de arheologie în România*, Transilvania, 52, 1921, nr. 1—2,4—14 = *Scrieri*, p. 241—247; cf. p. 242.

[195] *Scrieri*, p. 630—632, cu nota lui Al. Zub la p. 632.

[196] *Ibidem*, p. 630.

[197] *Ibidem*, p. 630.

[198] Al. Zub, *Biobliografie*, nr. 731; 732.

trebuia să scrie : ,,Acest periodic anual este organul unui institut care încă nu există. Am avut ocazia să propun, cu vreo douăzeci de ani în urmă, organizarea unui serviciu de săpături sistematic şi, de atunci, am revenit în repetate rînduri asupra problemei. Dar avanproiectele pentru crearea unui ,,Institut arheologic român'' redactate de mine în atenţia titularilor succesivi ai Ministerului Instrucţiunii sau ai Ministerului Artelor n-au putut fi, pînă azi, transformate în text de lege. Să sperăm că viitorul ne va fi mai favorabil''.

10. În actualul Institut de arheologie care, cuprinzînd Muzeul naţional de antichităţi ca pe o secţie a sa, a fost înfiinţat acum un sfert de secol şi la trei decenii de la moartea savantului care l-a dorit atît de fierbinte, se cuvine să rămînă vii cuvintele lui I. Andrieşescu despre ,,locul care îi revine [lui V. Pârvan] între fondatori, ca recunoştinţă pentru opera sa şi pentru realizările sale în vremuri extrem de dure, cît şi cu titlu de omagiu pentru speranţele lui dezamăgite şi pentru nobilele sale visuri''[199]. Este un loc pe care V. Pârvan şi-l merită cu prisosinţă, prin faptul că a inaugurat în ţara noastră cercetarea ştiinţifică sistematică a istoriei antice, contribuind substanţial şi exemplar prin propriile sale studii la cunoaşterea raporturilor dintre civilizaţia geto-dacică şi cele mediteraneene clasice, în perspectiva descifrării originii şi continuităţii poporului român şi a rolului său istoric în Europa de sud-est, creînd concomitent în istoriografia noastră bazele moderne ale arheologiei, ale epigrafiei şi ale criticii izvoarelor literare şi formînd în plus o echipă de specialişti, publicaţiile şi cadrul organizatoric necesar progresului cercetării ştiinţifice a antichităţilor naţionale.

[199] Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 7.

COLOCVIUL X

În cadrul Institutului de arheologie din București, în fiecare an, prin grija Secției orînduirii comunei primitive, începînd din anul 1972, în primele zile ale lunii decembrie se organizează cîte un colocviu cu participarea a numeroși specialiști din întreaga țară.

În anul 1981, lucrările manifestării științifice amintite, devenită tradițională, s-au desfășurat între 3 și 5 decembrie, în sala bibliotecii Institutului de arheologie. Tema a fost: *„Evoluția comunităților din epoca neolitică de pe teritoriul României"*.

La lucrări au luat parte cercetători și muzeografi din următoarele centre de activitate arheologică de pe tot cuprinsul țării: București (Institutul de arheologie, Muzeul de istorie al R. S. România și C.C.E.S.), Iași, Cluj-Napoca, Constanța, Tulcea, Focșani, Galați, Vaslui, Piatra Neamț, Suceava, Satu Mare, Carei, Oradea, Reșița, Hunedoara, Craiova, Cîmpulung Muscel, Alexandria, Giurgiu, Oltenița și Călărași.

În raportul introductiv „Probleme privind neoliticul României", Eugen Comșa s-a referit la stadiul cercetărilor și la diferite probleme care trebuie studiate cu mai multă atenție.

Într-un alt raport, prezentat de Silvia Marinescu-Bîlcu, s-au analizat amănunțit problemele privind originile și evoluția neoliticului și eneoliticului din Moldova.

S-au aprofundat diversele păreri referitoare la neolitizarea ținuturilor din estul României. Nu poate fi nici o îndoială că procesul a fost provocat și desăvîrșit de comunități Criș pătrunse dinspre Transilvania. Ele s-au răspîndit pe tot întinsul Moldovei pînă dincolo de Prut. S-au analizat și raporturile comunităților din neoliticul timpuriu din Moldova cu cele din regiunile vecine spre est, sud și vest. În acest context autoarea nu este de acord cu ipoteza că în nord-estul Moldovei ar putea exista unele așezări ale purtătorilor culturii Bugo-nistriene. Se cuvine evidențiată concluzia că formarea culturii Cucuteni-Tripolie, cu ceramică pictată s-a desfășurat pe baze locale în sud-vestul Moldovei și în sud-estul Transilvaniei, de unde apoi, pe calea „roirii" treptate, cu timpul acele comunități au ajuns pînă la Niprul mijlociu.

Aceeași cercetătoare în colaborare cu specialiști (Alexandra Bolomey, Marin Cârciumaru și Adrian Muraru) din alte domenii înrudite (paleofauna, palinologia și geologia) a realizat un studiu pluridisciplinar, deosebit de util—este un exemplu demn de urmat — privind aspecte ecologice și economice ale stațiunii cucuteniene de la Drăgușeni din nordul Moldovei.

O descoperire ieșită din comun, importantă, a fost făcută de Marin Nica (Craiova) și prezentată în cadrul Colocviului. Cercetătorul amintit, studiind prin săpături una din cele mai vechi așezări neolitice cunoscute pînă acum din Oltenia, lîngă satul Grădinile, aflată într-o zonă de sol umed, alături de o serie de vase de lut ars, cu decor pictat, a scos la lumină un vas neolitic lucrat din lemn, păstrat întreg pînă în zilele noastre. Vasul se aseamănă în privința formei și decorului în relief cu vasele obișnuite de lut ars din perioada dată. Tot acolo el a mai găsit și alte cîteva funduri de vase de lemn. Este prima descoperire de acest fel din sud-estul Europei.

În alte expuneri s-au prezentat date remarcabile despre două complexe de caracter magico-religios, descoperite în anul 1981, considerate a fi sanctuare: unul dintr-o așezare de la Parța, jud. Timiș, găsit în cuprinsul unei construcții. Este vorba de un fel de altar, cu soclu masiv, pe care fusese înălțată o figură antropomorfă mare de lut ars (comunicare Gh. Lazarovici și Zoia Kalmar, Cluj-Napoca); al doilea a fost descoperit la Poduri, jud. Neamț (comunicare Dan Monah și Gh. Dumitroaia, P. Neamț). În interiorul unei construcții de suprafață, într-un vas mare de lut, se aflau numeroase figurine de lut ars, înfățișînd adulți și copii, fiecare din ele avînd cîte un scăunel de lut ars. Rezultatele analizei tehnologice făcute asupra figurinelor de la Poduri au fost expuse în comunicarea Lindei Ellis (S.U.A.).

În cîteva comunicări s-au aprofundat și sintetizat, prezentîndu-se stadiul actual al cercetărilor, probleme ale neoliticului timpuriu și mijlociu din diferite provincii sau zone. Din această categorie fac parte comunicările: „Problema protoneoliticului și geneza neoliticului timpuriu în zona Porților de Fier" (Gh. Lazarovici, Cluj-Napoca); „Neoliticul timpuriu din Oltenia" (Marin Nica, Craiova); „Cu privire la relațiile dintre cultura Varna și cultura Gumelnița" (M. Simon); „Probleme privind începutul culturii Hamangia" (P. Hasotti, Constanța); „Probleme privind neoliticul din sud-estul Moldovei" (Ion T. Dragomir, Galați); „Probleme ale neoliticului timpuriu din nordul Moldovei" (N. Ursulescu, Suceava); „Contribuție în legătură cu tipologia statutelor Starčevo-Criș de pe teritoriul României" (Rodica Iancu).

S C I V A, tomul 33, nr. 3, București, iulie—septembrie 1982, p. 337—341

Probleme privind reprezentarea graviditătii pe figurinele neolitice din zona Dunării de Jos şi Mijlocii au fost studiate de Corneliu N. Mateescu şi dr. Ioan Voinescu. Tot Corneliu N. Mateescu, în colaborare cu ing. Gh. Gîţă, a făcut diferite analize pentru a preciza compoziţia materiei albe cu care se incrusta ceramica din faza Vădastra II, din aşezarea de la Vădastra.

Alte probleme interesante au fost studiate şi aprofundate în comunicările: „O aşezare neolitică la Zlaşti, jud. Hunedoara" (Tiberiu Mariş, Hunedoara); „Descoperiri recente din epoca neolitică în jud. Hunedoara" (Fl. Draşovean, Tib. Mariş şi Mihai Rotea, Hunedoara); „Descoperiri inedite în Ţara Haţegului" (Zoia Kalmar, Cluj-Napoca); „Aşezarea de tip tell de la Cerătu" (Doina Galbenu); „Descoperiri neolitice recente din jud. Teleorman" (Ion Spiru, Alexandria); „O figurină de tip Bolintineanu de la Piscu Crăsani" (Marian Neagu, Călăraşi); „Cercetări arheologice în aşezarea neolitică de la Carcaliu, jud. Tulcea „(Elena Lăzurcă, Tulcea); „Probleme ale culturii Cucuteni-Ariuşd din Transilvania în lumina săpăturilor de la Malnaş" (Attila Laszlo, Iaşi); „Consideraţii privind aşezările eneolitice de la Cuptoare şi Slatina-Timiş, jud. Caraş-Severin" (Adriana Oprinescu, Reşiţa); „Un aspect mai puţin cunoscut în cadrul ceramicii pictate din nord-vestul României" (Doina Ignat, Oradea).

Activitatea arheologică de salvare de pe marile şantiere a fost oglindită prin comunicările: „Cercetări neolitice pe valea Mostiştei: Vlădiceasca" (Done Şerbănescu, Olteniţa) şi „Rezultatele săpăturilor din tellul de la Şeinoiu" (Mihai Simon).

Unele date despre riturile funerare din epoca neolitică au fost prezentate în comunicările: „Un mormînt neolitic de la Zimnicea" (Alexandrina Alexandrescu) şi „Ritualul funerar în necropola neolitică descoperită la Dridu, jud. Ialomiţa" (Viorica Mihai, Giurgiu).

În cursul celor trei zile cît au durat lucrările Colocviului, la sfîrşitul fiecărei şedinţe de dimineaţă şi de după amiază au avut loc discuţii cu privire la comunicările prezentate. Cu acelaşi prilej s-a făcut un rodnic schimb de idei. Cercetătorii cu mai multă experienţă au dat sfaturi celor mai tineri, îndemnîndu-i să efectueze şi cercetări în anumite zone mai puţin studiate de arheologi, aşa fel ca să dispară şi ultimele pete albe de pe harta neoliticului ţării. De asemenea, este neapărată nevoie să fie aprofundate diversele probleme importante privind activitatea economică din epoca dată, ca şi punerea în aplicare a unor metode noi, pentru ca astfel să ajungem la cunoaşterea amănunţită a istoriei epocii neolitice de la primele începuturi pînă la sfîrşitul ei frămîntat.

La fiecare şedinţă au participat cîte 30—40 de specialişti. Lucrările şi discuţiile s-au desfăşurat într-o atmosferă colegială.

Eugen Comşa

DEZBATEREA ŞTIINŢIFICĂ

de la Băile Herculane, 26—29 noiembrie 1981

Între 26 şi 29 noiembrie 1981 s-au desfăşurat la Băile Herculane, sub egida Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice şi a Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste, lucrările dezbaterii pe tema: SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLELE VIII—XIII; UNITATE, CONTINUITATE, PROGRES, la care au participat cercetători din institutele de specialitate şi din alte unităţi de profil din ţară. Dezbaterea a avut drept scop principal discutarea problemelor majore ale istoriei poporului român din secolele VIII—XIII în lumina sarcinilor istoriografiei româneşti în domeniul cercetării trecutului nostru istoric, de a scoate la iveală adevărul istoric în această privinţă, printr-o argumentare temeinică, ştiinţific fundamentată.

Cele trei zile de dezbateri constructive, purtate în spiritul dialecticii materialiste, rezultatele importante obţinute cu acest prilej au demonstrat necesitatea şi utilitatea unei asemenea reuniuni ştiinţifice pentru soluţionarea unor probleme controversate, pentru depistarea lacunelor de cercetare şi pentru orientarea viitoarelor cercetări spre studierea problemelor majore ale istoriei poporului român în decursul secolelor VIII—XIII, inclusiv problema raporturilor românilor cu alte populaţii care s-au stabilit în vremea amintită pe teritoriul ţării noastre.

O atenţie deosebită a fost acordată, mai întîi, discutării primelor izvoare scrise referitoare la societatea românească de la cumpăna dintre cele două milenii ale e.n. În acest context, reanalizîndu-se primele izvoare care se referă la români, s-a adus în discuţie menţionarea Daciei în cronica anglo-saxonă redactată în timpul lui Alfred cel Mare (871—899), în contextul statelor europene din acea vreme. Este util de precizat că cronicarul lui Alfred cel Mare aminteşte de existenţa, în acelaşi timp, ca unităţi geografice şi politice separate, atît a Daciei, cît şi a statului bulgar, exprimînd, deci, realitatea geo-politică de la finele secolului al IX-lea. Această realitate este confirmată, dealtfel, de menţiunea din cea mai veche cronică turcă, recent pusă în circuitul ştiinţific, referitoare la poporul român în a doua jumătate a secolului al IX-lea. În această vreme, cînd ungurii sălăşluiau încă în stepele nord pontice, cumanii din părţile Volgăi trimit emisari la ruşi, maghiari şi români cerîndu-le să li se supună şi să le plătească tribut. Atitudinea acestor popoare, printre care şi a românilor, este fermă, ele refuzînd supunerea şi plata tributului, fapt care presupune existenţa unor organisme politice temeinice, în măsură să ia o asemenea hotărîre.

Tot cu acest prilej, pornindu-se de la textul cronicarului bizantin Skilitzes (secolul al XI-lea), s-a mai remarcat un fapt pe baza căruia se poate explica raritatea şi chiar lipsa unor izvoare scrise despre prezenţa românilor la nordul Dunării pînă în secolul al IX-lea. În preambulul capitolului referitor la evenimentele din anul 1048, scriitorul bizantin arată limpede că nu va vorbi în cronica sa despre uzi, deoarece ei nici n-au invadat Imperiul bizantin, nici n-au ieşit din teritoriul lor, că, deci, n-au întreprins nimic care să merite a fi consemnaţi de istorie. Această optică a cronicarului bizantin, care este, de fapt, şi a celorlalţi scriitori şi cronicari ai vremii, explică de ce populaţia daco-romană şi romanizată de pe teritoriul României, populaţie sedentară care-şi ducea în tăcere viaţa ei paşnică de secole, n-a intrat în conul de lumină al istoriei scrise, decît tîrziu cînd procesul de organizare social-economică, şi mai cu seamă politică, atinsese o nouă treaptă în evoluţia sa, în măsură să o propulseze pe coordonatele vremii.

Un consens unanim a căpătat în dezbaterea de la Băile Herculane caracterul unitar al culturii materiale şi spirituale a poporului român la cumpăna dintre cele două milenii ale e.n. Discuţiile au impus opinia ca, începînd din secolul al VIII-lea, cultura materială şi spirituală din cadrul societăţii româneşti să fie denumită generic cultură sau civilizaţie veche românească, urmînd ca diferitele variante zonale să-şi păstreze identitatea în cadrul studiilor analitice de specialitate. S-a remarcat, totodată, că la pătrunderea ungurilor în Transilvania, componentele fundamentale ale acestei civilizaţii româneşti erau pe deplin cristalizate; că această sinteză culturală veche românească s-a constituit pe baza fondului cultural

străvechi daco-roman şi romanic din epocile anterioare cu contribuţia importantă a civilizaţiei bizantine, precum şi cu unele receptări din cultura materială şi spirituală a acelor populaţii care s-au stabilit temporar pe teritoriul locuit de români şi au convieţuit cu aceştia în spaţiul carpato-danubiano-pontic. Un rol important în cursul acestui proces a revenit creştinismului care, după secolul al IV-lea, s-a răspîndit larg în rîndurile populaţiei romanice, reprezentînd un veritabil liant între componentele principale ale civilizaţiei româneşti. Este adevărat că, în ceea ce priveşte procesul creştinării populaţiei de pe teritoriul României, persistă încă serioase dificultăţi în explicarea ritului incineraţiei pe teritoriul locuit de români şi chiar în sînul unor comunităţi autohtone din secolele VIII—X, probleme care vor trebui cercetate mai stăruitor în perioada următoare.

În baza realităţilor prezentate în discuţii, în urma cercetărilor din ultima vreme mai ales, s-a relevat faptul că societatea românească din secolele VIII—XI şi după aceea se caracteriza prin prezenţa unor structuri social-economice şi politice temeinic constituite, conferind acesteia atribute de puternică stabilitate, incompatibile cu nomadismul şi anunţînd o nouă epocă în istoria poporului român.

Cercetările arheologice au demonstrat că nu există aşezare omenească investigată care să nu prezinte bogate şi variate vestigii ale practicării agriculturii (brăzdare şi cuţite de plug din fier, coase, seceri, sape etc., cum sînt de pildă marile depozite de la Dragosloveni şi Budeşti, jud. Vrancea, Grumezoaia, jud. Vaslui, Bîrlogu, jud. Argeş, Radovanu, jud. Călăraşi şi altele), ale valorificării bogăţiilor miniere (cuptoare de redus minereul de fier de la Şirna şi Bucov, jud. Prahova, Dăbîca, jud. Cluj, Bîrlad, Hlincea-Iaşi, Dridu, jud. Ialomiţa etc.), a prelucrării acestor materii prime în cadrul atelierelor meşteşugăreşti. Toate acestea confirmă nu numai stabilitatea deplină a populaţiei româneşti, dar şi progresele sale pe linia unor perfecţionări tehnice certe.

Dezbaterea a evidenţiat importante şi semnificative rezultate obţinute şi în problema organizării politice şi a evoluţiei acesteia pe teritoriul României în secolele VIII—XIII. Atît referatele prezentate, cît şi discuţiile purtate pe tema amintită au evidenţiat faptul că societatea românească de la cumpăna dintre cele două milenii ale e.n., cu o structură social-economică caracteristică noii epoci, cunoaşte forme de organizare politică superioare celor de pe timpul uniunilor de obşti din epoca precedentă. Pe baza ştirilor scrise (cronica lui Anonymus, inscripţiile de pe unele pietre comemorative sau obiecte de metal preţios), precum şi pe baza unor rezultate ale cercetării arheologice, s-au înregistrat unele progrese şi în efortul de a se defini caracterul organismelor politice documentate în secolele IX—XI pe teritoriul României. Analizîndu-se funcţiile (interne şi externe) ale acestor formaţiuni politice, conţinutul lor instituţional (funcţia militară, aparatul de ordine, fixarea limitelor teritoriale — frontiere — ale acestor organisme, prezenţa sediilor politico-administrative marcate prin construirea fortificaţiilor, principiul succesiunii la conducerea acestor formaţiuni) s-a căzut de acord că înjghebările politice din secolele IX—X (ţări, voievodate) conduse de Menumorut, Glad, Gelu, precum şi formaţiunile politice de la est de Carpaţi din acea vreme, reprezentate prin acele concentrări demografice evidenţiate în această vreme, reprezintă organisme politice de caracter statal care prefaţează pe cele din perioada următoare.

Un mare pas înainte s-a făcut şi în ceea ce priveşte cunoaşterea societăţii româneşti din secolele XII—XIII, pe baza rezultatelor obţinute în principal prin cercetările arheologice de la Dridu-Fierbinţi, jud Ialomiţa şi Vornicenii Mari jud. Suceava. Aşezările şi necropolele din secolele XII—XIII descoperite aici demonstrează prezenţa în continuare a populaţiei româneşti în zonele respective, populaţie organizată în cadrul unor formaţiuni politice consemnate de unele izvoare scrise (cronica rimată a lui Ottocar de Styria, din 1307—1308).

Secolul al XIII-lea şi începutul secolului următor marchează o nouă etapă în evoluţia procesului de organizare statală pe teritoriul României. Este epoca voievodatelor şi ţărilor lui Seneslau, Litovoi, a „ţării romînilor" din nordul Moldovei, a „ţărilor" Făgăraşului, Haţegului, Maramureşului etc., realizate printr-un proces de continuă unificare teritorială a formaţiunilor precedente, prin înţelegere sau chiar prin forţă, de maturizare a funcţiilor şi atribuţiilor acestora la nivelul provinciilor istorice româneşti, cu tendinţe de autonomizare. Se ajunge, astfel, la statele feudale româneşti de la mijlocul secolului al XIV-lea, de-sine-stătătoare, care reprezintă etapa finală a unui îndelungat proces de organizare politică a comunităţilor de viaţă de pe teritoriul României, de la forme simple de organizare social-politică de tipul uniunilor de obşti, la statele feudale de-sine-stătătoare de la mijlocul secolului al XIV-lea.

După cum s-a remarcat în cursul dezbaterilor, sînt încă necesare, în continuare, cercetări pentru cunoașterea mai aprofundată a secolelor XII—XIII, a componentelor majore ale civilizației românești din această vreme, marcată de impactul ultimului val de populații nomade.

În final, s-a subliniat faptul că dezbaterea de la Băile Herculane, prin rezultatele obținute consemnate mai sus, infirmă categoric afirmațiile unor istorici străini referitoare la caracterul nomad al poporului român la cumpăna dintre cele două milenii, la incapacitatea acestuia de a se organiza politic. Din contră, s-a demonstrat cu temeinicie caracterul unitar al civilizației românești, stabilitatea și statornicia poporului nostru pe aceste meleaguri, puterea și capacitatea politică a societății românești de organizare în organisme statale de caracter feudal.

Ștefan Olteanu

Hortensia Dumitrescu

1901—1982

Ne-a părăsit în zorii zilei de 19 aprilie după o lungă şi grea suferinţă Hortensia Dumitrescu. Prin încetarea ei din viaţă arheologia românească pierde nu numai pe una dintre primele două femei arheolog din ţara noastră, ci şi pe una dintre cele mai temeinice cunoscătoare şi cercetătoare ale epocii neo-eneolitice de pe teritoriul României.

Pasionată de istorie încă din anii de liceu, Hortensia Dumitrescu s-a înscris în toamna anului 1921 la Secţia de istorie şi geografie a Facultăţii de filosofie şi litere a Universităţii din Bucureşti, fiind una dintre studentele fruntaşe ale seriei sale. Audiind cu asiduitate cursurile profesorilor D. Onciul, N. Iorga, V. Pârvan, S. Mehedinţi, Demostene Russo şi P. Cancel, ea a fost cucerită din primele luni de cursurile şi seminariile lui V. Pârvan. După o lucrare de proseminar, din anul I, foarte apreciată de profesor, despre „*Prefectul Praetoriului din Roma, Sejanus*", şi-a îndreptat atenţia în special spre istoria antică, iar în următorii ani, cînd V. Pârvan a ţinut şi unele cursuri de preistorie, s-a preocupat şi de această specialitate, fiind şi ea (ca şi alţii dintre colegii ei) cucerită de studiul preistoriei, la descifrarea tainelor căreia va contribui ulterior în mare măsură. În anii studenţiei a audiat dealtfel şi unele dintre cursurile lui Ion Andrieşescu, pe atunci tînăr conferenţiar universitar.

Începutul carierei de arheolog pe teren l-a făcut în vara anului 1925, cînd V. Pârvan a inaugurat prima amplă campanie de săpături arheologice în cîmpia Munteniei. A participat astfel, ca membră a colectivului condus de V. Cristescu, la săpăturile din așezările neo-eneolitice de la Boian, conducînd mai apoi un sondaj de cercetare stratigrafică în tell-ul de la Fundeanca-Chiselet, unde a identificat două niveluri aparținînd culturii Gumelnița. Rezultatele obținute cu această ocazie au constituit și obiectul primei sale lucrări științifice publicate.

În urma unui strălucit examen susținut în ianuarie 1926, în fața comisiei compusă din V. Pârvan, G. Murnu și S. Mehedinți, a fost proclamată licențiată *magna cum laude* în istorie și geografie. Magistrul său V. Pârvan i-a atribuit totodată și „Premiul Amintirii'', creat de el în memoria soției sale și decernat, numai de cîteva ori, celor mai buni studenți ai săi. În vara aceluiași an, a fost recomandată de V. Pârvan ca membră a Școlii române din Roma și tot atunci s-a căsătorit cu colegul său Vladimir Dumitrescu, plecînd amîndoi în toamnă la Roma, nu însă înainte de a întreprinde împreună săpături în trei importante așezări ale culturii Cucuteni —Drăgușeni, Ruginoasa și Bonțești —, lucrările de la Ruginoasa fiind conduse chiar de ea, iar rezultatele lor constituind ulterior obiectul unui valoros studiu publicat în Dacia, III—IV.

Potrivit indicațiilor profesorului V. Pârvan, directorul Școlii române din Roma, Hortensia Dumitrescu a studiat acolo problemele *Epocii bronzului din Picenum*, lucrare publicată ulterior în anuarul Școlii din Roma, „Ephemeris Dacoromana'', și susținută în 1930 ca teză de doctorat la Facultatea de filosofie și litere a Universității din București. Titlul de doctor în istorie îl obține cu elogii și mențiunea maximă, *magna cum laude*.

Funcționînd ca asistentă suplinitoare la Muzeul național de antichități între 1924—1926, a fost numită asistentă titulară la 1 ianuarie 1928 și apoi, pe baza activității științifice din cadrul Muzeului, înaintată șef de lucrări. În paralel, încă din toamna anului 1928, a predat și în învățămîntul secundar, iar în primăvara lui 1929 și-a trecut și examenul de capacitate în geografie și drept, fiind clasificată a doua pe țară.

A continuat să rămînă și la catedră pînă în 1948 și multe din fostele eleve evocă cu nostalgie orele de clasă petrecute în compania profesoarei lor.

Neîntrerupîndu-și activitatea de cercetare arheologică, în anul 1929 întreprinde săpăturile de la Horodiștea (în fostul județ Dorohoi), dezvelind parțial resturile unei așezări care a devenit ulterior așezarea eponimă a culturii Horodiștea. În 1942 a executat săpături în fostul sat Văleni (actual cartier transbistrițean al orașului Piatra Neamț), într-o așezare deosebit de importantă, cu locuiri suprapuse (Precucuteni și Cucuteni), iar în anul următor face unele sondaje în așezarea eneolitică de la Bălănești (jud. Buzău).

În anul 1944, în timp ce Muzeul se afla evacuat la Deva, a cercetat prin săpături așezarea de la Tăuălaș (în marginea orașului Deva), identificînd două straturi aparținînd aspectului Turdaș al culturii Vinča-Turdaș. Studiul redactat în ultimii ani asupra complexelor probleme ridicate de

rezultatele acestei săpături sperăm că va putea vedea lumina tiparului, el reprezentînd o valoroasă contribuţie la cunoaşterea culturii Vinča-Turdaş din Transilvania.

În vara anului 1945 a întreprins săpături în cunoscuta aşezare eneolitică de la Sălcuţa (în fapt Piscu Cornişorului), iar în 1946 a sondat aşezarea-tell gumelniţeană de la Zîmbreasca, jud. Teleorman, din păcate aproape total distrusă de căutătorii de lut şi de comori, după săpăturile nesistematice din secolul trecut. În vara lui 1948 a făcut parte din colectivul care a reluat săpăturile din importanta aşezare getică de la Zimnicea.

Odată cu încorporarea Muzeului naţional de antichităţi la Institutul de istorie al Academiei, Hortensia Dumitrescu a condus unul dintre sectoarele Muzeului, iar în anii 1951—1952 a îndeplinit şi funcţia de director-adjunct al Muzeului. După transformarea Muzeului naţional de antichităţi în Institutul de arheologie al Academiei, a fost numită şefă a sectorului neolitic din cadrul Secţiei comunei primitive, funcţie deţinută pînă la data pensionării sale, în anul 1962.

Între timp a făcut parte din colectivul care în anii 1949—1950 a efectuat săpăturile exhaustive de la Hăbăşeşti. Activitatea sa pe acest şantier s-a concretizat prin redactarea unor capitole pentru volumul monografic *Hăbăşeşti*. Prin decernarea Premiului de Stat în 1955 volumului *Hăbăşeşti*, a fost şi ea onorată cu această însemnată distincţie.

Odată cu reluarea în 1951 a săpăturilor arheologice din aşezarea de la Traian, i s-a încredinţat responsabilitatea acestui şantier şi, din 1952, a condus în chip paralel lucrările în cele două aşezări preistorice de aici — Dealul Fîntînilor şi Dealul Viei—, în prima dezvelindu-se (pînă în 1961) cîteva mii de metri pătraţi, iar a doua fiind cercetată aproape în întregime. Materialele descoperite în a doua dintre aceste aşezări au determinat-o să o atribuie, în mod just, culturii Precucuteni (şi nu culturii Boian, cum socoteau la acea vreme majoritatea cercetătorilor). Pe baza aceloraşi materiale şi a unei analize de o rară acribie a definit componentele principale şi pe cele secundare care stau la baza culturii Precucuteni, toate enunţurile sale rămînînd valabile şi fiind confirmate nu numai de descoperirile ulterioare, ci şi de adoptarea concluziilor ei (ce-i drept după mai bine de douăzeci de ani), chiar de către cei mai perseverenţi adepţi ai unor opinii contrare. Este credem prinosul suprem ce poate fi adus unui cercetător, iar Hortensia Dumitrescu este unul dintre rarii arheologi ce şi-au văzut confirmate mai toate ipotezele emise.

Bucurîndu-se de un prestigiu internaţional de excepţie, în vara anului 1957 a fost invitată să participe, alături de alţi colegi români, la săpături arheologice în U.R.S.S. şi a lucrat în aşezările de la Lukaşevka şi Floreşti, din R. S. S. Moldovenească, în cadrul colectivului condus de Tatiana Passek, de care o lega o veche şi statornică prietenie.

Paralel cu ultimii ani ai săpăturilor de la Traian, a lucrat şi în colectivul care a dezvelit în întregime aşezarea de la Tîrpeşti, iar din 1962 pînă în 1968 a luat parte activă la campaniile întreprinse în aşezarea de pe Ostrovelul de la Căscioarele, publicînd şi două excelente studii asupra uneia dintre cele mai preţioase descoperiri făcute în stratul fazei Gumelniţa A2 de aici — o splendidă machetă de lut ars a unui sanctuar eneolitic. Dealtfel a mai participat la campaniile de săpături făcînd parte din colectivele de la Topile (1969) şi Drăguşeni (1970—1972).

Multe dintre comunicările sale științifice din cadrul Institutului de arheologie au tratat probleme de un deosebit interes științific, fiind apoi publicate în revistele noastre de specialitate. Și după pensionare s-a preocupat în continuare de viața științifică a institutului, onorînd cu prezența ei toate comunicările de preistorie, precum și toate reuniunile anuale organizate de principalele muzee de istorie din țară. Echilibratele și substanțialele sale luări de cuvînt au contribuit adesea la deslușirea problemelor în discuție. Și nu de puține ori cu calm, căldură și umor fin potolea spiritele noastre prinse în jocul ideilor și controverselor.

De-a lungul anilor a întreprins și numeroase călătorii de studii la muzeele de arheologie și istorie din multe țări europene, adunîndu-și un bogat material documentar pentru studiile pe care le pregătea, participînd și la unele congrese internaționale de preistorie (Londra, 1932; Belgrad, 1971), de antropologie (Moscova, 1964) și de istorie (Varșovia, 1933).

Pe de altă parte, păstrînd din timpul anilor de studenție un viu interes și pentru istoria greco-romană, consecință firească a formării ei în preajma lui Vasile Pârvan, a fost timp de peste două decenii membră a „Societății de studii clasice din România", participînd cu regularitate la ședințele de comunicări, nelipsind nici de la adunările anuale din diferite centre universitare din țară și participînd la unele dintre congresele internaționale din străinătate ale Asociației EIRENE — la Plovdiv, Budapesta, Brno.

Încă din 1965 i s-a recunoscut și titlul de doctor docent, fiind singura femeie arheolog din România care a deținut acest înalt titlu științific.

Pasionată de cercetarea arheologică, muncind cu metoda și migala care o caracterizau atît pe șantier, cît și la masa de lucru, mult regretata noastră colegă și-a îndeplinit cu prisosință și adeseori în pofida vicisitudinilor toate îndatoririle impuse de rigorile meseriei noastre. Iar dacă ceilalți membri ai colectivului de la Traian vor putea duce la bun sfîrșit redactarea și publicarea monografică a celor două așezări de aici, acest lucru va fi posibil în primul rînd datorită observațiilor minuțioase din carnetele sale de săpături, rapoartelor sale preliminare, celor cîteva articole publicate privind unele dintre descoperirile mai importante și unui manuscris rămas neterminat.

Unele dintre contribuțiile sale științifice, axate în marea lor majoritate pe problemele neo-eneoliticului din România, dar încadrate riguros în contextul preistoriei universale, pe care o cunoștea în cele mai mici detalii, constituie lucrări de bază în acest domeniu.

Din lista lor — publicată mai jos — reamintim aici studiul său asupra originii culturii Precucuteni și le remarcăm pe cele două despre mormintele rituale de la Traian-Dealul Fîntînilor, precum și studiul privind legăturile dintre complexul cultural Cucuteni-Tripolie și culturile eneolitice vecine, în lumina utilizării pandantivelor de aur — opere bine cunoscute și citate frecvent în țară și străinătate, unele dintre ele punînd și rezolvînd aspectele vieții spirituale ale populațiilor eneolitice care au trăit pe actualul teritoriu al țării noastre.

La capătul a aproape 50 de ani de activitate științifică, Hortensia Dumitrescu a lăsat o operă temeinică, frumos și clar scrisă, și orice cercetător care-și îndreaptă atenția spre studierea epocii neo-eneolitice de

pe teritoriul României sau din sud-estul Europei găseşte în elaboratele ei studii nu numai acurateţă şi probitate ştiinţifică, dar şi exemple metodologice demne de a fi urmate.

Moartea Hortensiei Dumitrescu, om de vastă cultură şi înaltă ţinută morală, lasă în sufletele şi gîndurile noastre goluri greu de completat, rărind în acelaşi timp şi mai mult rîndurile arheologilor români de după primul război mondial, din generaţia elevilor lui Vasile Pârvan, neuitatul creator al şcolii române de arheologie preistorică şi protoistorică.

Arheologi fiind, ştim cît de greu este pămîntul şi îi dorim totuşi aceleia care cu o vorbă bună ne-a alungat deseori de pe frunţi nori furtunoşi

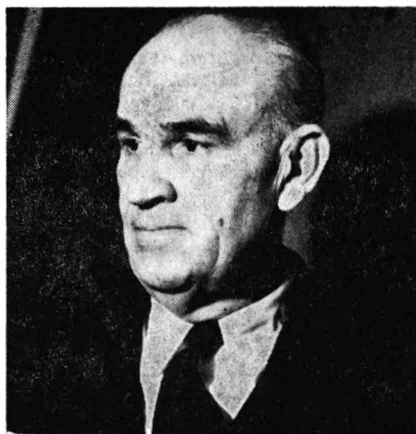
Sit tibi terra levis!

Silvia Marinescu-Bilcu

BIBLIOGRAFIE

1. *La station préhistorique de Ruginoasa*, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 56—87.
2. *Rapport sur les sondages de Grădiştea — Fundeanca*, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 150—157.
3. *L'età del bronzo nel Piceno*, ED, 5, Bucureşti, 1932, p. 198—330.
4. Recenzia lucrării lui N. Makarenko, *La civilisation des Scythes et Hallstatt* (ESA, 5, 1930), Istros, 1, 1934, 1, p. 132—134.
5. Recenzia lucrării lui A. M. Tallgren, *Études Archéologiques sur la Russie Orientale durant l'ancien âge du fer* (ESA, 7, 1932), Istros, 1, 1934, 2, p. 318—319.
6. Recenzia lucrării lui Fr. Hančar, *Die Nadelformen des prähistorischen Kaukasgebietes. Typologysche Untersuchung mit besonderer Berücksichtigung der Kaukasischen Nadeln in Wiener Völkerkundemuseum* (ESA, 7, 1932), Istros, 1, 1934, 2, p. 319—323.
7. *La céramique de la station préhistorique de Horodiştea*, în *În memoria lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1934, p. 112—120.
8. *Objets inédits du dépôt en bronze de Şpălnaca, au Musée National des Antiquités de Bucarest*, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 195—224.
9. *Quelques objets en bronze des collections du Musée National des Antiquités*, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 133—144.
10. *Raport asupra cercetărilor şi săpăturilor din jud. Buzău*, în *Raport de activitate al M.N. A., pe anii 1942—1943*, Bucureşti, 1944, p. 48—50.
11. *La station préhistorique de Horodiştea sur le Pruth*, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 127—163.
12. *Cercetări arheologice la Văleni (jud. Neamţ)*, SCIV, 1, 1950, 1, p. 19—51.
13. *Şantierul Traian* (în colaborare), SCIV, 3, 1952, p. 121—140.
14. *Şantierul Traian* (în colaborare), SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 45—68.
15. *Şantierul arheologic Traian (r. Buhuşi, reg. Bacău)*, SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 35—67.
16. *O descoperire în legătură cu ritul de înmormîntare în cuprinsul culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 399—430.
17. *Uneltele de producţie; Plastica; Diferite obiecte*, capitole în *Hăbăşeşti, Monografie arheologică*, Bucureşti, 1954, p. 224—273; 422—434; 456—476.
18. *Afinităţi între cultura „Trichterbecher" şi cultura „Cucuteni-Tripolie"*, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 913—923.
19. *Şantierul arheologic Traian (1954)*, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 459—478.
20. *Contribuţii la problema originii culturii Precucuteni*, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 53—74.
21. *Şantierul arheologic Traian*, Materiale, 3, 1957, p. 115—127.
22. *Découvertes concernant un rite funeraire magique dans l'aire de la civilisation de la céramique peinte du type Cucuteni-Tripolje*, Dacia, N. S., 1, 1957, p. 73—96.
23. *Din activitatea arheologilor iugoslavi* (în colaborare cu Vladimir Dumitrescu), SCIV, 7, 1956, 1—4, p. 365—372.
24. *Cronologia preistorică a Cehoslovaciei* (în colaborare cu C. S. Nicolăescu Plopşor) SCIV, 9, 1958, 2, p. 381—400.

25. *Deux nouvelles tombes cucuténiennes à rite magique découvertes à Traian*, Dacia, N. S., 2, 1958, p. 407—424.
26. *Şantierul arheologic Traian*, Materiale, 5, 1959, p. 189—201.
27. *Săpăturile de la Traian-Dealul Fîntînilor* (în colaborare cu Vladimir Dumitrescu), Materiale, 6, 1959, p. 157—178.
28. *Antropomorfnie izobrajeniia na sosudah Traian*, Dacia, N. S., 4, 1960, p. 31—52.
29. *K probleme proishojdenia docucutenskoi kulturî*, MIA Chişinău, 1960, p. 33—45.
30. *Şantierul arheologic Traian*, Materiale, 7, 1961, p. 91—105.
31. *Connections between the Cucuteni-Tripolie cultural complex and the Neighbouring eneolithic cultures in the light of the utilization of golden pendants*, Dacia, N. S., 5, 1961, p. 69—94.
32. *Recenzie* la vol. „Arheologhiceskii sbornik", 1, Epoha Kamnia, 1, 1959, SCIV, 9, 1961, 2, p. 447—449.
33. *Activitatea şantierului arheologic Traian* (în colaborare cu Vladimir Dumitrescu), Materiale, 8, 1962, p. 245—260.
34 a. *Cîteva probleme legate de cultura Petreşti*, SCIV, 17, 1966, 3, p. 433—444.
34 b. *Quelques données relatives à culture de Petreşti de Transylvanie*, ActaMuz Praga, 20, 1966, p. 33—41.
35. *Horodiştea*, Manuel Encyclopédique de Préhistoire et Protohistoire Européennes, 1, Praga, 1966, p. 503.
36. *Un modèle de sanctuaire découvert dans la station énéolithique de Căscioarele*, Dacia, N. S. 12, 1968, p. 381—394.
37. *Şantierul arheologic Traian* (în colaborare cu Vladimir Dumitrescu), Materiale, 9, 1970, p. 39—58.
38. *Sur une nouvelle interprétation du modèle de sanctuaire de Căscioarele*, Dacia, N. S., 18, 1973, p. 311—316.
39. *Două vase de o formă deosebită descoperite în aşezarea de la Traian-Dealul Viei*, MemAntiq, 4—5, 1972—1973 (1976), p. 47—53.

DUMITRU TUDOR

1908—1982

La 30 ianuarie 1982 s-a stins din viaţă profesorul universitar, doctor docent Dumitru Tudor. Fiu al meleagurilor mehedinţene, născut la 20 mai 1908 la Seliştea, com. Izverna, a urmat cursurile liceale la Turnu Severin şi Satu Mare, după care a fost student al Facultăţii de litere şi filozofie din Bucureşti pe care a absolvit-o în 1930. Tînăr deosebit de înzestrat, studios şi modest, format la şcoala lui Scarlat Lambrino, I. Andrieşescu, I. Murnu, N. Iorga, Simion Mehedinţi şi C. C. Giurescu, şi-a început de timpuriu cariera ştiinţifică, în paralel cu cea didactică, şi le-a consacrat întreaga sa existenţă.

Profesor de liceu la Bucureşti şi Caracal, D. Tudor este între 1933 şi 1935 bursier al Şcolii române din Roma, unde îşi redactează teza de doctorat *I Cavaleri danubiani*, pe care o va susţine cu strălucire la Bucureşti în 1936. Apreciat profesor şi director de liceu la Cîmpulung Muscel şi la „Mihai Viteazul" în Bucureşti, în paralel şef de lucrări la Muzeul naţional de antichităţi, desfăşoară o intensă activitate de cercetare ştiinţifică deschizînd şantierul de săpături arheologice de la Sucidava (1936) şi publicînd, între altele, *Monumente inedite din Romula* (1940) şi *Oltenia romană* (1942), distinse ambele cu premiul „Vasile Pârvan" al Academiei Române.

Ajuns la maturitatea mijloacelor sale, D. Tudor este numit profesor universitar la Facultatea de istorie şi geografie din Iaşi (1947—1953), unde conduce şi Muzeul de antichităţi, ca apoi să treacă la Facultatea de istorie din Bucureşti (1953—1974), devenind, după pensionare, profesor consultant, calitate în care şi-a continuat cu aceeaşi sîrguinţă şi neabătută energie atît activitatea didactică, cît şi pe cea de cercetare. Cu mijloace de

expresie sobre, cu o erudiţie caldă şi zîmbitoare, bazată pe studierea amănunţită a subiectelor tratate, lecţiile profesorului nostru, fie că se desfăşurau de la catedră sau pe teren, pe şantierele arheologice, atrăgeau şi dinamizau, îndemnau la căutări personale şi la concretizarea lor. „Scrieţi, băieţi numai să scrieţi", obişnuia să ne spună.

La ora bilanţului, în clipa cînd condeiul său a încetat să mai scrie, chiar dacă multe pagini vor apărea postum, între ele numărîndu-se o monumentală *Enciclopedia civilizaţiei romane*, realizată în colaborare şi pe care dorea aşa de mult să poată să o vadă tipărită, apare limpede că profesorul D. Tudor a fost un om al datoriei realizată exemplar. A cultivat ştiinţa istorică în toată complexitatea ei, fie ea istorie naţională sau universală, atent la scrierile antice, a înţeles să le completeze mereu prin săpături arheologice şi prin cercetarea unor izvoare de mare varietate: ştampile de amforă, grafitti, dipintti, inscripţii în piatră, monumente sculpturale, monede, ceramică etc. Revenind în 1954—1955 la Histria, unde-şi făcuse dealtfel ucenicia ca student, reia în 1956 săpăturile de la Sucidava, altă staţiune pilot a arheologiei româneşti, pe care le-a condus pînă la sfîrşitul vieţii, redeschide şantierele de la Cioroiu Nou (1959), Romula (1965), Slăveni şi conduce investigaţiile de la Stolniceni, Sîmbotin, Arutela, Cătune şi altele, axîndu-şi cercetarea în principal pe Oltenia, ceea ce a dus şi la apariţia a încă trei ediţii din *Oltenia romană* (1958, 1968, 1978), mereu aduse la zi. Parte din aceste săpături fuseseră prefigurate de seria *Castra Daciae Inferioris*, care punea la dispoziţia cercetării rezultatele investigaţiilor lui Gr. G. Tocilescu şi Pamfil Polonic rămase inedite, ele integrîndu-se într-un plan de anvergură în realizarea căruia profesorul avea alături pe mulţi din foştii săi elevi pe care-i considera colaboratori şi prieteni, cu o mărinimie ce-i era caracteristică.

Dinamic şi cu o riguroasă disciplină a scrisului, D. Tudor ne-a lăsat o operă ştiinţifică monumentală. Fără să neglijăm cele peste 5 000 de note bibliografice inserate în *Fasti Archaeologici*, spre marele folos al erudiţiei internaţionale, pusă în situaţia de a cunoaşte permanent eforturile arheologice din România, fără să uităm articolele de popularizare şi în imposibilitatea de a furniza o listă completă a studiilor, articolelor de specialitate şi a rapoartelor de săpături pe care le-a publicat cu regularitate timp de o viaţă (vezi G. Popilian, SCIVA, 29, 1979, 2, p. 157—164; C. Preda, Dacia, N. S., 23, 1979, p. 349—353), ne vom mulţumi să mai reamintim aici cîteva din cărţile sale.

În 1957 apăreau *Istoria sclavajului în Dacia romană* şi *Răscoale şi atacuri barbare în Dacia romană (secolele II—III e.n.)*; în 1965 *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, la Bruxelles în colecţia Latomus; în 1968 *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*; în 1969—1971 cele trei volume din *Mari căpitani ai lumii antice*; în 1970 *Pericles*; în 1972 *Femei vestite din lumea antică*, carte tradusă în Italia; în 1974 *Les ponts romains du Bas-Danube* şi *Cetatea Sucidava*; în 1974—1975 cele trei volume din *Figuri de împăraţi romani* şi tot în 1975 *Arheologia romană*, opere care, adresate specialiştilor sau marelui public, de obicei însă cititorilor îndeobşte, fac cinste şcolii arheologice şi istorice româneşti. Urmărirea perseverentă a studiului monumentelor Cavalerilor danubieni a îmbogăţit erudiţia mondială cu o operă de mare valoare *Corpus monumentorum religionis Equitum Danuviorum*, Leyden, 1969 şi 1976. Să nu uităm nici

colaborările sale la *Istoria României*, vol. I (1960) și la ediția total înnoită acum în pregătire și la *Dicționarul de istorie veche a României* (1977), coordonat de D. M. Pippidi.

Poate că din strădania de istoric a profesorului D. Tudor anumite date și fapte vor deveni cu timpul bunuri comune ale științei românești și unele au și început să devină, cum ar fi de exemplu rolul jucat în dăinuirea populației geto-dacice romanizate de revenirea imperiului roman tîrziu și bizantin la nordul Dunării (secolele IV—VI). Altele se vor uita poate cu timpul. Va rămîne însă mereu vie în mintea noastră prodigioasa sa activitate și operă scrisă, lărgimea cîmpului său de cercetare, respectul său profund pentru mărturia cea mai neînsemnată aparent, împletit cu strădania de a lăsa monumente consolidate și restaurate urmașilor, Sucidava fiind în acest sens o însemnată realizare, dragostea și devotamentul său pentru istoria României.

Luîndu-și locul bine meritat printre „oamenii care au fost" ai acestui pămînt, cel care a fost profesorul Dumitru Tudor, arheolog pasionat și dascăl de mare merit, deschizător de drumuri și autor al unei opere științifice prodigioase, lasă un imens gol între slujitorii zeiței Klio, chiar dacă pe parcursul exemplarei sale cariere s-a străduit prin toate mijloacele să contribuie la formarea unor succesori de cît mai bună calitate. Să încercăm, toți cei care l-am stimat și l-am iubit, învățînd din marea lecție care a fost viața sa, să nu-i dezmințim încrederea pe care ne-a acordat-o de la primii noștri pași pe drumul cercetării și să nu-i dezamăgim speranțele în marele viitor al arheologiei românești.

Gh. Poenaru Bordea

COMPLETARE BIBLIOGRAFICĂ

1. *Trupele din castrul de la Slăveni pe Olt*, SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 13—22.
2. *Gr. G. Tocilescu și arheologia Olteniei*, SCIVA, 27, 1976, 4, 573—580.
3. *În legătură cu războiul lui Filip Arabul împotriva carpilor*. Pontica, 9, 1976, p. 89—97.
4. *Deux dieux thraco-phrygiens à Drobeta*, in *Hommage Vermasseren*, Leiden, 1977, p. 1 269—1280.
5. *Diploma militară romană descoperită în castrul de la Slăveni pe Olt*, Drobeta, 1978, p. 30—32.
6. *Reprezentare a Cavalerilor danubieni descoperită la Aquae (Cioroiu Nou, județul Dolj)*, Drobeta, 1978, p. 47—49.
7. *Comunicări epigrafice VIII*, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 303—310.
8. *Sur la carrière de C. Arrius Antoninus*, RRH, 18, 1979, 2, p. 237—243.
9. *Biserica paleocreștină de la Slăveni-Olt*, SCIVA, 30, 1979, 3, p. 453—458.
10. *Scurtă istorie a Daciei*, București, 1979, 119 p.
11. *Le rôle défensif du camp romain de Slăveni sur le Limes Alutanus en Dacie Inférieure*, in *Studien zu den Militärgränzen Roms*, Bonn, 1979, p. 388—403.
12. *Ouverture „officielle" de la dernière guerre entre Trajan et Décébale*, Dacia, N. S., 23, 1979, p. 93—114.
13. *În legătură cu cariera lui C. Arrius Antoninus*, Pontica, 12, 1979, p. 121—127.
14. *Versuri stoice din Romula Malva și Roma*, Drobeta, 1980, p. 9—15.
15. *Rame de plumb pentru oglinzi din Sucidava*, Drobeta, 1980, p. 73—76.
16. *Un fragment epigrafic de la Romula Malva din secolul al IV-lea e.n.*, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 143—147.
17. *Șantierul arheologic Sucidava-Corabia*, Materiale și cercetări arheologice (a XIV-a sesiune anuală de rapoarte), Tulcea, 1980, p. 357—363 (în colaborare cu O. Toropu, C. Tătulea, M. Nica).
18. *Comunicări epigrafice* IX, SCIVA, 32, 1981, 3, p. 423—436.
19. *Comunicări epigrafice* X, Pontica, 13, 1980, p. 241—253.
20. *Enciclopedia civilizației romane*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1982.

J. W. HAYES, *A Supplement to Late Roman Pottery*. The British School at Rome, Londra, 1980 (XII p. + p. 479—554).

Notam în 1973[1] apariţia la Londra în 1972 a volumului lui J. W. Hayes *Late Roman Pottery* (mai jos *LRP)* sub egida Şcolii Britanice din Roma, remarcîndu-l ca pe un foarte bun instrument de lucru pentru ceramica fină romană tîrzie din spaţiul mediteranean. Reamintesc aici că accentul principal în sistematizarea prezentată de autor cădea pe zona Mediteranei răsăritene, materialul din săpăturile din Agora Atenei constituind sursa cea mai importantă pentru perioada cuprinsă între mijlocul sec. III şi sfîrşitul sec. V, acelaşi material reprezentînd o bază utilă şi pentru sec. VI, la care se adăugau materialele mai timpurii publicate de N. Lamboglia pentru vest, iar din sec. VI—VII descoperirile de la Antiohia publicate de Waagé, o serie de repere cronologice fiind oferite de unele descoperiri din Siria, Egipt, Istanbul, Grecia şi Köln, precum şi de colecţiile unor muzee. Concluziile autorului privind datarea şi chiar tipologia — observam atunci încheind nota — sînt susceptibile de îmbunătăţiri, scopul mărturisit al lucrării fiind acela de a pregăti un cadru tipologic pentru studii viitoare.

Însuşi J. W. Hayes consideră în 1980 că lucrarea sa din 1972, elaborată in 1968—69, a marcat încheierea fazei iniţiale a studiului ceramicii fine romane tîrzii din spaţiul mediteranean, începută de Lamboglia şi Waagé (p. 479). Deja lucrările lui J. W. Salomonson (1968 şi 1969) sau seria *Ostia* I—IV nu putuseră fi utilizate complet de autor, între timp adăugîndu-se şi alte studii sau culegeri. Între acestea, menţionăm de la noi ceramica romană tîrzie cu decor ştampilat descoperită la edificiul roman cu mozaic din *Tomis*[2], folosită şi citată acum de autor, unele categorii ceramice din Oltenia, necunoscute însă lui Hayes[3], ca şi exemplarele numeroase din cetatea *Tropaeum Traiani*[4], ultimele publicate însă abia în momentul elaborării suplementului. O bibliografie selectivă lămureşte dealtfel de la bun început asupra lucrărilor nou apărute şi utilizate de autor (p. VII—XI).

Creşterea cantitativă substanţială a contribuit, cum era şi de aşteptat, la o serie de ameliorări calitative, nu atît de multe însă la cîte autorul însuşi s-ar fi aşteptat, înlesnite şi de unele studii teoretice, spre exemplu problemele actuale privind *terra sigillata chiara* (mai departe TS) : Italia sau Africa?[5], sau „de la Setif la Conimbriga, trecînd prin Orient"[6] şi, în fine, discuţia de la Conimbriga din 1975[7], unde a participat cea mai mare parte dintre protagonişti (p. 480). Chiar şi după aceste acumulări, sec. V continuă să pună probleme[8], în timp ce mijlocul sec. III şi perioada iustinianeică timpurie sînt mai bine documentate (p. 481).

Seria tipologică „African Red Slip Ware" (mai departe notată ARS) iese cea mai îmbogăţită prin suplementul la care mă refer (p. 484—523), apărînd cu acest prilej unele modificări importante la datările propuse în *LRP*. Astfel, perioada exportului masiv către Italia şi provinciile apusene (TS chiara A) nu va fi început mai drevreme de Hadrian, iar unele variante simple mai tîrzii (8B, 9B) vor

[1] Al. Barnea, SCIV, 24, 1973, 3, p. 551.

[2] Gh. Papuc, Pontica, 6, 1973, p. 153—192, căruia mă bucur să-i fi semnalat la timp catalogul lui J. W. Hayes pentru prelucrarea materialului ceramic mai de mult descoperit la Constanţa; M. Munteanu, Gh. Papuc, Pontica, 9, 1976, p. 147—154.

[3] Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976.

[4] *Tropaeum Traiani. Cetatea*, I, Bucureşti, 1979, cap. *Ceramica şi descoperiri mărunte*, alcătuit de Ioana Bogdan Cătăniciu împreună cu subsemnatul (p. 177—226).

[5] N. Lamboglia, Antichità Altoadriatiche, 5, Udine, 1974, p. 119—131.

[6] P.-A. Février, în vol. Conimbriga, 15, 1976, p. 63—72.

[7] Apărută în versiune imprimată în Conimbriga, 16, 1975, p. 5—182, sub titlul *À propos des céramiques de Conimbriga*.

[8] Unele dintre ele atinse de autor în *Roman Pottery Studies*, în *Britain and Beyond : Papers presented to John Gillam*, Oxford, 1977, p. 279—287 ; asupra aceleiaşi problematici îşi îndreaptă atenţia şi cercetarea românească în ultimii ani. De reţinut, deci, cadrul cu mult mai general decît s-ar părea al dificultăţilor sec. V, a căror judecare, dacă e limitată regional (chiar arbitrar uneori), poate conduce la concluzii false.

fi continuat pînă în primele două decade ale sec. III (p. 514—15). O altă reordonare a datărilor intervine și în ultima parte a sec. IV și în sec. V, mai cu seamă în seriile de produse din zona Cartaginei (p. 515 și urm.); rămîn totuși incomplete cunoștințele noastre privind evoluția produselor din sec. V, noile propuneri neputînd fi luate încă decît ca ipoteze de lucru. În sfîrșit, unele categorii (forma 109) pot fi datate acum după Hayes ceva mai tîrziu, adică cca 610/20—680/700 (p. 516—17). În privința centrelor de producție, LR"B" provine din zona Cartaginei, ca și ceramica de bucătărie fără slip (p. 517—19). Autorul se oprește și la ceea ce el numește „conexiuni artistice", ca de pildă influența produselor de argintărie asupra formelor de vase ARS din sec. IV, exemplele extinzîndu-se și pentru sec. V, prin comparație cu unele vase de metal contemporane; astfel de conexiuni între obiecte romane tîrzii de metal, sticlă și ceramică au atras dealtfel mai mult atenția în ultimii ani și altor cercetători (p. 519—21)[9].

Schema distribuției ARS nu apare mult schimbată față de aceea propusă în *LRP*; se aduc însă unele clarificări în special pentru zonele mărginașe ale Imperiului, mai ales în urma unor descoperiri ca acelea de la Conimbriga, Munigua, Lyon, Trier, Fishbourne etc.

În cazul ceramicii LR"C", aceasta, consideră Hayes, poate fi numită de acum încolo phoceană, prin identificarea centrului de producție în vestul Turciei de azi, la *Phocaea*, cam la jumătatea drumului între Smyrna și Pergam; autorul propune cu acest prilej renunțarea la clasificarea alfabetică a lui Waagé — e drept, inexpresivă dar datorată stadiului de atunci al cercetării — din moment ce localizările regionale (cel puțin) ale categoriilor respective de ceramică romană tîrzie sînt de acum stabilite. Este un progres remarcabil care poate fi, pe bună dreptate cred, notat în consecință de aici încolo în studiile de specialitate, cataloage etc. Revenind la importurile phoceene, se constată mai nou că acestea s-au descoperit, cel mai departe, la Conimbriga, unde sînt databile sigur pînă în anii 465/8; se mai adaugă și alte centre mărginașe ale lumii romane ca Shavei Zion (Israel), cunoscut deja dar trecut cu vederea la pregătirea *LRP* și important pentru descoperirile indicînd o limită tîrzie în perioada 575—625, sau *Iatrus*, pe limesul dunărean, de unde apar cîteva elemente ce îmbogățesc repertoriul (p. 525—27).

„Cypriot red slip ware". Sursa exactă a acestor produse nu este încă bine stabilită; originea cipriotă rămîne totuși cea mai verosimilă. Începuturile producției pot fi acum plasate în ultima parte a sec. IV. Finalul este datat, ca mai sus, prin descoperirile de la Shavei Zion care și adaugă o serie de referințe adiționale și exemple noi catalogului (p. 528—29).

Unele tipologii noi ale produselor ceramice egiptene cu slip roșu „A" și „B" au fost elaborate recent de M. Rodziewicz[10] care adoptă însă o altă clasificare. Categoria „A" s-a îmbogățit și prin identificarea între timp a unor ștampile la Elephantine (Assuan, Egipt)[11], de unde pare să provină și o clasă distinctă de opaițe; vase egiptene „A" totuși, continuă să se găsească în cantități apreciabile în Cipru, mai cu seamă în contexte de sec. VII. Aceleiași categorii i se adaugă acum „varianta cu slip crem-galben" (*LRP*, p. 397), al cărei centru de producție trebuie să fi fost mai curînd în regiunea Luxor-ului decît în amonte pe Nil. O formă de vas timpurie omisă de *LRP* se datează în contexte de sec. IV—V (p. 530—32).

Produsele galice și unele derivate ale lor, TS gri paleocreștină și variantele iberice, au cîștigat și ele printr-o serie de publicații noi, înregistrate de asemenea de Hayes la locul potrivit (p. 533).

Între alte categorii ceramice romane tîrzii: TS gri macedoneană, ceramică ateniană, din Asia Mică de „culoare deschisă" și pictată, repertoriul celor micrasiatice s-a îmbogățit mai ales prin publicarea descoperirilor de la *Iatrus*, *Tomis* (1973) și din Crimeea, o trăsătură specifică acestei ceramici părînd a fi ștampilele cruciforme cu decor punctat (p. 534).

În sfîrșit, ceramica decorată în relief, numită, după originea ei cea mai probabilă, cnidiană și corintiană, datată în genere pe la mijlocul sec. III, își confirmă o dată mai mult datarea prin noile descoperiri, de răspîndire destul de întinsă (p. 535—36).

Suplementul se încheie cu Addenda la apendicele I cuprinzînd bibliografia, pe zone geografice (p. 537—38), cu un appendix conținînd distribuită pe categorii și forme literatura de referință dintre anii 1969—78 (p. 539—48), și cu un indice de locuri și produse ceramice.

---

[9] J. Engemann, Jahrbuch für Antike und Christentum, 15, 1972, p. 154—173; J. W. Salomonson, Bulletin van de Vereeniging tot Bevordering der Kennis van de Antieke Beschaving te's Gravenhage, 48, 1973, p. 3—82.

[10] M. Rodziewicz, *Alexandrie I, La céramique romaine tardive d'Alexandrie*, Varșovia, 1976.

[11] T. Ulbert, Mitt. d. A. Inst. Kairo, 27, 1971, p. 235—242, pl. LXIV.

Adaosul pe care J. W. Hayes a simţit nevoia să-l publice la aproape zece ani de la elaborarea *LRP* rezultă firesc din explozia informaţională în domeniu, care a făcut posibil destul de rapid și progresul teoretic şi de sinteză. Suplementul reprezintă însă numai un stadiu al cercetării în completarea şi perfecţionarea *LRP* ca instrument de lucru. Acesta din urmă, fără să fie perfect sau foarte comod, are, la zece ani de la apariţie, meritul important şi acum verificat al adaptabilităţii la nou, calitate pe care tocmai suplementul din 1980 o dovedeşte. Ne rămîne, deci, să aşteptăm o ediţie nouă a *LRP* care, beneficiind deja de o serie de adăugiri şi clarificări destul de consistentă, va fi în măsură să-şi amelioreze atît raportul între ilustraţie şi text în favoarea primei, cît şi distribuirea ei în economia volumului, tocmai în scopul unei maxime utilităţi a acestuia ca instrument.

Al. Barnea

JEAN-PAUL MINNE, *La céramique de poêle de l'Alsace médiévale*. Edition Publitotal, Strasbourg, 1977, 397 p. + catalog cuprinzînd 260 planşe foto + cca 45 de desene, tabele, grafice, reproduceri de documente, după xilogravuri și după stampe.

Apărută într-o admirabilă înfăţişare grafică, eleganta carte a lui Jean-Paul Minne, cercetător la Centrul de arheologie medievală de la Strasbourg, constituie, aşa cum arată titlul, studiul complet şi în multe privinţe original asupra ceramicii destinate construcţiei sobelor dintr-o singură provincie a Franţei, Alsacia. Analiza detaliilor şi stabilirea soluţiilor adecvate de sistematizare și clasificare a unui imens material ceramic aflat în muzeele alsaciene ori pe masa de lucru a arheologilor, coroborate cu investigarea sistematică a fondurilor de arhive din sec. XV şi XVI au fost principalele criterii care au asigurat pe deplin succesul elaborării unei adevărate opere de prestigiu, aşa încît ea constituie punctul de plecare al unei alte vaste lucrări monografice îmbrăţişînd aceeaşi temă referitoare la întreaga Franţă, operă aflată deja în pregătire de acelaşi autor, urmînd să apară în 1985 şi despre a cărei rigoare ştiinţifică şi acurateţă stă mărturie volumul dedicat Alsaciei.

După introducere, în care autorul face un scurt istoric şi expune metoda sa de lucru, cartea cuprinde trei mari secţiuni : partea de început, cea mai densă, fiind dezvoltată pe parcursul a opt capitole, se intitulează : *D'une technique particulière* şi tratează despre tehnica sobelor şi cahlelor medievale (80 p.).

Într-un paragraf intitulat : *elemente pentru un glosar* autorul se ocupă de originea şi vechimea terminologiei locale făcînd distincţie între termenii prin care este desemnată soba considerată în întregul ei, termenii care au în vedere olăria pentru sobe în general, şi termenul limitativ de cahlă, respectiv *carreau de poêle*. Ştirile din arhivele alsaciene pun în evidenţă faptul că întîi a existat o termniologie latină şi apoi una de limbă germană.

Termenii care se raportează la sobă : *poêle, poesle, poisle, poelles, poiles* desemnau în sec. XV–XVI încăperea încălzită a unei locuinţe şi chiar un loc public. Cu acelaşi sens este consemnat termenul *poiles* de Michel de Montaigne (1533–1592) în *Jurnal de călătorie în Italia prin Elveţia şi Germania*, Bucureşti, 1980, p. 46–49. Etimologic, *poêle* este traducerea cuvîntului german avînd aceeaşi accepţie şi se pare că a căpătat semnificaţia modernă numai prin secolul al XVIII-lea, Academia Franceză înregistrînd cuvîntul *„poelier"* în 1742. Anterior, textele de arhivă de limbă franceză, consultate de autor, folosesc în exclusivitate termenul „fourneau" şi deocamdată nimic nu contravine această realitate înainte de decizia din 1742 a Academiei Franceze.

Cu înţeles general de olărie pentru sobă termenul *kachel* este de origine latină de necontestat derivînd din *caccabus, caeceulus* semnificînd olărie pentru copt ; reţinut în vechea germană în secolul al XV-lea sub forma *chachala, chachele* termenul respectiv s-a impus în Europa generalizîndu-se în sec. XVII–XIX.

În sfîrşit, termenul *carreau* nu se află în textele de epocă decît cu sensul de ceramică pentru pavaj.

Cît priveşte investigaţia menţiunilor scrise referitoare la vechimea terminologiei specifice sobei (în genere sau a părţilor ei constitutive) autorul gîndeşte cu justeţe că nu sînt posibile descoperiri revelatoare întrucît în secolul al XV-lea în Alsacia (dar nu numai) modelarea lutului cu mîna era considerată o îndeletnicire vulgară, nejustificînd privilegiul unei informaţii scrise.

În capitolul următor, rezervat părților principale ale sobei și primelor structuri ale acesteia, autorul arată că dacă pentru zona renană trebuie admisă existența unui foarte mare număr de variante morfologice, nimic nu autorizează prezența unei asemenea diversități de structuri în Alsacia.

Spre deosebire de alți cercetători, autorul are în vedere, în problema genealogiei tipologice a sobelor medievale, existența doar a două tipuri generale:

I) soba în (sau cu) cupolă de formă semisferică cu profil mai mult sau mai puțin alungit în înălțime, amintind de cel al vechilor cuptoare de pîine, și

II) soba în formă de turn (turriformă) a cărei dezvoltare în înălțime poate să reprezinte fie o structură simplă, fie o structură cu două corpuri suprapuse: corpul inferior (cel al focarului) și corpul superior (partea de deasupra). Unui corp inferior de plan barlong sau pătrat îi putea corespunde o parte de deasupra de secțiune pătrată, barlongă sau rotundă, pe cînd la o bază de formă circulară se pare că nu-i corespundea decît o elevație de secțiune similară.

Descoperiri arheologice din țara noastră atestă în secolul al XIV-lea un tip de sobă din lut și oale constînd dintr-un prim corp de plan pătrat suprapus de un al doilea de secțiune prismatică; aceeași formă (prismă cu cinci laturi) se semnalează deja în secolul al X-lea la unele cuptoare-sobă din cuprinsul unor complexe arheologice din Cîmpia Română și s-ar părea că este vorba tot de o structură cu două corpuri suprapuse (Panait I. Panait, București, 1, f. a., p. 108–109, fig. 17; Vlad Zirra, Materiale, 5, 1959, p. 504, fig. 1/2).

Alimentarea cu combustibil a sobei — detaliu care se numără între criteriile definitorii în chiar evoluția tipului de locuință — se făcea în mod frecvent printr-o gură de încărcare situată în spate (dînd spre o încăpere vecină sau afară), dar paralel cu ele au existat și sobele cu deschiderea în față, cunoscuta frescă de la Zürich înfățișînd o sobă alimentată frontal.

Dată fiind absoluta similitudine dintre cele mai timpurii forme ale cahlelor-oale și unele forme din ceramica de uz comun, autorul a ținut seama în clasificarea cahlelor alsaciene de trăsăturile analitice stabilite în *Code pour le classement et l'étude des poteries médiévales* de Marie Leenhardt, Caen, 1969, realizînd astfel unul dintre cele mai complete și mai judicioase studii privind clasificarea ceramicii pentru sobe cunoscute în ultima vreme. Reține atenția insistența cu care se urmărește generalizarea termenilor specifici studierii sobelor medievale, ceea ce sporește cu mult claritatea expunerii și se evidențiază totodată necesitatea ca cercetătorii care se preocupă de această problemă să contribuie la formularea unei terminologii adecvate.

Cele patru tabele referitoare la tipologia formelor de cahle alcătuită în urma unei atente și minuțioase analize a detaliilor (decurgînd atît din tehnica lor de fabricație, cît și din funcția pe care o aveau în ansamblul sobei), pe lîngă că ordonează materialele existente, permit includerea unor tipuri noi ce urmează a fi descoperite sau identificate din masa ceramicii de bucătărie, așa cum este cazul în special cu olăria pentru sobe (grupa I).

Exprimînd puncte de vedere noi referitoare la *originile sobelor în Europa*, J.P.M. distinge înainte de secolul al XVII-lea, în linii generale, două mari etape în evoluția ceramicii de sobe: I. Perioada ceramicii lucrate la roată, în genere de formă tronconică, cu deschiderea aflată pe partea cu cel mai mare diametru, nesmălțuită și lipsită de decor, databilă începînd din secolul al XIII-lea.

II. Primei perioade îi urmează ceramica ale cărei forme și decor sînt mult mai elaborate; adeseori ea este smălțuită cu verde și auxiliar într-o altă culoare, cu regularitate smalțul fiind aplicat peste o peliculă de angobă albă, pentru a fi mai luminos. Între cele două epoci par să nu existe limite foarte definite, dar se subliniază că și mai puțin informați sîntem asupra fazei de tranziție spre prima perioadă, autorul considerînd, cu deplină justețe, că această ultimă chestiune se află în strînsă legătură cu folosirea olăriei în construcții de-a lungul primelor zece secole ale erei creștine.

Astfel, împărtășind opinia altor cercetători, J. P. M. consideră că la originea formei primitive a sobei o influență majoră a avut folosirea olăriei modelate la roată pentru construcția bolții în formă de cupolă. Morfologia acestei olării și mai ales tehnica punerii ei în operă (aranjament în spirale concentrice sau aranjament centripetal) datează din epoca romană și romano-bizantină, exemple mai cunoscute fiind întîlnite la San Vitale din Ravenna, la Baptisteriul ortodocșilor, iar mai tîrziu la bolta absidei estice a bisericii Sf. Sofia din Ohrida (sudul Iugoslaviei), datînd din anii 1035–1056, alte exemple fiind întîlnite la numeroase biserici romanice din Franța.

Se știe apoi că primele experiențe în utilizarea ceramicii în instalațiile de încălzit datează din epoca romană, fiind de multă vreme cunoscută opinia unor cercetători (Otto Laufer) că pătrunderea la nord de Alpi a olăriei pentru sobe s-a datorat romanilor. Dar o cronologie a olăriei folosite în sistemele de încălzit este în stadiul de față al cercetărilor greu de elaborat fiindcă descoperirile sînt foarte rare și observațiile cu totul sporadice.

În sensul considerațiilor de mai sus merită reținută observația lui J.P.M. potrivit căreia *canelurile profunde de pe suprafața exterioară a olăriei de construcție (datînd din sec. V—VI), făcute cu scopul fixării în masa liantului, pot fi invocate ca mărturii ale filiației olăriei de sobe anterioare secolului al XIV-lea din olăria de bolți romano-bizantină.*

Deocamdată, înregistrăm succesul descoperirilor arheologice din țara noastră care au furnizat pentru prima dată o documentație și observații certe privind structura unor sobe din secolul al XIV-lea construite din argilă preparată ca liant și din oale (Rîmnicul Vîlcea Cuhea, Tîrgoviște).

În continuare, studiul rezervat perioadei ceramicii de sobe datînd din secolele XIV—XVI (pînă la 1600) se caracterizează printr-o mare bogăție de observații personale ținînd atît de domeniul tehnicii de fabricație a cahlelor, de cronologie, ca și de studiul lor iconografic.

Partea a doua a cărții cuprinde catalogul cahlelor însoțit de comentariile autorului privind încercarea de a identifica unele ateliere, atribuirea unor piese anumitor maeștri, subliniind rolul important al analizelor fizicochimice în acest scop. Socotim oportun să evidențiem opinia autorului potrivit căreia astăzi este depășită prezentarea uneia sau a cîtorva cahle izolate de contextul întregului program iconografic, întrucît nu face decît să-l sărăcească profund de adevărata lui semnificație, ducînd, nu o dată, la interpretări eronate.

Cea de-a treia secțiune a cărții cuprinde considerațiile finale din rîndul cărora reținem faptul că dezvoltarea meșteșugului sobelor a fost favorizată în sec. XIV și XV de condițiile economice favorabile din Alsacia și mai ales de poziția excepțională pe care Strasbourgul o avea ca centru renumit de artă. Ținînd seama că seniorii, orășenii bogați și membrii clerului superior erau aceia care apelau la atelierele de confecționat sobe, acestea trebuiau să răspundă tuturor exigențelor exprimate de o atare clientelă. Artiștii imagiști ai secolelor XIV—XV au găsit într-adevăr în forma arhitecturii sobei mijlocul de exprimare a justificării unei superiorități sociale.

Sîntem întru totul de acord cu autorul atunci cînd afirmă că studiul limbajului sculptat exprimat în argilă pe fețele sobelor este un subiect asupra căruia se vor opri mai departe mulți cercetători pentru a-i descifra semnificația socială, estetică și morală.

Elena Busuioc

ABREVIERI

ACMI	Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, Bucureşti.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AnalDobr	Analele Dobrogei, Constanţa.
ArchCl	Archaeologia classica, Roma.
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iaşi-Bucureşti.
ARMSI	Academia Română. Memoriile Secţiei istorice, Bucureşti.
BCH	Bulletin de correspondence hellenique, Paris.
BCMI	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, Bucureşti.
BerRGK	Bericht der römisch-germanischen Kommision, Frankfurt/Main.
BMI	Buletinul monumentelor istorice, Bucureşti.
BSH	Bulletin de la Section historique de l'Academie Roumaine, Bucureşti.
CAH	*Cambridge ancient history*, Cambridge, 1936—1939.
Dacia	Dacia. Recherches et décovertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti.
Dacia N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti.
DID	*Din istoria Dobrogei*, Bucureşti.
ED	Ephemeris Dacoromana, Bucureşti-Roma.
Materiale	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
MemAntiq	Memoria antiquitatis, Piatra Neamţ.
MIA	Materiali i issledovania po arheologii SSSR, Moscova.
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin.
RA	Revue archéologique, Paris.
RevEtRoum	Revue des études roumaines, Bucureşti.
RevIst	Revista de istorie, Bucureşti.
RMM-MIA	Revista muzeelor şi monumentelor — monumente istorice şi de artă, Bucureşti.
RRH	Revue romaine d'histoire, Bucureşti.
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti.
SMMIM	Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară, Bucureşti.
StCl	Studii clasice, Bucureşti.
VDI	Vestnik drevnej istorii, Moscova.
WPZ	Wiener prähistorische Zeitschrift, Viena.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
– SÉRIE BEAUX-ARTS
– SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
THRACO-DACICA

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel : 50$. Toute commende de l'étranger sera adressée à ILEXIM, departamentul import-export presă, P. O. Box 136–137, telex 11 226, Bucureşti, 70 116, str. 13 Decembrie 3, România, ou à ses representants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79 717, Calea Victoriei 125, Bucureşti
telefon 50 76 80

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

În ţară, revista se poate procura prin poştă, numai pe bază de abonament. Preţul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ILEXIM, departamentul import-export presă, P. O. Box 136–137, telex 11 22(. Bucureşti, 70 116, str. 13 Decembrie 3, România, sau la reprezentanţii săi în străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: 71 119, str. I. C. Frimu 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

LUCRĂRI PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

S C I V A, tomul 33, nr. 3, Bucureşti, iulie—septembrie 1982, p. 263 — 356

I. P. „INFORMAŢIA" c.2495

Lei 35